

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України

Факультет цивільного захисту
Кафедра суспільних наук

Аліна КРИШТАЛЬ

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Навчальний посібник

Черкаси 2022

УДК 378
К 82

*Рекомендовано до друку методичною радою
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
(протокол №1 від 22.09.2022 року)*

Рецензенти: завідувач кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, доктор історичних наук, професор Тетяна ЧУБІНА;

професор кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, доктор історичних наук, доцент Яніна ФЕДОРЕНКО.

Кришталь А. О. Академічна доброчесність: курс лекцій. Навчальний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 053 «Психологія», галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право», галузі знань 26 «Цивільна безпека» спеціальності 263 «Цивільна безпека». Черкаси : ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 124 с.

Навчальний посібник містить виклад матеріалу з курсу «Академічна доброчесність», а також запитання для самоперевірки, перелік тем для самостійного опрацювання, перелік завдань для підготовки до заліку, термінологічний словник та список рекомендованої літератури. Значна увага приділяється розкриттю поняття академічної доброчесності, як сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та наукових (творчих) досягнень.

Створення атмосфери академічної доброчесності у кожному закладі вищої освіти передбачає розуміння всіма учасниками освітнього процесу сутності академічної доброчесності та необхідності дотримання її принципів.

© Черкаський інститут пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2022

ЗМІСТ

МОДУЛЬ 1. Академічна доброчесність

Передмова.....	4
----------------	---

Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні засади академічної доброчесності	5
---	----------

Лекція 1. Науково-методологічні засади курсу «Академічна доброчесність»	5
---	---

Лекція 2. Академічна доброчесність: поняття та правові засади. Дотримання права інтелектуальної власності як прояв академічної доброчесності.....	20
---	----

Лекція 3. Основні види порушень академічної доброчесності	30
---	----

Змістовий модуль 2. Практичне застосування принципів академічної доброчесності в освітньому процесі	41
--	-----------

Лекція 4. Писемне наукове мовлення	41
--	----

Лекція 5. Науковий пошук. Верифікація джерел. Організація і методика роботи з джерелами	56
---	----

Лекція 6. Процедура проведення перевірки наукової роботи на відсутність неправомірних запозичень.....	64
---	----

Лекція 7. Культура усної наукової комунікації.....	71
--	----

Лекція 8. Заходи з попередження порушень академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності закладу вищої освіти. Шляхи боротьби з проявами корупції в академічному середовищі: український та світовий досвід	85
--	----

Лекція 9. Академічна культура як складова академічної доброчесності	92
---	----

Перелік тем до самостійного опрацювання	112
---	-----

Перелік завдань для підготовки до заліку	113
--	-----

Термінологічний словник.....	115
------------------------------	-----

Список рекомендованої літератури.....	119
---------------------------------------	-----

Передмова

«Ми живемо у надзвичайно рухливому і мінливому світі, який змушує нас адаптуватися до нових викликів, виробляти в собі здатність чинити опір тому, що загрожує самобутньому існуванню нашого народу, ефективному функціонуванню нашої держави. Сьогодні Україна – це фронт, зокрема у свідомості кожного українця, у системі освіти та виховання, у системі індивідуальних і суспільних цінностей, у кожному вимірі суспільного та державного життя – скрізь, де ми ведемо боротьбу за «нову Україну».

Андрій Зелінський

Запорукою високої якості професійної підготовки у закладі вищої освіти є система забезпечення академічної доброчесності, що декларує загальноприйняті світовою спільнотою стандарти освітньої та наукової діяльності здобувачами вищої освіти і науково-педагогічними працівниками закладу вищої освіти, що не толерує порушення академічної доброчесності та принципів академічної етики.

Поступальний розвиток нашої країни і добробут кожного українця залежить саме від нас з вами! Саме час усвідомити значущість якісної вищої освіти і дотримуватися принципів гідності, демократії, поваги до прав та свобод людини, патріотизму і національної самоідентичності.

Бажаю всім удачі й успішної реалізації здобутих у стінах alma mater знань, умінь, навичок та професійно необхідних компетентностей! Вірте в себе, не дозволяйте нікому змусити вас засумніватися у власних силах, ставте перед собою високі цілі і докладайте усіх зусиль, щоб їх досягнути! Вам все вдасться!

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Дотримання політики академічної доброчесності у процесі підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти відповідно до статті 42 Закону України «Про освіту» має на меті, насамперед, забезпечити довіру до результатів навчання та наукових (творчих) досягнень, забезпечити належні умови для якісної професійної підготовки майбутніх фахівців, підвищити статус закладу вищої освіти, сприяти становленню молодих вчених тощо.

ЛЕКЦІЯ № 1.

Науково-методологічні засади курсу «Академічна доброчесність»

План

1. Сутність поняття «академічна доброчесність».
2. Фундаментальні принципи академічної доброчесності.
3. Основні положення Кодексу академічної доброчесності Національного університету цивільного захисту України.

1. Сутність поняття «академічна доброчесність»

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та наукових (творчих) досягнень.

Створення атмосфери академічної доброчесності у кожному освітньому закладі передбачає розуміння всіма учасниками освітнього процесу сутності академічної доброчесності та необхідності дотримання її принципів.

Академічна доброчесність вважається комплексним поняттям, що поєднує як певні фундаментальні цінності, так і конкретні механізми й інструменти, що дають змогу ці цінності забезпечувати.

В історії української освіти акцент робився на морально-етичних якостях. У словниках української мови знаходимо такі визначення «доброчесності» як «висока моральна чистота» певної особи. Синоніми вживаються поняття «чеснота», «чесність», «моральність», «добропорядність», «порядність», «людяність», «добродійність», «добročинність» тощо. Укорінення академічної доброчесності в сучасній Україні відбувається у контексті подолання радянської спадщини і впровадження сучасних стандартів в освіті.

Сьогодення кидає неабиякі виклики: висока конкуренція на ринку праці зумовлює більш жорсткий добір кадрів, відповідно, на перший план висуваються вищі вимоги щодо рівня ЗУН. Самої лише наявності диплома про вищу освіту давно не достатньо.

За даними звіту Всесвітнього економічного форуму «Майбутні робочі місця – 2025» (2020р.) **найважливішими компетенціями** вважаються:

- 1) аналітичне мислення та інноваційність;
- 2) активне навчання і стратегії навчання;
- 3) комплексне розв'язання проблем;
- 4) критичне мислення і аналіз;
- 5) креативність, оригінальність і ініціативність;
- 6) лідерство і соціальна включеність (впливовість);
- 7) технології: використання, моніторинг і контроль;
- 8) технології: розробка і програмування;
- 9) життєздатність, стресостійкість і гнучкість;
- 10) обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей.

Сформувані означені компетентності у процесі професійної підготовки можливо за умови дотримання принципів академічної доброчесності.

2. Фундаментальні принципи академічної доброчесності

У площині сучасної вищої освіти академічна доброчесність передбачає відданість академічній спільноті, навіть перед лицем труднощів, шести фундаментальним цінностям: чесності, довірі, справедливості, повазі, відповідальності й мужності. У цьому сенсі академічна доброчесність розуміється як готовність певної особи послідовно виконувати те, що правильно, навіть якщо легше зробити щось, що вигідніше. Наведена нижче таблиця у скороченому вигляді подає основний зміст документа «Фундаментальні цінності академічної доброчесності», розробленого Міжнародним центром академічної доброчесності.

Принципи академічної доброчесності	Сутність принципів академічної доброчесності
Чесність	Беззаперечна основа навчання, викладання, здійснення досліджень та обов'язкова передумова для довіри, чесності та взаємної відповідальності у будь-якому соціумі. Важливо, аби академічні правила і практики давали чіткі вимоги та пояснення того, що фальшування даних, обман, шахрайство, крадіжка і будь-які нечесні вчинки є неприпустимими.
Довіра	Явище, що є надбудовою чесності, і формується з часом, коли дії та вчинки стають важливішими за слова. Довіра формується викладачами, які чітко пояснюють вимоги та очікування до учнів, базуючись на цих вимогах та очікуваннях. Довіра є основою співпраці, обміну інформацією та новими ідеями. Довіра гарантує суспільству, що академічній спільноті, її відкриттям та висновкам можна вірити, а дослідження, викладання, формальні академічні досягнення та ступені є вартісними.

Справедливість	Важливий чинник для становлення етичних взаємин у спільноті. Чесне, прозоре та незаангажоване оцінювання є дуже важливими в освітньому процесі, чесність в оцінюванні є основою у становленні довіри між адміністрацією закладу, викладачами та здобувачами вищої освіти.
Повага	Освітні спільноти можуть бути успішними лише тоді, коли їхні члени поважають одне одного і приймають точку зору одне одного, навіть якщо ті є кардинально протилежними.
Відповідальність	Категорія, яка підтримує реалізацію доброчесності, вона є водночас індивідуальною і груповою. Кожен представник спільноти (здобувач освіти, викладач, адміністрація) несе відповідальність за доброчесність у навчанні, викладанні, здійсненні наукової роботи. Бути відповідальним означає опиратися тискові колег, якщо вони намагаються вчинити нечесно, та відстоювати доброчесні практики та правила.
Мужність	Риса, яку демонструють ті, хто чинить за правилами доброчесності, незважаючи на страх чи тиск оточення. Бути мужнім означає діяти згідно з власними принципами та переконаннями.

Прописуючи базові цінності академічної доброчесності, Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти в Європейському регіоні (2004) наголошує, зокрема, на необхідності довіри як передумови для вільного обміну ідей, творчості та індивідуального розвитку, необхідності законних, прозорих, справедливих, передбачуваних і об'єктивних критеріїв в освітній та науковій практиці та відповідальності усіх членів академічної спільноти за недотримання принципів академічної доброчесності.

Отже, вбачаємо академічну доброчесність як основний принцип взаємодії усередині академічної спільноти, між усіма її учасниками (здобувачами освіти – викладачами (науково-педагогічними працівниками) – адміністрацією); принцип, яким усі учасники академічного (освітнього і наукового) процесу повинні керуватися, коли взаємодіють одне із одним та з позаакадемічним середовищем.

Канадський психолог українського походження Альберт Бандура наголошував на тому, що наявність високої самоефективності, тобто усвідомлення власної компетентності, впевненість у своїй спроможності, віра у можливості успішно виконати завдання, очікування успіху приводить до того, що така людина докладатиме більше зусиль для виконання справи, ніж той, хто зазнав серйозних сумнівів у своїх можливостях. Як наслідок такі уявлення про власну ефективність дають змогу досягнути кращого результату, сприяють самоповазі. Люди, які вірять у свою здатність розв'язувати проблеми, виявляють більшу наполегливість зустрічаючись з перешкодами.

3. Основні положення Кодексу академічної доброчесності Національного університету цивільного захисту України

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ Національного університету цивільного захисту України

1.ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Кодекс академічної доброчесності Національного університету цивільного захисту України (далі – Кодекс) установлює загальні принципи, правила академічної доброчесності та етичної поведінки, якими мають керуватися здобувачі вищої освіти, наукові та науково-педагогічні працівники (далі – учасники освітнього процесу) Національного університету цивільного захисту України (далі – Університет) під час навчання, провадження науково-педагогічної, творчої діяльності, а також визначає політику і процедури забезпечення дотримання академічної доброчесності в Університеті, відповідальність за порушення академічної доброчесності. Кодекс розроблено відповідно до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Бухарестської декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі, Етичного кодексу вченого України, Статуту Національного університету цивільного захисту України, Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті цивільного захисту України, Порядку організації служби та забезпечення внутрішнього порядку в Університеті та інших нормативно-правових актів, чинних в Університеті.

Метою Кодексу є:

- забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Університеті;
- формування академічних цінностей та високої академічної культури в учасників освітнього процесу;
- утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності та відповідальності;
- забезпечення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів;
- розвиток права учасників освітнього процесу на академічну свободу та права Університету на інституційну автономію;
- підвищення позитивного іміджу та ділової репутації Університету в вітчизняному та європейському освітніх просторі.

1.1.У цьому Кодексі терміни і поняття вживаються в такому значенні:

академічна доброчесність – сукупність етичних принципів і визначених законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень;

академічна культура – система цінностей, норм, правил, зразків поведінки, принципів спілкування, які регулюють діяльність учасники освітнього процесу та визначають принципи взаємовідносин між ними та із зовнішнім середовищем в освіті й науці;

наукова етика – сукупність установлених та визнаних академічною спільнотою норм і правил поведінки працівників, зайнятих у сфері

наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; якість вищої освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством та відповідним стандартам вищої освіти;

якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань.

1.2. Дотримання норм цього Кодексу є обов'язковим для всіх учасників освітнього процесу як на території Університету, так і поза ним.

2. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТІ

2.1. Принципами академічної доброчесності є:

- чесність – недопущення будь-яких форм обману, брехні, шахрайства, крадіжки або інших форм нечесної поведінки в навчальній і науковій діяльності;
- справедливість – неупереджене ставлення учасників освітнього процесу один до одного, об'єктивне, прозоре та незалежне оцінювання результатів навчальної та дослідницької діяльності;
- довіра – існування в університетському середовищі атмосфери взаємної довіри, що заохочує вільний обмін ідеями та інформацією, сприяє співпраці й творчості, вільному продукуванню нових ідей, створенню середовища неприпустимості привласнення результатів діяльності інших чи зашкодження репутації учасника освітнього процесу;
- повага – виявлення поваги як до себе, так і до інших, незалежно від віку, статі та статусу, а також розуміння нових, різносторонніх, іноді протилежних думок та ідей, уникнення зловживань посадовим становищем виборними чи призначеними представниками університетської громади;
- партнерство – зорієнтованість на співпрацю та партнерську взаємодію з метою підвищення якості навчальних та дослідницьких результатів, протистояння будь-яким формам дискримінації, ганебним учинкам, негативному впливу інших осіб;
- відповідальність – сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, протистояння будь-яким формам дискримінації, ганебним учинкам, негативному впливу інших осіб, здатність брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності;
- прозорість та інформаційна відкритість – надання будь-якої інформації, що стосується освітньої, науково-дослідницької, господарської та фінансової діяльності Університету, учасникам освітнього процесу, крім тієї, доступ до якої обмежено законодавством;
- законність – дотримання у своїй діяльності учасниками освітнього процесу норм чинних нормативно-правових актів України, зокрема нормативно-правових актів, чинних в Університеті, а також стимулювання до цього інших.

2.2. Порушеннями академічної доброчесності та неприйнятними для всіх учасників освітнього процесу Університету порушеннями академічної доброчесності вважаються:

- академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами як

результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства під іменем особи, яка не брала участі в їх створенні;

- обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу;
- академічне шахрайство:

- списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;

- використання під час контрольних заходів заборонених допоміжних матеріалів або технічних засобів (шпаргалки, навушники, телефони, планшети тощо);

- фальсифікація або фабрикація інформації, наукових результатів і наступне використання їх в роботі;

- проходження процедур контролю знань підставними особами;

- придбання або отримання виконаних на замовлення академічних текстів у інших осіб та подання їх як власних результатів навчальної та/або наукової діяльності;

- підробка підписів у офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо);

- посилення на джерела, які не використовувалися в роботі;

- здавання різними особами робіт з однаковим змістом;

- неправомірна вигода – надання, отримання чи пропозиція щодо надання (отримання) учасником освітнього процесу коштів, майна, переваг, пільг чи послуг матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної вигоди в освітньому процесі;
- несанкціонована співпраця – навмисна чи усвідомлена допомога або спроба допомоги іншій особі в здійсненні акту академічної нечесності, а також виконання на замовлення та/або продаж академічних текстів;
- необ'єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти науково-педагогічними працівниками.

3. ПРАВИЛА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Гідним для всіх учасників освітнього процесу Університету є:

- дотримуватися вимог законодавства України, Статуту Університету,
- Порядку організації служби та забезпечення внутрішнього порядку в Університеті цього Кодексу, а також – нормативно-правових актів Університету;
- дотримуватися моральних норм та правил етичної поведінки;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно й сумлінно виконувати необхідні навчальні та дослідницькі завдання;
- своєю діяльністю сприяти збереженню, розвитку і популяризації освітніх та наукових традицій і цінностей Університету, а також – примноженню традицій та позитивної репутації Університету;
- не чинити правопорушень, сприяти запобіганню й викоріненню різних видів порушень іншими особами в навчальній, викладацькій, науковій та інших видах діяльності, бути нетерпимими до них;

- поважати права і свободи людини, честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову приналежність, релігійні та політичні переконання;
- спілкуватися в університетському середовищі державною мовою, піклуватися про культуру власної мови та мови здобувачів освіти чи колег;
- не розповсюджувати та запобігати розповсюдженню інформації, яка є неправдивою, викладеною з перекрученням фактів, наклепницькою, такою, що ображає людину або може завдати шкоди репутації Університету;
- сприяти становленню та розвитку партнерських відносин між науковими, науково-педагогічними працівниками і здобувачами вищої освіти, підтримувати атмосферу довіри, відповідальності та взаємодопомоги в університетському співтоваристві;
- вести здоровий та активний спосіб життя, дотримуватися правил особистої гігієни, бути охайним і акуратним;
- допомагати учасникам освітнього процесу, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- підтримувати чистоту й порядок на території Університету, дбайливо ставитися до майна та ресурсів Університету.

3.2. Кожен здобувач вищої освіти у своїй навчальній діяльності повинен дотримуватися *моральних норм, правил етичної поведінки та принципів академічної доброчесності*, а саме:

- самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу), сумлінно та вчасно виконувати навчальні завдання, завдання поточного та підсумкового контролю результатів навчання;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами та переведенням на індивідуальний графік навчання;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- активно займатися самостійною роботою: знаходити інформацію з перевірених джерел; додатково опрацьовувати нову літературу та Інтернет-ресурси,
- вказані в методичних рекомендаціях науково-педагогічних працівників;
- не допускати плагіату у своїх роботах, посилаючись на джерела, з яких береться інформація, незалежно від того, в якому вигляді вона опублікована – в електронному чи паперовому;
- поважати право інтелектуальної власності, наукові та навчальні здобутки інших;
- надавати достовірну інформацію про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації;
- дотримуватися правил ділового етикету у поведінці та норм культури спілкування у комунікації з усіма учасниками освітнього процесу в Університеті;
- поважати думки інших здобувачів вищої освіти, уміти вести дискусію, аргументовано відстоюючи свою точку зору;

- не принижувати будь-яким чином гідність учасників освітнього процесу, запобігати таким діям з боку інших осіб;
- не використовувати та запобігати використанню з боку інших здобувачів вищої освіти службових або родинних зв'язків для отримання нечесної переваги в навчальній діяльності.

3.3. Кожен науковий і науково-педагогічний працівник у своїй діяльності повинен *дотримуватися моральних норм правил етичної поведінки, наукової етики та принципів академічної доброчесності*, а саме:

- забезпечувати якість викладання на високому науково-теоретичному й методичному рівнях навчальних дисциплін відповідної освітньої програми;
- доносити до здобувачів вищої освіти достовірну наукову інформацію, сприяти їх творчій активності та становленню громадянської позиції;
- постійно підвищувати свій професійний рівень, використовувати у науково-педагогічній діяльності інноваційні педагогічні технології та інформаційно-комунікаційні засоби навчання, а також – сучасні й достовірні джерела інформації;
- керуватися принципами об'єктивності та прозорості під час оцінювання знань і компетентностей здобувачів вищої освіти;
- нести персональну відповідальність за чесну та об'єктивну оцінку навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю;
- приходити на всі заняття вчасно і не залишати аудиторію передчасно, використовувати ефективно академічний час для досягнення результатів навчання, визначених у робочій програмі навчальної дисципліни;
- грамотно складати методичні вказівки й рекомендації з організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти з вивчення начальних дисциплін,
- вказуючи наявні новітні надходження літератури та Інтернет-ресурси, надавати якісні консультації здобувачам вищої освіти у відведений для методичної роботи робочий час;
- надавати достовірну інформацію про власну науково-педагогічну та творчу діяльність;
- контролювати дотримання академічної доброчесності здобувачами вищої освіти;
- поважати думку кожного здобувача вищої освіти, заохочувати й надавати всім рівні можливості під час обговорення дискусійних питань;
- дотримуватися принципів світськості й віротерпимості в освітньому процесі;
- не принижувати будь-яким чином гідність учасників освітнього процесу, запобігати таким діям з боку інших осіб;
- бути взірцем найвищої інтелігентності, дотримуватися норм культури спілкування в процесі комунікації зі здобувачами вищої освіти, колегами та гостями Університету;
- для запобігання конфлікту інтересів, пов'язаного з неакадемічним характером відносин, уникати двозначних відносин зі здобувачами вищої освіти, зокрема: прямого чи непрямого отримання подарунків або послуг від здобувачів вищої освіти в обмін на дії та рішення, що

належать до компетенції науково-педагогічного або наукового працівника; обговорення професійних, особистих якостей співробітників чи учасників освітнього процесу; намірів установити інтимні стосунки.

3.4. *Дотримання етичних норм та принципів академічної доброчесності у науковій діяльності усіма учасниками освітнього процесу передбачає:*

- спрямовувати свої зусилля на подальше застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найбільш економічно обґрунтованого використання природних ресурсів;
- сприяти розповсюдженню наукових знань і протидіяти поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень;
- нести відповідальність за наслідки своєї наукової діяльності, протидіяти
- отриманню результатів, що суперечать принципам академічної доброчесності й можуть завдати шкоди;
- дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень;
- забезпечувати принципову чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження, вважати неприпустимим прояви нечесної поведінки, рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права;
- визнавати міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав, обов'язково посилаючись на джерела інформації в разі використання ідей, тверджень, відомостей;
- надавати достовірну інформацію про результати власних наукових досліджень;
- протидіяти конформізму, нести персональну відповідальність за чесну та об'єктивну оцінку наукових робіт та дисертацій;
- захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості;
- визнавати творчий внесок кожного з авторів дослідження, що проводилося колективно, не включати до списку авторів осіб, які не мали відношення до отримання наукових результатів.

3.5. *Неприйнятним для всіх учасників освітнього процесу є:*

- недотримання норм Конституції та законодавства України про освіту, а також нормативно-правових актів Університету;
- навмисне перешкоджання навчальній, науковій, науково-педагогічній чи творчій діяльності;
- запізнення або пропуски навчальних занять чи роботи без поважної причини;
- вживання наркотичних речовин, розпивання алкогольних напоїв та паління на території Університету й гуртожитків;
- принесення в Університет зброї, використання газових балончиків та інших речей, що можуть нашкодити життю та здоров'ю людини;
- прояви різних форм агресії проти інших, сексуальні домагання;
- участь в азартних іграх під час освітнього процесу та на робочому місці;

- поширення неправдивої та компрометуючої інформації про учасників освітнього процесу;
- перевищення повноважень під час навчання, науково-педагогічної та творчої діяльності або проведення наукових досліджень;
- використання службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій та творчій діяльності;
- ведення в Університеті політичної, релігійної чи іншої пропаганди, а також примус до сповідання або відмови сповідувати релігії під час навчання та творчої діяльності, до участі в релігійних обрядах і святах, участі в діяльності й заходах релігійних об'єднань і об'єднань, діяльність яких спрямована на розповсюдження ідеології;
- використання символіки Університету або його структурних підрозділів у заходах, не пов'язаних із діяльністю Університету;
- завдання шкоди матеріальним цінностям, а також матеріально-технічній базі Університету;
- недотримання правил співжиття на території гуртожитків Університету, порушення дисципліни, допущення непристойної поведінки на території Університету чи гуртожитків.

4. ПОЛІТИКА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

4.1. Дотримання принципів і правил академічної доброчесності учасниками освітнього процесу є складовою внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти Університету, яка регламентується Положенням про систему забезпечення Національним університетом цивільного захисту України якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (системи внутрішнього забезпечення якості).

4.2. Університет забезпечує проведення комплексу заходів, які мають на меті забезпечити виконання принципів і правил академічної доброчесності всіма учасниками освітнього процесу та протидіяти будь-яким проявам академічної недоброчесності. План заходів затверджується щорічно рішенням вченої ради Університету.

4.3. Реалізація політики академічної доброчесності Університету здійснюється через:

- діяльність Комісії академічної доброчесності Університету;
- створення і функціонування системи запобігання та виявлення академічного плагіату;
- посилення заходів щодо боротьби зі списуванням здобувачами вищої освіти під час виконання різних типів завдань;
- протидію будь-яким проявам неправомірної вигоди;
- інформування на веб-сайті Університету та в соціальних мережах про заходи щодо забезпечення принципів та правил академічної доброчесності;
- проведення тренінгів семінарів та інших заходів для учасників освітнього процесу з метою заохочення їх до етичної поведінки та формування навичок протидії академічній недоброчесності;
- формування умов для розвитку взаємної довіри й поваги та партнерства між учасниками освітнього процесу;
- участь Університету в Проєкті сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project), що

реалізується Американськими Радами з міжнародної освіти в партнерстві із МОН України та за підтримки Посольства США та інших проектах сприяння академічної доброчесності в Україні;

- вивчення досвіду вітчизняних та зарубіжних закладів вищої освіти щодо реалізації принципів і правил академічної доброчесності в освітньому середовищі.

4.4. Кожен учасник освітнього процесу несе відповідальність за дотримання принципів і правил академічної доброчесності в навчальній, творчій та науковій діяльності. Кожен учасник освітнього процесу мусить реагувати на порушення або спроби порушень принципів і правил академічної доброчесності іншими особами, зокрема:

- вказувати учасникам освітнього процесу на неприпустимість здійснення нечесної поведінки в навчальній, науковій та творчій діяльності;
- повідомляти керівництво Університету, його структурні підрозділи або органи студентського самоврядування, в тому числі письмово, про порушення особами правил академічної доброчесності;
- звертатися до Комісії академічної доброчесності Університету з метою розгляду порушень академічної доброчесності учасниками освітнього процесу та притягнення їх до відповідальності.

4.5. Питання щодо дотримання учасниками освітнього процесу принципів і правил академічної доброчесності щосеместру розглядаються на засіданнях вченої ради Університету, вчених рад структурних підрозділів, студентської ради Університету, студентських рад структурних підрозділів та засіданнях кафедр.

4.6. Контроль за дотриманням науковими і науково-педагогічними працівниками принципів і правил академічної доброчесності здійснюють начальники (завідувачі) відповідних кафедр та керівники наукових підрозділів. З інформування здобувачів вищої освіти про неприпустимість порушення академічної доброчесності, реалізацію заходів щодо запобігання проявам академічної недоброчесності в структурних підрозділах відповідають їхні керівники, заступники керівників та куратори академічних груп.

4.7. За порушення академічної доброчесності до здобувачів вищої освіти можуть застосовуватися такі заходи впливу:

- академічні (отримання незадовільної оцінки за результатами контрольного заходу, повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо), повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми, зниження семестрового академічного рейтингу, позбавлення права на навчання за індивідуальним графіком на певний термін, дострокове складання сесії);
- дисциплінарні (відрахування із Університету).

4.8. За порушення академічної доброчесності наукові та науково-педагогічні працівники можуть бути притягнені до адміністративної та дисциплінарної відповідальності відповідно до тяжкості порушення:

- відмова у присудженні наукового (освітнього) ступеня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового (освітнього) ступеня чи присвоєного вченого звання;

- позбавлення права брати участь у роботі визначених відповідними законами органів чи займати визначені відповідними нормативно-правовими актами посади;
- догана;
- недопущення до участі в конкурсі на заміщення посади науково-педагогічного працівника;
- позбавлення на певний строк премій, надбавок, інших заохочень,
- визначених нормативно-правовими актами Університету.

4.9. За інші порушення етичних норм і правил академічної доброчесності до учасників освітнього процесу можуть бути застосовані різні заходи виховного характеру, зокрема відвідування спеціальних занять (тренінгів), підготовка есе на тему встановлених стандартів наукової (навчальної) роботи, вивчення додаткового курсу з етики, оголошення усної чи письмової догани, обмеження участі порушника в наукових дослідженнях, виключення з окремих наукових проектів.

5. КОМІСІЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

5.1. Комісія академічної доброчесності Університету (далі – Комісія) – колегіальний орган, на який покладені такі завдання:

- організаційно-методичне забезпечення виконання прийнятих в Університеті стандартів академічної доброчесності;
- виявлення порушень принципів і правил академічної доброчесності з боку учасників освітнього процесу;
- розгляд скарг про підозру в застосуванні неетичних практик у навчальній і науковій діяльності;
- надання пропозицій керівництву Університету (керівникам структурних підрозділів) щодо притягнення порушників академічної доброчесності до відповідальності й накладання відповідних санкцій.

5.2. До складу Комісії входять: проректор з навчальної та методичної роботи, проректор з наукової роботи – начальник науково-дослідного центру, голова студентської ради Університету та його заступник, по одному представникові від науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти кожного структурного підрозділу, що обираються на вчених радах відповідних структурних підрозділів, за погодженням з органами студентського самоврядування, представник від ради молодих вчених. Серед членів комісії обов'язково мають бути координатор від науково-педагогічних працівників у SAIUP та координатор від здобувачів вищої освіти в SAIUP. Склад Комісії академічної доброчесності затверджується наказом ректора терміном на один навчальний рік.

5.3. До членів Комісії не можуть обиратися особи, які притягувалися до відповідальності за порушення цього Кодексу та нормативно-правових актів Університету. Члени Комісії, проти яких висунуто звинувачення в порушенні цього Кодексу, не можуть брати участь у її засіданнях. Члени Комісії, які були звинувачені в порушенні цього Кодексу, відстороняються від діяльності в Комісії, а на їх місце обирається інша особа.

5.4. Голова Комісії, його заступник і секретар обираються з числа її членів на першому засіданні простою більшістю голосів шляхом відкритого голосування. На першому засіданні ухвалюється план роботи Комісії на навчальний рік, про виконання якого голова Комісії звітує перед вченою радою Університету, не рідше одного разу впродовж навчального року.

5.5. Засідання Комісії проводяться відповідно до плану роботи (але не рідше одного разу за семестр) або позачергово у випадках, зазначених в пункті 5.7.

Засідання вважається правомірним, якщо в ньому беруть участь 2/3 складу її членів.

5.6. Рішення Комісії приймаються на її засіданні простою більшістю голосів відкритим голосуванням і оформляються протоколом, який підписують голова і секретар Комісії.

5.7. Будь-який учасник освітнього процесу, який став свідком або має серйозну причину вважати, що стався факт порушення, зазначеного в пункті 2.2 цього Кодексу, має право подати офіційну скаргу на ім'я голови Комісії. У цьому випадку голова Комісії не пізніше, ніж через 10 днів після подання скарги оголошує про проведення позачергового засідання, на якому відбувається розгляд скарги.

Особа, що подала скаргу, повинна викласти в ній аргументи, які свідчать про порушення академічної доброчесності, та надати відповідні докази (відео-, аудіоматеріали, письмові показання тощо).

5.8. Процедура розгляду питання про порушення академічної доброчесності включає такі стадії:

5.8.1. Повідомлення особи про подання скарги. Відповідач має бути ознайомлений із висунутою проти нього підозрою, особливостями процедури розгляду даного питання. Допускається право вето відповідача щодо будь-якого члена Комісії, якщо підозри в його упередженості є обґрунтованими. Здобувач вищої освіти, науково-педагогічний або науковий працівник може визнати свою вину в допущеному порушенні. У такому разі розгляд питання не проводиться, а факт визнання провини враховується під час визначення виду відповідальності.

5.8.2. Проведення розслідування. Процедура розгляду питання передбачає:

- опитування свідків (свідком може бути будь-який учасник освітнього процесу, якому відомі обставини, що стосуються справи);
- вивчення першоджерел (публікації, підсумкові роботи);
- проведення консультацій з експертами (експертом може бути особа, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ процесів, що містять інформацію про обставини справи, й дати висновок із питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань);
- інші заходи, необхідні для проведення об'єктивного розслідування.

5.8.3. Завершення розслідування та підготовка звіту. За результатами розгляду питання та з'ясування всіх істотних обставин Комісія готує письмовий звіт, який містить такі складові:

- вступна частина (дата складання та строки проведення розслідування, учасники процедури розгляду порушення правил академічної чесності та зміст скарги);
- описова частина (інформація за суттю питання, яка була розглянута Комісією);
- мотивувальна частина (обставини та докази, які комісія взяла до уваги);
- резолютивна частина (офіційні висновки та рекомендації для прийняття рішення).

Якщо будь-який член Комісії не погоджується зі звітом, він має право викласти окремо свою думку, що є невід'ємною частиною звіту.

Усі учасники процесу мають бути ознайомлені з результатами розгляду питання і, в разі наявності, подати письмові зауваження або заперечення до звіту.

5.9. Особа, яка підозрюється в порушенні академічної доброчесності, має право:

- знати про дату, час і місце проведення засідання та бути присутньою на ньому під час розгляду питання про притягнення її до відповідальності за порушення академічної доброчесності;
- знайомитися з усіма матеріалами щодо встановлення фактів порушення академічної доброчесності, подавати до них зауваження;
- особисто або через представника надавати усні та письмові пояснення або відмовитися від надання будь-яких пояснень, брати участь у дослідженні доказів порушення академічної доброчесності;
- оскаржити рішення про притягнення до відповідальності за порушення академічної доброчесності в органі, вповноваженому розглядати апеляції, або в суді.

5.10. Звіт Комісії про розгляд питання про порушення академічної доброчесності надсилається впродовж трьох днів до ректора Університету (керівника структурного підрозділу), який на його підставі приймає рішення про винуватість або невинуватість особи, проти якої було подано скаргу, та притягнення її до відповідальності за порушення академічної доброчесності або застосування заходів дисциплінарного чи виховного характеру (у випадку доведення вини порушника).

Прийняте рішення є підставою для видання відповідного наказу по Університету (розпорядження по структурному підрозділу).

У випадку виникнення нових обставин справи або недостатнього вивчення Комісією усіх поданих матеріалів ректор Університету (керівник структурного підрозділу) може направити справу на додатковий розгляд.

5.11. Комісія повинна забезпечити конфіденційність розгляду питання про порушення академічної доброчесності та не допускати поширення інформації за межі відповідних регламентних процедур. Лише учасники процедури розгляду порушення академічної доброчесності можуть бути ознайомлені зі змістом скарги та матеріалами справи.

5.12. Рішення про притягнення до відповідальності за порушення академічної доброчесності може бути оскаржене в письмовій формі впродовж десяти днів з моменту ознайомлення з прийнятим рішенням. Апеляція подається на ім'я ректора Університету, який призначає склад апеляційної комісії для повторного розгляду справи.

Апеляційна комісія зі свого боку розглядає питання за процедурою, зазначеною у пункті 5.8 та готує новий звіт про факт порушення академічної доброчесності, який передає на розгляд ректору Університету. Остаточне рішення приймається ректором Університету або уповноваженою ним особою. Рішення ректора Університету не оскаржуються.

6. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

6.1. Цей Кодекс затверджується рішенням Конференції трудового колективу Університету.

Зміни та доповнення до Кодексу виносяться на розгляд Конференції трудового колективу Університету за поданням вченої ради Університету, студентської ради Університету, первинної профспілкової організації Університету. Зміни та доповнення до Кодексу вносяться виключно за рішенням Конференції трудового колективу Університету.

6.2. Усі учасники освітнього процесу мають бути обізнані щодо принципів і норм Кодексу. Незнання або нерозуміння норм цього Кодексу не є виправданням неетичної поведінки та порушення правил академічної доброчесності. Прийняття принципів і норм Кодексу засвідчується підписом учасника освітнього процесу.

Підпис учасника освітнього процесу є зобов'язанням дотримуватись положень Кодексу та згодою з можливістю притягнення їх до відповідальності за порушення встановлених в Кодексі правил академічної доброчесності та етичної поведінки.

6.3. Ненадання згоди про дотримання правил і принципів академічної доброчесності, зазначених у цьому Кодексі, не звільнює від відповідальності за порушення правил і принципів академічної доброчесності та є підставою для відрахування здобувачів вищої освіти або відмови у прийнятті на роботу науково-педагогічних і наукових працівників.

6.4. Університет забезпечує публічний доступ до тексту Кодексу через власний офіційний сайт.

Запитання до самоперевірки.

1. У чому полягає сутність академічної доброчесності?
2. На яких фундаментальних принципах ґрунтується академічна доброчесність у закладі вищої освіти? Охарактеризуйте їх.
3. Які існують види порушення академічної доброчесності?
4. Хто з учасників освітнього процесу несе відповідальність за порушення академічної доброчесності? Яка відповідальність передбачена за порушення академічної доброчесності для кожного з учасників освітнього процесу?
5. Яким чином політика академічної доброчесності реалізується у Вашому закладі вищої освіти?
6. Якими законодавчими і нормативно-правовими актами керуються учасники освітнього процесу у Вашому закладі вищої освіти?
7. Які дії передбачено процедурою виявлення порушення академічної доброчесності?

ЛЕКЦІЯ № 2.

Академічна доброчесність: поняття та правові засади. Дотримання права інтелектуальної власності як прояв академічної доброчесності

План

1. Академічна доброчесність як нормативна категорія.
2. Сутність поняття «інтелектуальна власність».
 - 2.1. Об'єктивне право інтелектуальної власності: поняття, загальна характеристика, джерела.
 - 2.2. Суб'єктивне право інтелектуальної власності: поняття, зміст та юридичні властивості.
 - 2.3. Суб'єкти права інтелектуальної власності: поняття та класифікація.
3. Концепції правової охорони авторського права: історія та сучасність.
4. Об'єкти авторського права: поняття, класифікація.
5. Об'єктивне патентне право: поняття, загальна характеристика, джерела.
6. Інтелектуальна власність на наукове відкриття.

1. Академічна доброчесність як нормативна категорія

Доброчесність є філософською й етичною категорією, тому імперативи щодо її дотримання є винятково моральними, а суспільний осуд – єдиним безпосереднім наслідком її порушення. Натомість, академічна доброчесність є нормативною категорією, прописаною у національному законодавстві й міжнародному праві, з усіма наслідками правового характеру, що з цього випливають.

В українському законодавстві поняттю «академічна доброчесність» присвячено статтю 42 Закону України «Про освіту». Також низка міжнародних документів, ухвалених з початку 2000-х роках і особливо у 2010-х, мають на меті привернути увагу до питання забезпечення академічної доброчесності в освіті. Міжнародна конференція з етичних та моральних аспектів вищої освіти та науки в Європі, що відбулася в м. Бухарест (Румунія) 2–5 вересня 2004 року, прийняла згадану вище *Бухарестську декларацію етичних принципів вищої освіти в Європейському регіоні*, що перетворює академічну доброчесність на центральний принцип процесів навчання, викладання й дослідження.

Важливим кроком стало схвалення у грудні 2012 році Міжнародною асоціацією університетів і Наглядовою радою *Великої хартії університетів* – керівництва для інституційних кодексів етики в галузі вищої освіти. Серед центральних принципів, на яких документ пропонує базувати взаємини між усіма учасниками академічного процесу на європейському просторі, зазначені: академічна чесність; рівність, справедливість, відсутність дискримінації; підзвітність, прозорість, незалежність; критичний аналіз та повага до аргументованих думок тощо.

Створення у 2014 році *Панєвропейської платформи з питань етики, прозорості та чесності в галузі освіти* стало реалізацією задуму Ради Європи зі створення загальноєвропейської платформи обміну інформацією

і кращих практик з питань етики і доброчесності в галузі освіти з особливою увагою до боротьби проти корупції та шахрайства в сфері освіти і наукових дослідженнях.

Повага до автора, авторського тексту, інтелектуального продукту є одним із центральних принципів академічної доброчесності. Очевидно, що академічний плагіат і порушення авторського права є близькими поняттями, але не тотожними. Як роз'яснює МОН: «Захист права інтелектуальної власності спрямований, насамперед, на захист майнових прав авторів чи їхніх правонаступників. Натомість норми щодо академічного плагіату спрямовані... на осіб, що порушують академічну доброчесність через ненадання достовірної інформації про авторів певних ідей, текстів, наукових результатів тощо».

Нормативною базою, що прописує академічну доброчесність, можна вважати й українське законодавство, що регулює інтелектуальну власність і прописує санкції за її порушення, передусім *Закон України «Про авторське право і суміжні права»* (ст. 50 «Порушення авторського права і суміжних прав») та *Закон України «Про вищу освіту»* (ст. 69 «Права інтелектуальної власності та їх захист»).

Варто також згадати й *міжнародні договори* із забезпечення авторського права, чинні на території України: Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Всесвітню конвенцію про авторське право (м. Женева, 1952 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права (1996 р.), Римську конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (1961 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми (1996 р.) тощо.

Ст. 42 Закону України «Про освіту» передбачено, що «види академічної відповідальності... учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності». Отже, законодавство зобов'язує кожен заклад освіти прийняти внутрішній документ, в якому «віддзеркалюється бажана і небажана поведінка членів спільноти, прописуються етичні орієнтири, принципи, що допомагають саморегулюванню академічного середовища, визначаються санкції за їх порушення».

2. Сутність поняття «інтелектуальна власність»

Інтелектуальна власність – це результати інтелектуальної, творчої діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших сферах, права на які охороняються законом.

Усі *об'єкти інтелектуальної власності* можна поділити на три види, які й становлять її структуру:

- 1) об'єкти авторського права та суміжних прав;
- 2) об'єкти промислової власності;
- 3) інші (нетрадиційні) об'єкти інтелектуальної власності.

До *об'єктів авторських прав* належать результати духовної та інтелектуальної творчості людини – твори науки, літератури, мистецтва, не залежно від мети, жанру, тематики, способу відтворення (в усній, письмовій, об'ємно-просторовій чи іншій формі) тощо. Авторським правом охороняється результат інтелектуальної, творчої діяльності людини незалежно від можливості його промислового чи іншого використання, а також незалежно від визнання факту його існування органом державної влади.

До *об'єктів суміжних прав*, згідно із ст. 35 Закону України «Про авторське право і суміжні права», відносяться виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів, фонограми (тобто звукозаписи виконань), відеограми (відеозаписи виконань), програми та передачі організацій мовлення.

Об'єкти промислової власності отримали таку назву у зв'язку із тим, що вони використовуються здебільшого у промисловості. Об'єктами охорони промислової власності є патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмове найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції.

До *інших (нетрадиційних) об'єктів права інтелектуальної власності* належать результати інтелектуальної, творчої діяльності, що використовуються не лише у промисловості, але й в інших сферах людської діяльності.

До цієї групи належать селекційні досягнення (нові сорти рослин та породи тварин), компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці (у тому числі ноу-хау), наукові відкриття та раціоналізаторські пропозиції.

2.1. Об'єктивне право інтелектуальної власності: поняття, загальна характеристика, джерела

Поряд із поняттям «інтелектуальна власність» в українському цивільному законодавстві застосовується поняття «право інтелектуальної власності», яке можна трактувати у двох значеннях – об'єктивному (як підгалузь цивільного права) та суб'єктивному (як можливість особи).

Враховуючи зазначені ознаки, **право інтелектуальної власності в об'єктивному значенні** слід розглядати як систему правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, використання, охорони та захисту результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

Норми об'єктивного права інтелектуальної власності знаходять вираження у джерелах права інтелектуальної власності. Їх можна умовно поділити на дві групи. До першої групи входять міжнародні джерела права інтелектуальної власності – договори, угоди, конвенції тощо, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Згідно із ст. 9 Конституції України, такі договори є частиною національного законодавства України. Серед договорів, які належать до міжнародних джерел права інтелектуальної власності варто згадати такі:

- Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р.;

- Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 р.;
- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1981р.;
- Договір про патентну кооперацію від 19 червня 1970 р.;
- Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р.;
- Міжнародна (римська) конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення від 26 жовтня 1961 р. тощо.

До другої групи належать внутрішньодержавні джерела права інтелектуальної власності, які за юридичною силою поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Серед законів найвищу юридичну силу має *Конституція України*, яка визначає загальні засади реалізації та охорони права інтелектуальної власності.

Згідно зі ст. 41 основного закону, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У ст. 54 передбачено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

2.2. Суб'єктивне право інтелектуальної власності: поняття, зміст та юридичні властивості

Суб'єктивне право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом.

Право інтелектуальної власності має суттєві відмінності від права власності на річ. Їх не можна ототожнювати, оскільки ці два суб'єктивних права суттєво відрізняються.

Оскільки право власності та право інтелектуальної власності є подібними за своєю правовою природою, у ст. 419 Цивільного кодексу України визначено основні аспекти їхнього співвідношення:

1. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного.

2. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ.

3. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності.

На відміну від права власності, змістом якого є право володіння, користування та розпорядження річчю, *зміст права інтелектуальної власності* становить комплекс особистих немайнових (які в іноземній науковій літературі називаються моральними) та майнових прав особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності (тобто, на нематеріальний об'єкт).

2.3. Суб'єкти права інтелектуальної власності: поняття та класифікація

Фізичні та юридичні особи, а також держава, яким належать суб'єктивні права інтелектуальної власності називаються **суб'єктами права інтелектуальної власності**. Їх можна поділити на два види: первинні та інші (похідні) суб'єкти права інтелектуальної власності.

Первинним суб'єктом є особа, якій належить право на інтелектуальний продукт внаслідок його створення (творець) або первинної реєстрації, визнання чи використання.

Первинними суб'єктами визнаються:

- автор твору, промислового зразка, раціоналізаторської пропозиції, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослини чи породи тварини тощо;
- винахідник (творець винаходу чи корисної моделі);
- виконавець, виробник фонограми, відеограми, організації мовлення тощо.

Творець (автор чи винахідник) – це фізична особа (людина), яка в результаті своєї інтелектуальної, творчої діяльності створила інтелектуальний продукт і внаслідок цього має на нього суб'єктивні права інтелектуальної власності. *Юридична особа* не може бути визнана творцем, оскільки вона не здатна здійснювати інтелектуальну, творчу діяльність.

Похідні суб'єкти – фізичні та юридичні особи, які на підставі закону, договору чи іншого правочину, набули майнові права інтелектуальної власності на результат інтелектуальної, творчої діяльності. Тобто, їхні права походять від прав первинних суб'єктів. До похідних суб'єктів належать, зокрема:

- спадкоємці – особи, котрі успадкували майнові права інтелектуальної власності за законом чи заповітом;
- правонаступники – особи, які отримали права інтелектуальної власності на підставі передавального акту або розподільчого балансу, цивільного договору тощо;
- роботодавці – особи, які отримали майнові права інтелектуальної власності на підставі трудового договору з творцем;
- замовники – особи, котрі отримали майнові права інтелектуальної власності на підставі цивільного договору (про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності) з творцем;
- інші особи, які на підставі договору чи відповідно до закону отримали майнові права інтелектуальної власності.

Однією з найважливіших *відмінностей первинних суб'єктів* права інтелектуальної власності *від похідних* є значно більший обсяг суб'єктивних прав. Адже первинний суб'єкт володіє повним комплексом особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності, а похідний суб'єкт володіє здебільшого майновими правами і лише в тому обсязі, у якому

отримав їх від первинного суб'єкта на підставі положень закону або умов договору (чи іншого правочину).

3. Концепції правової охорони авторського права: історія та сучасність

Історія правової охорони авторських прав сягає античних часів.

Вже 2300 років тому в *Афінській республіці* існували *право на захист цілісності твору і заборона вносити до нього зміни*. Оскільки переписувачі й актори досить вільно поводитися із творами знаменитих авторів трагедій, у 330 році до н. е. було прийнято закон, відповідно до якого оригінали творів трьох великих класиків (Есхіла, Софокла та Еврипіда) підлягали збереженню в офіційному архіві. Актори повинні були дотримуватися офіційного тексту.

У *Стародавньому Римі* юристи засуджували *плагіат*. Вони також розуміли, що оприлюднення та використання твору зачіпає особисті права автора, тому йому надавалась можливість приймати рішення щодо оприлюднення твору.

Після винайдення у 1440 році Йоганом Гуттенбергом *технології книгодрукування* рухомими літерами, яка надала можливість робити копії літературних творів за допомогою механічних процесів замість переписування їх від руки, з'явилися нові професійні категорії осіб, котрі володіли авторськими правами – друкарі та продавці книжок. В цей період виникає ідея виключних майнових прав інтелектуальної власності на літературні твори, які закріплювались у привілеях. Надання такого привілею зумовлювалось тим, що підприємці витрачали великі грошові суми на закупівлю паперу, купівлю або виготовлення друкарських машин, найм робочої сили. Вкладені у книгу кошти протягом певного часу можна було відшкодувати помірними надходженнями, однак без охорони від конкуренції з боку продавців незаконних примірників, інвестування у друк та продаж книжок були небезпечною та ризикованою справою. Привілеї надавали *бенефіціарам* (особа, що отримує прибуток від своєї власності, яку передано в довірче користування другій особі, юридичній чи фізичній (оренда, винайм), або від використання власності третіми особами (наприклад, коли акціонер передає акції в користування брокеру, з метою отримання максимального прибутку (дивіденда). Бенефіціаром є також особа, на користь якої банкомітент відкриває документарний акредитив.) на обмежений час виключні права на відтворення і розповсюдження творів; забезпечували засоби захисту для реалізації права, до яких належали штрафи; арешти; конфіскації підроблених примірників; відшкодування збитків.

Формування основних концепцій правової охорони авторського права розпочалось у XVIII ст. і першість у цьому процесі здобула *Англія*. Однією з причин становлення авторського права в Англії було лобіювання своїх комерційних інтересів з боку найбільш впливових торгівців книжками. 12 грудня 1709 року ними було подано до парламенту петицію, у якій торгівці скаржились на значні збитки (аж до повного розорення), яких зазнавали вони та автори книжок внаслідок несанкціонованого передруку та продажу книг. Цього ж року розпочалась робота над законопроектом, що мав сприяти захисту прав авторів, книговидавців та торгівців книжками.

Вже 11 січня 1710 року відповідний законопроект було подано на розгляд парламенту і менш, ніж через три місяці, 5 квітня 1710 року – ухвалено. Саме цей закон, що отримав назву «*Статут королеви Анни*», започаткував сучасну систему охорони авторського права в Англії.

Статут встановлював строки правової охорони авторського права у залежності від дати першої публікації книги. Якщо книгу було вперше видано до 10 квітня 1710 року, то передбачався єдиний строк охорони авторського права тривалістю 21 рік від дати першої публікації. Якщо книгу було видано після вказаної дати, то виключне право автора видавати та перевидавати книгу тривало протягом 14 років від дати першої публікації. Це право автор, зазвичай, передавав продавцю книжок. Після завершення цього строку, автор мав право продовжити його ще на 14 років. Загалом, охорона авторського права могла тривати 28 років від дати першої публікації. Також Статут наголошував на охороні опублікованих творів від несанкціонованого копіювання, видання чи перевидання. Опубліковані книжки потрібно було зареєструвати в Центрі книговидавців, а дев'ять примірників необхідно було задепонувати для використання в публічних бібліотеках. Після завершення строку правової охорони, твір ставав суспільним надбанням.

Статут королеви Анни діяв в Англії до прийняття у 1911 році Закону про авторське право. Він заклав основні ідеї правової охорони авторського права в англо-американській правовій системі (концепція – *copyright*), які знайшли відображення й у пізніших законодавчих актах Англії та Сполучених Штатів Америки.

Перші нормативно-правові акти *Континентальної Європи*, які заклали основи сучасної концепції охорони авторського права (*droit d'auteur*) були видані у *Франції*. 14 липня 1789 року розпочалась революція, внаслідок якої було скасовано всі привілеї (включаючи й ті, які стосувались книговидання). Установчі збори Франції у 1791 року прийняли проект конституції, яку 3 вересня 1791 року затвердив король. У *конституції* гарантувалась свобода усно чи письмо.

4. Об'єкти авторського права: поняття, класифікація

До **об'єктів авторського права** належать літературні, художні та інші твори. Термін «**літературні і художні твори**», згідно із ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, охоплює всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в якій би формі вони не були виражені. Користування та здійснення авторських прав на ці твори не пов'язані з виконанням будь-яких формальностей (ст. 5 Конвенції). Це положення деталізується у *ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права»* – правовій охороні підлягають твори:

1. як оприлюднені, так й не оприлюднені;
2. як завершені, так і не завершені;
3. незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

Частина твору, відповідно до ст. 9 Закону, яка може використовуватись самостійно, розглядається як твір та охороняється у тому самому порядку (наприклад, оригінальна назва твору, стаття, розділ, кадр з фільму тощо).

Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей (ст. 11). Однак, потрібно враховувати також те, що правова охорона поширюється лише на *форму вираження твору*. Отже, для того, щоб отримати правову охорону твір повинен бути виражений у формі, яка є доступною для людського сприйняття за допомогою зору, слуху, дотику тощо. Адже закон не може охороняти те, чого людина не здатна побачити, почути чи торкнутися. У спеціалізованій літературі з авторського права та права інтелектуальної власності таку форму прийнято називати *об'єктивною формою вираження твору*.

Керуючись наведеними вище критеріями, можна сформулювати наступне визначення: **об'єкти авторського права** – це виражені у будь-якій об'єктивній формі й втілені будь-яким способом літературні, художні та інші твори, які є результатами творчої діяльності автора та охороняються законом не залежно від факту їхнього оприлюднення чи державної реєстрації, ступеня завершеності, призначення, цінності, жанру, обсягу чи мети.

Перелік об'єктів авторського права подається як у міжнародних, так й в національних джерелах: ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права», ст. 433 Цивільного кодексу України. На підставі згаданих статей *об'єкти авторського права* можна класифікувати, поділивши на групи, підгрупи та види.

До першої групи ми віднесемо *літературні твори* – результати інтелектуальної, творчої діяльності автора белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру, що виражаються в усній чи письмовій формі.

Другу групу складають *художні твори* – результати інтелектуальної, творчої діяльності автора, які виражаються у формі зображення чи об'ємно-просторовій формі.

До третьої групи відносяться *усі інші твори*, які виникають внаслідок зміни, обробки, переробки, виконання чи будь-якого іншого способу використання творів або (та) об'єктів, що авторським правом не охороняються.

Четверту групу об'єктів авторського права становлять *комп'ютерні програми*, які хоч й охороняються як літературні твори, однак за своєю природою відрізняються від них. Поняття комп'ютерної програми охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах. Окрім вихідного та об'єктного коду, компонентами комп'ютерної програми, що підлягають правовій охороні є також алгоритм, текстовий та звуковий супровід, зображення, що виводяться на екран монітора (зокрема рухомі), назва, логотип, а також інтерфейс (тобто, форма взаємодії програми з її користувачем).

5. Об'єктивне патентне право: поняття, загальна характеристика, джерела

Інтелектуальна власність на винаходи, корисні моделі та промислові зразки охороняється патентним правом. Об'єднання трьох названих об'єктів у рамках єдиного інституту патентного права зумовлене такими чинниками:

- 1) вони мають конкретних творців (винахідників, авторів);
- 2) їхня охорона здійснюється за допомогою єдиної форми, шляхом видачі патентів;
- 3) правове регулювання правовідносин, пов'язаних з охороною прав на ці об'єкти має багато спільного.

Поняття патентне право можна розглядати у двох значеннях – об'єктивному та суб'єктивному. **Патентне право в об'єктивному значенні** – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку із створенням, використанням, охороною і захистом винаходів, корисних моделей та промислових зразків. **В суб'єктивному значенні патентне право** – це право інтелектуальної власності особи на винахід, корисну модель чи промисловий зразок, що охороняється законом.

Патентне право суттєво відрізняється від авторського права, яке розглядалось у попередніх розділах. Водночас, вони мають й деякі спільні риси. Як спільні риси, так і відмінності авторського

Об'єкти патентного права – це результати науково-технічної творчості чи художнього конструювання, що відповідають вимогам чинного законодавства та умовам патентоздатності (патентоспроможності), зареєстровані у державному реєстрі як винаходи, корисні моделі чи промислові зразки, права на які засвідчуються патентом та охороняються законом.

6. Інтелектуальна власність на наукове відкриття

Наукове відкриття – це встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання (ст. 457 Цивільного кодексу України).

Закономірності, властивості та явища матеріального світу можуть бути визнані науковим відкриттям за умови, що вони:

- 1) були раніше невідомими (у світі);
- 2) існують об'єктивно;
- 3) вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання;
- 4) є доступними для перевірки.

Об'єктами наукового відкриття є закономірності, властивості чи явища матеріального світу.

Закономірність матеріального світу – це невідомий раніше об'єктивно існуючий зв'язок між явищами чи властивостями матеріального світу, що вносить докорінні зміни у рівень пізнання.

Властивість матеріального світу – це невідома раніше об'єктивно існуюча якісна сторона об'єкта матеріального світу, що вносить докорінні зміни у рівень пізнання.

Явище матеріального світу – це невідома раніше об'єктивно існуюча форма прояву сутності об'єкта матеріального світу (природи), що вносить докорінні зміни у рівень пізнання.

Первинним суб'єктом права інтелектуальної власності на наукове відкриття є його автор. **Автором наукового відкриття** вважається фізична особа, яка шляхом спостереження, дослідження, експерименту чи розмірковування самостійно здійснила наукове відкриття способом, що забезпечує його встановлення; у випадку, коли під час здійснення наукового відкриття згадані вимоги виконували спільно кілька осіб, будь-яке посилання на автора наукового відкриття розглядається як посилання на усіх цих осіб (ст. 1 Женевського договору про міжнародну реєстрацію наукових відкриттів).

Автор наукового відкриття володіє комплексом особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності, перелік яких міститься у ст.ст. 458, 423 та 424 Цивільного кодексу України. *До особистих немайнових прав автора наукового відкриття належать:*

- 1) право на визнання його творцем (автором) наукового відкриття;
- 2) право надати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву;
- 3) право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди його честі чи репутації;
- 4) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на наукове відкриття є:

- 1) право на його використання;
- 2) виключне право дозволяти використання наукового відкриття;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню наукового відкриття, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом. Однак, слід зауважити, що на сьогодні не існує спеціального закону, який би визначав порядок видачі дипломів на наукові відкриття.

Запитання до самоперевірки.

1. У чому полягає сутність поняття «інтелектуальна власність»?
2. Що передбачає об'єктивне право інтелектуальної власності?
3. Який зміст вкладається в поняття «суб'єктивне право інтелектуальної власності»?
4. Назвіть суб'єкти права інтелектуальної власності.
5. Назвіть та охарактеризуйте концепції правової охорони авторського права?
6. Якими є об'єкти авторського права?
7. У чому полягає сутність об'єктивного патентного права?
8. Як реалізується охорона інтелектуальної власності на наукове відкриття?

ЛЕКЦІЯ № 3.

Основні види порушень академічної доброчесності

План

1. Історія поняття «плагіат»: від античності до сьогодення.
2. Основні види порушень академічної доброчесності: сутність і характеристика.
3. Заходи впливу при виявленні порушень академічної доброчесності відповідно до Кодексу академічної доброчесності НУЦЗУ.
4. Академічна доброчесність у цифровому світі. Самоплагіат.

1. Історія поняття «плагіат»: від античності до сьогодення

Слово «плагіат» походить від латинського «*plagius*» – краду – і в римському праві означало продаж у рабство вільної людини, відповідно за що передбачалося бичування (*ad plagas*). Розширення семантики цієї лексеми відбулося набагато пізніше, а саме в XVII ст., коли за нею закріпилося універсальне на той час розуміння – літературна крадіжка. І хоча явище недобросовісного запозичення чужого твору чи його частини було поширеним за доби античності, утім, некоректно говорити про виникнення плагіату в означений період. Адже інститут авторського права оформився набагато пізніше. Проте перші спроби «запозичити» чужі твори справді з'являються за доби античності.

Так, давньоримський письменник *Амвросій Феодосій Макробій*, який народився близько 400 р. до н. е., у шостій книзі своїх «Сатурналій» згадує про подібну практику з боку римського поета *Публія Вергілія Марона*. Деякі вірші останнього були «запозичені» в інших давньоримських митців – у *Лукреція* та *Еннія*. На думку укладачів енциклопедичного словника *Ф. Брокгауза* та *І. Єфрона*, «особливо вільно користувалися працями попередників історики та географи (*Геродот, Діодор Сицилійський, Плутарх*)».

Аналізуючи непоодинокі згадки про недобросовісне запозичення тих часів, виходимо на загальний рівень розуміння окресленої проблеми: чому витоки плагіату співвідносимо з європейською культурною традицією, а саме з античною? Як зазначає *В. Халізов*, «у фольклорі та історично ранній писемності... авторство було переважно колективним, а його «індивідуальний компонент» залишався, як правило, анонімним. Але вже в античному мистецтві заявило про себе індивідуально-авторське начало». Автор почав превалювати над авторитетом, тобто роль творця в античному світі зростає. І хоча переважна більшість людей того часу не були неукми, але освіченість не завжди переростала у їх творчі здібності.

Відтак виникла спокуса привласнити результати чужої інтелектуальної діяльності. Проте античні плагіатори – це не завжди бездарні люди (власне, наведені вище імена свідчать про протилежне). Певно, ішлося про те, що часто було дуже важко перевершити попередній шедевр, а тому діяли за принципом: що не забороняється, те дозволяється.

Отож привласнення чужого твору за часів античності не засуджувалося суспільством, а тому залежало від індивідуальної позиції самої людини.

Нового розмаху явище недобросовісного запозичення набуло в добу *Середньовіччя та Відродження*. Так, французький філософ-гуманіст Мішель де Монтень переписував цілі фрагменти із творів давньогрецького філософа та історика Плутарха та римського письменника, філософа Сенеки. Ба більше, дехто вдавався до запозичення цілих античних творів, напевно, у такий спосіб прагнучи яскраво дебютувати. Зокрема, Брунні д'Ареццо привласнив славнозвісну «Історію готів» Прокопія, а венеціанець Альціоно – трактат «De gloria» Цицерона. Вільним запозиченням творів науки та літератури скористалися люди з підприємницькою жилкою. У 1655 році Жан де Судьє заснував академію, у якій викладав науку – *«плагінізмус»*. Теоретиком плагіату став і його співвітчизник Ла-Мот-Ле Вайє, міркування якого були цілком тенденційними:

Такі запозичення суперечать положенням сучасного авторського права, оскільки, незважаючи на закінчення терміну охорони певного твору, інша особа повинна пам'ятати про немайнові права – права авторства, які охороняються безстроково.

У XVIII–XIX ст. суспільство почало гостріше реагувати на явище плагіату. Це можемо пояснити підвищенням рівня правової свідомості. Небезпідставно звинуваченими у привласненні чужих уривків творів були відомі літератори. О. Дюма особливо не переймався цим, говорячи, що «кожен заволодіває тим, що було відоме його пращурам, створює з цього щось нове шляхом нових творів та помирає, додавши кілька нових пилинок до суми людських знань і заповідавши їх своїм дітям».

Процес наукового осмислення явища плагіату починається у XX ст. і триває до наших днів. Необхідність урегулювання цього питання на державному та міждержавному рівнях стимулювало авторів творів літератури, науки та мистецтва до подальших пошуків. Тому створено законодавчу базу щодо захисту прав творців. Крім морально-етичного виміру, проблема плагіату набуває юридичного і прочитується як різновид правопорушення: «привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора»; «оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору». Уже в першому визначенні загально окреслено об'єкти права інтелектуальної власності, щодо яких можливий плагіат – твори науки, літератури, мистецтва.

Їх конкретизація відбувається у ст. 433 Цивільного кодексу України. Можемо припустити, що з часом цей перелік об'єктів авторського права буде розширюватися, оскільки цього потребують сфери літератури, науки та мистецтва.

Останнім часом у ЗМІ все частіше можна почути про гучні звинувачення публічних людей у плагіаті. Зокрема, у нефаховому середовищі усталилася хибна думка про таку його форму, як недобросовісне запозичення чиеїсь ідеї. Проте законодавець чітко акцентує: «Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі». Передусім воно захищає не саму суть, а форму її матеріального втілення.

2. Основні види порушень академічної доброчесності: сутність і характеристика

Закон України «Про освіту» визначає основні види порушень академічної доброчесності та відповідальність учасників освітнього процесу за такі порушення. Зокрема, відповідно до ч.4 ст.42 Закону, *порушеннями академічної доброчесності є академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво та необ'єктивне оцінювання*. Цей перелік може бути доповнений спеціальними законами, зокрема, Законом України «Про вищу освіту».

Закон не надає закладам освіти права розширювати перелік порушень академічної доброчесності. Але вони у внутрішній системі забезпечення якості вищої освіти мають деталізувати зміст порушень, що визначені законами, а також можуть визначати інші порушення академічної етики. Академічна відповідальність, окрім випадків, безпосередньо визначених законами, може передбачатися лише за конкретні порушення, які відповідають передбаченим законами видам та визначені внутрішніми регуляторними документами закладу.

Деталізований перелік порушень може включати такі порушення (цей перелік не є вичерпним):

1. Академічний плагіат:

- плагіат фрагментів письмових робіт та повних текстів;
- плагіат ідей, даних, моделей, ілюстрацій тощо;
- відсутність належних посилань за відсутності привласнення авторства;
- помилки цитування.

2. Самоплагіат:

• дуплікація публікацій – публікація однієї і тієї ж наукової роботи (цілком або з несуттєвими змінами) в декількох виданнях, а також повторна публікація (цілком або з несуттєвими змінами) раніше оприлюднених статей, монографій, інших наукових робіт як нових наукових робіт;

• дуплікація наукових результатів – публікація повністю чи частково одних і тих самих наукових результатів у різних статтях, монографіях, інших наукових працях як нових результатів, які публікуються вперше;

• подання у звітах із виконання різних наукових проектів тих самих результатів як таких, що отримані при виконанні відповідного проекту;

• повторне подання здобувачами освіти письмових робіт, які вже подавалися як звітність із інших дисциплін, без дозволу викладача;

• агрегування чи доповнення даних – суміщення раніше опублікованих і нових даних без їх поділу з відповідними посиланнями на попередню публікацію;

• повторний аналіз раніше опублікованих даних без посилання на попередню публікацію цих даних та раніше виконаного їх аналізу.

3. Фабрикація:

• наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах вигаданих чи неперевірених даних, зокрема статистичних даних,

результатів експериментів, розрахунків чи емпіричних досліджень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів тощо;

- посилення на вигадані джерела інформації або навмисне посилення не на справжнє джерело;
- приписування іншим особам текстів, думок чи ідей, яких вони не висловлювали чи не публікували.

4. Фальсифікація:

- необґрунтоване корегування результатів власних наукових досліджень чи виконання навчальних завдань (таке, що не базується на повторних чи додаткових дослідженнях, вимірюваннях або розрахунках, виправленні виявлених помилок тощо);
- наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах свідомо змінених літературних даних та даних, отриманих із інших джерел; зокрема, статистичних даних, результатів експериментів, розрахунків чи емпіричних досліджень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів тощо без належного обґрунтування причин і зазначення методики їх корегування;
- наведення неповної або викривленої інформації про апробацію результатів досліджень та розробок.

5. Обман:

- включення до співавторів наукових публікацій осіб, що не брали кваліфікованої участі в їх підготовці;
- невключення до співавторів наукових публікацій осіб, що брали кваліфіковану участь в їх підготовці;
- подання як результатів власної праці робіт, виконаних на замовлення іншими особами, або робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання;
- здавання або представлення різними особами робіт з однаковим змістом як результату власної навчальної діяльності;
- написання чужих варіантів завдань на контрольних заходах;
- використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) при виконанні групових контрольних заходів з однаковими варіантами;
- несамотійне виконання завдань у випадках, коли не дозволяється отримання допомоги, або не зазначення інформації про отриману допомогу, консультації, співпрацю;
- проходження процедур контролю знань підставними особами;
- симуляція погіршення стану здоров'я, хвороби з метою уникнення контрольних заходів;
- надання відгуків або рецензій на наукові або навчальні роботи без належного проведення їх експертизи.

6. Необ'єктивне оцінювання:

- свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти;
- невчасне повідомлення здобувачів освіти про систему оцінювання результатів навчання;
- застосування системи оцінювання, що не відповідає декларованим цілям та завданням теми, дисципліни, практики, освітньої програми тощо;
- відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання.

2. Відповідальність за порушення академічної доброчесності

Ступінь серйозності порушень може відрізнятися за видами порушень, їх повторюваністю, видами робіт (поточні письмові завдання, підсумкова атестація з дисципліни, підсумкова атестація на певному рівні освіти, дисертації, монографії, наукові публікації, наукові звіти тощо) тощо.

Основні **види відповідальності педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників** за порушення академічної доброчесності встановлює ч. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту». До них належать:

- відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання;
- відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;
- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади.

Ч. 6 ст. 42 того ж Закону визначає основні **види відповідальності здобувачів** освіти за порушення академічної доброчесності, якими є:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

Закон передбачає (ч. 7 ст. 42), що *додаткові та/або деталізовані види академічної відповідальності* учасників освітнього процесу за конкретні порушення можуть встановлюватися спеціальними законами та внутрішніми положеннями закладу вищої освіти. В такому випадку має бути дотримана процедура затвердження цих положень.

Зокрема, вони мають бути затверджені (погоджені) вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу, а також органами студентського самоврядування та науковими товариствами студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених в частині їх відповідальності.

Із огляду на те, що деталізований перелік порушень може бути значним за обсягом, доцільно поділити їх на 3–5 груп залежно від серйозності порушення і визначити можливі види академічної відповідальності окремо для кожної з цих груп.

Заклади вищої освіти можуть створювати реєстри порушень академічної доброчесності (а також інших порушень) учасниками освітнього процесу.

Додатково до визначених законом **видів академічної відповідальності** заклади вищої освіти можуть застосовувати:

- усне зауваження від викладача або уповноваженого представника адміністрації (керівника кафедри, факультету тощо);
- попередження про можливість притягнення до академічної відповідальності;
- скерування на додаткове навчання з питань академічної доброчесності;
- повторне виконання завдання;
- зниження оцінки за виконання завдання;
- внесення постійного чи тимчасового запису до реєстру порушень академічної доброчесності (цей запис може бути доступний потенційним роботодавцям, закладам вищої освіти при прийомі на навчання або на роботу, а також в інших визначених внутрішніми регуляторними документами випадках);
- усне чи письмове повідомлення юридичної або фізичної особи, яка здійснює оплату за навчання, про факт порушення;
- виключення з рейтингу претендентів на отримання академічної стипендії або нарахування штрафних балів у такому рейтингу;
- позбавлення почесних звань, нагород, стипендій тощо, присуджених закладом вищої освіти;
- позбавлення права голосу у колегіальних органах управління закладу вищої освіти або обмеження права на участь у роботі таких органів на певний термін;
- позбавлення права брати участь у конкурсах на отримання фінансування наукових досліджень, стипендій, грантів тощо;
- відрахування чи звільнення.

При цьому слід враховувати, що окремі види відповідальності можуть водночас бути видами дисциплінарної чи адміністративної відповідальності. В такому разі, вони можуть застосовуватися лише у випадках та у порядку, визначених законами України.

Деякі з передбачених Законом видів порушень академічної доброчесності водночас можуть розглядатися як кримінальні злочини, адміністративні чи дисциплінарні правопорушення. Академічна відповідальність не є юридичною відповідальністю. Вона є відповідальністю перед академічною спільнотою за порушення її етичних норм. Тому притягнення учасника освітнього процесу до юридичної відповідальності або звільнення його від юридичної відповідальності з нереабілітуючих підстав не є підставою для автоматичного звільнення цієї особи від академічної відповідальності.

Застосування заходів академічної відповідальності має сенс, якщо учасники освітнього процесу розуміють зміст чинних норм, підстави і процедури притягнення до академічної відповідальності. Тому за інших рівних умов санкції за одні й ті самі порушення для студентів молодших курсів мають бути м'якшими, ніж для студентів старших курсів і, тим більше, для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників. Заклад вищої освіти має забезпечити навчання всіх учасників освітнього процесу, насамперед, здобувачів вищої освіти з питань забезпечення академічної доброчесності.

Важливою умовою забезпечення академічної доброчесності є створення чітких і зрозумілих процедур розгляду справ та прийняття рішень стосовно імовірних порушень.

Також мають бути визначені органи чи особи, компетентні приймати рішення з цих питань.

Рішення про притягнення учасника освітнього процесу до академічної відповідальності має базуватися на доказах, а не на припущеннях. Особа, яку звинувачують, повинна мати всю необхідну інформацію стосовно того, у чому саме і на яких підставах її звинувачують. Їй має бути забезпечено можливість участі на всіх етапах розгляду справи, а також можливість подання апеляції на прийняте рішення у визначеному внутрішніми нормативними документами порядку.

3. Заходи впливу при виявленні порушень академічної доброчесності відповідно до Кодексу академічної доброчесності НУЦЗУ

Дотримання принципів академічної доброчесності в дослідженні є однією з базових засад наукового кодексу доброчесності. Саме такий підхід допомагає науковцю уникати відхилень від загальноприйнятих етичних принципів у дослідницькій практиці і запобігати потенційним серйозним проблемам, що можуть виникати при проведенні польових та лабораторних досліджень, розробці нових математичних підходів та алгоритмів інтерпретації отриманих результатів, процесів моделювання та інших експериментальних досліджень.

Етична поведінка в науці здатна сприяти покращенню наукових результатів, оскільки дотримання етичних принципів призводить до професійної чистоти, коректності у використанні різноманітних методів, сприяє більш відкритій та творчій співпраці між дослідниками.

Однією з найбільш серйозних проблем сучасного наукового дослідження є *побудова здорових взаємовідносин в науковому колективі*, який реалізує спільний проект. Зрозуміло, що теоретичні та експериментальні дослідження можуть виконуватися і одним вченим, але найчастіше проводяться науковими групами. Побудова поведінкових моделей, які дозволяють на засадах коректності вирішити спірні питання як у середині наукових груп, так і за їх межами, дотримуючись принципів академічної доброчесності, стає першочерговим завданням.

У забезпеченні дотримання принципів академічної чесності часто визначальною є *роль лідера наукової групи*. Існує ряд сценаріїв поведінки лідера, які впливають на чистоту наукового експерименту. Серед ризиків були виділені – відсутність функціональних навичок, неефективні моделі поведінки, неусвідомлення відповідальності за можливу шкоду, яка може бути заподіяна за умови недотримання етичних норм. Найбільш небезпечним у поведінці лідера наукової групи є пряме недотримання норм етики, прозорості та достовірності результатів. Дуже важливим є з'ясування факторів, що спонукають до такої поведінки та розробка оптимальних механізмів її запобігання. У той же час, саме керівник наукової групи є тією людиною, яка здатна протидіяти будь-яким формам девіантної поведінки та забезпечити дотримання наукового етосу.

Ще одним важливим аспектом є *запобігання конфлікту інтересів* при проведенні дослідження. Його наявність може повністю зруйнувати цілісність досліджень та загрожувати довірі до отриманих наукових результатів. Конфлікт інтересів може виникати на різних стадіях та рівнях проведення наукового експерименту. Договірні відносини, контракти, навіть усні угоди на проектних етапах виконання майбутніх науково-дослідних робіт можуть бути ефективним засобом запобігання виникненню конфліктних ситуацій у майбутньому.

Для запобігання академічній нечесності при науковому експерименті необхідно враховувати *моральну сторону вчинених негативних дій*. При цьому їх наслідок прямо пропорційно залежить від способу шахраювання та методик вимірювання заподіяної шкоди. Пропонується проводити так звану інвентаризацію актів наукової нечесності у різних формах їх проявів, запобігання розвиненню наукової нечесності як епідемії. Для цього необхідно поєднувати моральні аспекти проблеми та можливості адміністративного запобігання вчиненню відповідних протиправних дій.

Слід зауважити, що наукова нечистість *експерименту* є аморальною тільки тоді, коли це є навмисним вчинком. Не слід забувати про можливість певних наукових відкриттів паралельно або окремо від подібних, що зробили інші наукові групи або окремі науковці. Вимоги до сучасної науки вимагають проведення комплексних міждисциплінарних досліджень, залучення фахівців із різних наукових шкіл, університетів, країн. Все це веде до інтернаціоналізації науки, одержання практичних результатів дуже широким авторським складом. У той же час до сучасних наукових проектів під егідою Європейського Союзу (Erasmus+, Horizon 2020, COSME, COST і т.д.), NATO, DFG, DAAD, Fulbright та інших висувуються дуже високі вимоги щодо відповідності етичним нормам, включаючи норми проведення наукового експерименту. При порушенні даних норм відповідні наукові групи та науковці можуть бути позбавлені подальших можливостей брати участь у відповідних проектах, що фактично виключатиме їх із міжнародної наукової спільноти.

У науковому експерименті часто дуже важко віднайти межу між справді підтасуванням даних та чимось новим, що може навіть продовжувати і вдосконалювати попередні розробки. Зрозуміло, що ідеальний варіант є самосвідомість кожного експериментатора, дотримання ним принципів академічної чесності. Насправді, добре продуманий плагіат є доволі важким для виявлення. До вивчення проблем нечесності у науковому експерименті мають залучатися лише вузькоспеціалізовані фахівці та рецензенти, які справді володіють проблематикою досліджень, орієнтуються у отриманих результатах у світі.

4. Академічна доброчесність у цифровому світі. Самоплагіат

У Законі України «Про освіту» **самоплагіат** визначено як оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів». Самоплагіат є порушенням наукової етики, оскільки, вдаючись до самоплагіату, автор

використовує у новій роботі вже опубліковані результати дослідження, видаючи їх за нові, тим самим вводячи в оману читача.

Самоплагіат часто помилково ототожнюють із будь-якими текстовими збігами у власних роботах автора. Проте поняття «самоплагіат» стосується винятково наукових результатів, а не будь-яких текстових фрагментів! Тож перефразування (перефразування) текстових фрагментів, що дублюються у роботі, узагалі не усуває самоплагіату, а отже, вимога переінакшувати текст у кваліфікаційних роботах, наукових статтях, дисертаціях, монографіях позбавлена сенсу.

Для ідентифікації самоплагіату варто зважати на такі аспекти:

- Самоцититування та самоплагіат – це не одне і те ж!
- Самоцититування не є порушенням академічної доброчесності, адже передбачає використання автором у новій роботі власних раніше опублікованих наукових результатів з обов'язковим посиланням на попередню роботу.
- Самоплагіат – це використання автором у новій роботі власних раніше опублікованих наукових результатів без посилання на попередню роботу.
- Не всі текстові збіги із раніше опублікованими роботами автора є самоплагіатом.
- До самоплагіату належить насамперед повторне використання без відповідних посилань раніше оприлюднених гіпотез, математичних теорем, алгоритмів, моделей, фотографій, таблиць, фактичних даних тощо, які містять результати досліджень автора.

Відповідно до аналітичної записки «Запобігання окремих проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності» (лист МОН від 20.05.2020 р. № 1/9-264) «**не є самоплагіатом** текстові збіги, що не містять наукових результатів автора, а стосуються опису стану предметної області та відомих результатів досліджень інших авторів, опису відомих методик досліджень тощо»; «такі текстові збіги із попередніми результатами автора не потребують посилань на ці публікації чи оформлення відповідних текстових фрагментів, як цитат». Виняток становить підготовка попередньої публікації у співавторстві: у разі використання фрагменту, написаного співавтором, потрібно оформлювати посилання на попередню публікацію із зазначенням внеску співавтора.

Як не вдаватися до самоплагіату?

При використанні власного вже опублікованого тексту у новій роботі ставтеся до нього як до чужого: цитуйте та перефразуйте так, ніби це текст іншого автора, обов'язково вказуйте відповідні посилання на використані джерела – Ваші раніше опубліковані роботи!

Пам'ятайте! Автор вчиняє самоплагіат, порушуючи тим самим наукову етику, якщо:

- опубліковує повторно роботу кількарічної давнини, тим самим видаючи її за нову;
- публікує одночасно одну і ту ж роботу або її переклад у кількох виданнях;

- використовує наукові результати із раніше опублікованої власної роботи у новій роботі без посилання;
- використовує одні і ті ж наукові результати у звітах за різними науковими проектами.

Надмірні посилання на власні роботи розцінюються як порушення академічної доброчесності, оскільки використовуються з метою штучного підвищення наукометричних показників автора.

Правомірність використання самоцититування/дублювання тексту залежить від жанру роботи та вимог до його написання!

Кваліфікаційна робота. Подібно до підготовки дисертацій відповідно до вимог на етапі підготовки кваліфікаційних робіт матеріали дослідження автора повинні бути апробовані завдяки певній кількості публікацій за темою роботи. Тому допускається включення матеріалу з таких статей та доповідей у текст кваліфікаційної роботи без змін та перефразування.

Наукова стаття. У наукових статтях дозволяється використання власних раніше опублікованих матеріалів лише за умови наведення посилання на джерело! У такому разі йдеться не про самоплагіат, а про самоцититування, що не порушує академічну доброчесність. Якщо ж у статті використовується власний раніше опублікований текст без вказівки на джерело, то автор вдається до самоплагіату – обманює читача, видаючи вже оприлюднену інформацію за нову.

Наукова стаття на основі опублікованої монографії або розділ монографії на основі опублікованої наукової статті. Оскільки стаття, як і монографія, є повноцінною науковою публікацією (на відміну від дисертації у формі рукопису), йдеться про повторну публікацію (републікацію), що розцінюється як самоплагіат. Якщо у монографії необхідно використати матеріали із попередніх опублікованих статей автора, це обов'язково потрібно зазначити!

Наукова стаття на основі тез доповіді. Не є самоплагіатом написання наукових статей на основі доповідей про результати досліджень, що опубліковані у збірниках тез чи матеріалах конференцій. Як зазначає В. Бахрушин, «текстові збіги у таких статтях з тезами чи текстами доповідей не є самоплагіатом, оскільки це варіанти однієї й тієї самої публікації, які не претендують на те, що кожний з них містить окремі наукові результати». Однак автор обов'язково повинен зазначати у тексті статті інформацію про те, що вона опублікована за матеріалами доповіді! Така інформація подається за допомогою посилання на попередню публікацію (у збірнику тез чи матеріалах конференції), якщо це можливо, або ж у формі повідомлення про підготовку статті за матеріалами доповіді на відповідному заході із зазначенням його назви та інших необхідних даних.

Дисертація. Відповідно до вимог написання та захисту дисертацій на початковому етапі автору необхідно апробувати (презентувати) матеріали власних досліджень на конференціях, опублікувати їх у наукових журналах. Отже, наукова стаття може стати частиною рукопису дисертації. Вимога перефразувати у дисертації фрагменти тексту, що співпадають із раніше оприлюдненими науковими публікаціями автора, є безпідставною.

Тому допускається включення матеріалу з таких статей та доповідей у текст дисертаційної роботи без змін та перефразування. У такому випадку про самоплагіат чи порушення академічної доброчесності не йдеться.

Попередня публікація наукових результатів дисертацій є вимогою законодавства, а отже, наявність в дисертації фрагментів раніше оприлюднених наукових робіт здобувача не містить ключової характеристичної ознаки (спроби оприлюднення раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів) і не відповідає поняттю «самоплагіат». Проте у тексті дисертації має бути зазначено, у яких публікаціях здобувача відображено кожен з основних результатів дослідження. У дисертації зазначити таку інформацію можна або за допомогою посилань на наукові публікації, у яких оприлюднено відповідні результати, або шляхом надання наприкінці розділів чи підрозділів інформації про них.

Запитання до самоперевірки.

1. У чому відмінність понять «плагіат» і «запозичення»?
2. Яким було ставлення до плагіату у різні часи?
3. Назвіть і охарактеризуйте основні види порушень академічної доброчесності?
4. Що, на Вашу думку, є умовами і причинами «епідемії плагіату» в Україні.
5. Які існують способи запобігання академічної недоброчесності в освітньому середовищі?
6. Які існують заходи впливу при виявленні порушень академічної доброчесності відповідно до Кодексу академічної доброчесності НУЦЗУ?
7. Чому необхідно дотримуватися академічної доброчесності у цифровому світі.
8. Що таке самоплагіат? Як уникнути самоплагіату?

Змістовий модуль 2. Практичне застосування принципів академічної доброчесності в освітньому процесі

ЛЕКЦІЯ № 4.

Писемне наукове мовлення

План

1. Науковий стиль. Основні жанри писемного наукового мовлення: їх специфіка та характеристика.
2. Види наукового тексту. Реферат. Анотація. Рецензія та відгук. Тези і наукова стаття. Монографія. Дисертація. Курсова робота, дипломна, магістерська робота.
3. Загальні вимоги до оформлення наукового тексту

1. Науковий стиль. Основні жанри писемного наукового мовлення: їх специфіка та характеристика

Науковий стиль має своїм завданням точно викласти наукову інформацію. Він обслуговує потреби науки, навчання та освіти, виробничо-технічну діяльність. Його основною функцією є пізнавально-інформативна функція, доповнена функцією доказовості. Твір, написаний цим стилем, несе наукове повідомлення, доводить його істинність, новизну, цінність.

Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формотворчо-граматичними зв'язками, спільною темою і сюжетною заданістю.

За формами реалізації тексти поділяють на усні та писемні.

Тексти публіцистичного, наукового, інформаційного змісту можуть бути як усними, так і писемними. Інші тексти можуть існувати лише в одній з форм:

- в усній – судові промови, розповіді, фольклорні твори тощо;
- в писемній – епістолярні твори, твори художньої літератури, офіційні документи, в тому числі резолюції, накази, протоколи, акти, факси, листи.

Важлива роль в оформленні тексту належить **графічним засобам** – рубрикації (поділу на абзаци), розділовим знакам (писемна форма), інтонації (усна форма). Вони допомагають забезпечити комунікативну спрямованість і структурну організацію тексту на різних рівнях.

Наукове знання може бути виражене в різних видах первинних текстів: усних (дискусія, диспут, обговорення наукової проблеми в колі фахівців) та письмових (дисертація, монографія, стаття, тези тощо).

Досягши досить високого рівня розвитку інформації, наукове знання знаходить нові канали комунікативних зв'язків у вигляді різних **скомпресованих (вторинних) текстів**. Такими текстами є словники, енциклопедії, класифікатори, рубрикатори, стандарти на термінологію, нормативні довідники, реферати, анотації, науково-популярні лекції, бесіди, інтерв'ю, реклама. Усі ці типи текстів:

- а) передають наукове знання вже в скомпресованому вигляді;
- б) прагнуть зосередити увагу на найголовнішому.

Тому такі жанри наукового стилю, як енциклопедія, галузевий, тлумачний, термінологічні словники, відрізняються, як правило, великою глибиною відображення самого знання.

Зауважимо, що структура тексту формує й кристалізує наукове знання. Що стрункіша типова архітектоніка тексту, то суворіша мова опису понять, уживання термінів. Одночасно на мову науки в усіх типах текстів впливає й мовна норма як така. Загальновизнано, що саме норма виступає тим фільтром, який відокремлює те, як можна сказати, від того, як не можна сказати.

Зміст сучасного наукового знання в цілому єдиний для фахівців з різних країн. Тому справедливо вважають, що наука як знання неподільна між державами й народами. Так, наприклад, системи уявлень про види тварин і рослин у біології, про прилади та апарати в техніці, про хвороби в медицині в основі своїй єдині для всіх фахівців у тій чи іншій галузі знання, які говорять англійською, російською, німецькою чи французькою мовами.

Але якщо зміст наукового чи науково-технічного знань про предмет єдиний у фахівців з різних країн, то модель логіко-понятійної системи цього знання може бути представлена:

а) штучною мовою, яка має інтернаціональний характер (грецькі та латинські запозичення в біології, медицині; символи в хімії, математиці, фізиці);

б) національною мовою.

Мова науки – це засоби мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічна система граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю.

Велике значення у зближенні наукового знання з системою мови має входження знання в терміносистеми окремих наук. Найчастіше терміносистеми знаходять своє вираження у національних мовах. На етапі моделювання терміносистем наукове знання ніби виростає в систему тієї чи іншої конкретної природної мови. Терміни (слова та словосполучення) творять лексико-семантичне поле, вибудовуються в лексико-семантичні парадигми.

Історія науки, стан розроблення тієї чи іншої проблеми не лише формують наукове знання, а й диктують і багато в чому визначають і характер авторського викладу, і структуру тексту. Постаті вчених/попередників незримо присутні в кожній серйозній науковій праці.

У самому тексті зазначені моменти знаходять висвітлення:

- в огляді літератури;
- у системі посилань та виносок;
- у коментарях та примітках.

У монографіях огляд літератури може займати цілий розділ, бути розсіяним по окремих розділах. У дисертаціях із певних дисциплін (передусім технічних) такий огляд є обов'язковим. У висновках науковець співвідносить отримані нові наукові результати з досягненнями попередників. Обов'язковими є вказівки на новизну, на положення, які захищаються, ідеї дослідження. Ці частини книг, дисертацій, статей

перенасичені прізвищами учених, географічними назвами, найменуваннями робіт, датами.

Особливість наукового стилю визначається частим вживанням **термінів**, спеціальної лексики, складних речень. Хоча, безперечно, не слід забувати й про лексичне багатство мови, її виражальні можливості й намагатися писати не лише змістовно, а й цікаво.

Довгий час вважалося, що в науковому стилі мовна особистість автора відходить на другий план, проте зараз можна твердити, що в кожного науковця є власний, індивідуальний стиль мислення – стиль М. Драгоманова та І. Франка, стиль В. Вернадського та М. Лобачевського, О. Білецького та О. Потебні. Завдяки тому, що в межах наукового стилю їхніх праць відбувається взаємодія решти функціональних стилів мови – публіцистичного, ділового, художнього – вони й досі становлять інтерес для дослідників різного профілю.

У науковому стилі мовознавці виділяють такі **підстили**:

- власне науковий;
- науково-навчальний;
- науково-популярний;
- науково-публіцистичний;
- науково-технічний.

Власне науковий підстиль обслуговує діяльність учених, фахівців. Він має своїм завданням якнайповніше, обґрунтовано повідомити наукову інформацію й довести її новизну. Цей підстиль відрізняється від інших:

- насиченістю термінами;
- використанням довгих складних слів, іншомовної лексики;
- досить частим вживанням тематично однорідних слів.

Синтаксичні мовні засоби власне наукового підстилю:

- часте використання складнопідрядних речень (найчастіше – з підрядними означальними, додатковими, причини або наслідку);
- використання вставних слів, які підсумовують сказане (*отже, таким чином*), пов'язують його з подальшим викладом (*по-перше, по-друге, наприклад, приміром, більш того*), визначають посилання на першоджерело (*на думку..., за твердженням..., на наш погляд..., як зазначає...*);
- переважання розповідних речень; питальні речення вживаються у разі постановки проблеми або полеміки;
- прямий порядок слів у реченні;
- часте використання конструкцій з відокремленими зворотами;
- безсполучникові речення вживаються переважно під час переліку й класифікації явищ.

Науково-навчальний підстиль виконує специфічну **функцію** – навчальну. Він посідає проміжне місце між власне науковим та науково-популярним підстилями. Від першого його відрізняє дещо менша суворість викладу, менша докладність у посиланні на першоджерела, більш спрощена система доведень, яка спрямована на більшу доступність інформації, обсяг якої визначається навчальною програмою певного курсу. Від другого – менша художність, більша послідовність у викладі, строгість.

Твір науково-навчального підстилю має на меті активізувати логічне мислення читача (слухача). Звичайно, важливу роль відіграє те, кому саме адресовано наукову інформацію – студентів, абітурієнтів, слухачів курсів, аспірантів тощо. Навчальні підручники для учнів школи, особливо для учнів молодших класів, написано більш популярно, тому цю літературу умовно можна віднести до науково-популярної. Не останню роль тут відіграють і позамовні засоби викладу – ілюстрації (карти, плани, схеми, малюнки, діаграми).

Науково-популярний підстиль має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від їхнього рівня фахової підготовки. Основні завдання та функції мови науково-популярного підстилю полягають у тому, щоб не просто подати нову наукову інформацію, обґрунтувати її істинність (це функція власне наукового підстилю); не тільки ознайомити з основами наук у формі, яка б сприяла засвоєнню цих основ як методу дальшої пізнавальної діяльності у відповідній галузі (це функція науково-навчального підстилю), а передусім привернути увагу нефаківця до актуальних проблем тієї чи іншої науки.

Привернути увагу – означає, що автор має викласти нові наукові дані у доступній, дохідливій, цікавій формі. Цьому підпорядковані організація викладу, добір мовних засобів (менш строгих і одноманітних, ніж у власне науковому підстилі). Вся увага автора спрямована на те, щоб подати матеріал зрозуміло, тому хід викладу будується від простого до складного, від добре відомого до нового.

Для науково-популярного підстилю властиві такі *ознаки*:

- інформація подається вибірково, не в повному обсязі, без аргументації;
- наводяться лише факти, положення, які непідготовлений читач (слухач) сприймає як істинні;
- якщо читач уже має певну підготовку, то науковість викладу переважає над популярністю.

Особливість наукового стилю визначається частим вживанням *термінів*, спеціальної лексики, складних речень. Хоча, безперечно, не слід забувати і про лексичне багатство мови, її виражальні можливості і намагатися писати не тільки змістовно, але й цікаво.

Загальнонавчальні слова, терміни, загальнонаукова лексика визначають мовні особливості стилю творів, в яких йдеться про результати досліджень, досягнення вчених. Слова в таких творах вживаються у своїх прямих значеннях, синонімів у наукових працях обмаль. Із зображувальних засобів переважають порівняння. Вони допомагають скласти об'ємне уявлення про предмет розповіді.

Природно, найбільшу частину інформації викладено із застосуванням саме загальнонаукових та спеціальних термінів. Вживають також слова й усталені слово-сполучення, що допомагають послідовно, логічно пов'язати між собою окремі частини наукового тексту. Це насамперед: таким чином, однак, крім цього, з іншого боку, в свою чергу, в даному разі, по-перше,

описаний вище, наведені результати; на підставі отриманих даних; як показали дослідження.

Особливо необхідно виділити слова, які свідчать про ступінь достовірності (*дійсно, зрозуміло, вірогідно*), об'єктивність наведеної інформації (*думають, вважають, стверджують, здається, можливо*). Ці мовні засоби до того ж надають висловлюванню відносного характеру. А ось абсолютні твердження вимагають від автора найвищого ступеня відповідальності. У науковому стилі розширені функції іменників і прикметників за рахунок дещо звуженого використання дієслова.

У науковій літературі поширені безособові, неозначено-особові речення, які використовуються для опису фактів, явищ, процесів. Часто вживають розповідні речення, досить рідко – питальні, а кличні майже не трапляються, оскільки вони емоційно забарвлені.

2. Види наукового тексту

Анотація (від. лат. *annotatio* – «зауваження») – коротка, стисла характеристика змісту книги, статті тощо. Це невеличка бібліографічна довідка, де стисло характеризується зміст книги, статті через перелік найголовніших у них питань, оцінюється анований твір.

Завдяки анотації читач отримує можливість попередньо уявити зміст незнайомого друкованого твору, відшукати в ньому необхідну інформацію. Саме тому в ній слід зазначати тип публікації (стаття, монографія, підручник), її будову, актуальність теми, адресатів і обсяг. Необхідно також зазначити, що нове з'явилося в цьому виданні порівняно з іншими на таку саму тему.

Анотація найчастіше розміщена на другій сторінці будь-якої друкованої праці. Цей документ необхідно вміти складати всім, хто пише підручники, посібники, укладає допоміжну науково-методичну літературу (словники, збірники різного призначення тощо).

Реквізити анотації:

1. Прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів).
2. Назва твору.
3. Місце видання, видавництво, рік видання.
4. Обсяг (загальна кількість сторінок, іноді – малюнків, таблиць).
5. Код за Міжнародним класифікатором книг ISBN (за потреби).
6. Стислий зміст (основні положення, викладеш в тексті).
7. Висновки.
8. Призначення для читачів. Зразок анотації довідкового видання

Зразок анотації наукового видання

Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

ISBN 978-966-416-313-9

Підручник створено з метою формування методологічної культури студентів щодо здійснення педагогічного дослідження та забезпечення поглибленої теоретичної та технологічної підготовки студентів до

написання науково-дослідницьких робіт з урахуванням сучасних вимог до рівня і якості наукових досліджень.

Підручник адресовано магістрам спеціальності «Педагогіка вищої школи», науковим працівникам, магістрантам, аспірантам, вчителям-практикам, що займаються педагогічними дослідженнями.

Зразок анотації наукової статті
УДК 94(477)«17/19»+94(438)

Т.Д. Чубіна
МЕЦЕНАТСЬКО-ФІЛАНТРОПІЧНИЙ ПРОЕКТ
БОЛЕСЛАВА ПОТОЦЬКОГО: НЕМИРІВСЬКА ГІМНАЗІЯ

У статті йдеться про маловідомі сторінки історії магнатського роду Потоцьких, його внесок в історію та культуру України, зокрема про меценатський проект Болеслава Потоцького – Немирівську гімназію. Автор наголошує, що засвоєння спадщини минушини, її критичне осмислення та використання – важливі умови поступального руху як сучасної науки, так і суспільства в цілому. У цьому контексті актуальним стає вивчення такого соціально-економічного і морально-психологічного явища, як благодійність.

Ключові слова: рід Потоцьких, Болеслав Потоцький, благодійність, Немирівська гімназія.

Реферат (лат. *reffere* – доповідати, повідомляти) – це текст, написаний на основі першоджерела з метою викладу його змісту.

Словник української мови в 11-ти томах подає таке визначення цього терміна: «Реферат – це: 1) короткий усний або письмовий виклад наукової праці, результатів наукового дослідження, змісту книги; 2) доповідь на будь-яку тему, зроблена на основі критичного огляду літературних та інших джерел».

На відміну від курсових та дипломних робіт, реферат пишеться не лише зі спеціальних, а й із загальних дисциплін. Згідно з визначенням, реферат повинен містити невелику кількість елементів новизни. Достатньо грамотно й логічно викласти основні ідеї із заданої теми, які містяться в кількох джерелах, і згрупувати їх за поглядами.

Передусім у рефераті має бути відповідь на питання: що нового можна знайти у цій публікації? Саме таке завдання стоїть перед референтом (тим, хто пише реферат), який повідомляє про основні характеристики, зміст первинного документа. Цим він допомагає читачеві відібрати необхідну для нього літературу. Реферат – документ вторинний, компілятивний, у більшості випадків не може замінити першоджерело. Монографічний реферат готують за одним джерелом, оглядовий – за декількома книгами, розділами або статтями.

Рекомендований обсяг реферату – 10-12 друкованих сторінок (0,5 друкованого аркуша). Найчастіше його пишуть своїми словами. Цитати вводять у текст лише тоді, коли вони необхідні для повнішого розкриття теми або якщо вони викликають у референта заперечення. У тексті не

повинно бути нічого зайвого, що не стосується теми, ніяких недоречних відступів. Відповідність змісту реферату заданій темі є одним із критеріїв його оцінки.

Процес написання реферату охоплює *вибір теми, вивчення літератури, складання плану, написання й редагування тексту, оформлення реферату*.

На відміну від анотації, реферат більш конкретний. У ньому повинна бути відповідь на запитання: що нового можна знайти в даній публікації? Саме таке завдання стоїть перед референтом (тим, хто пише реферат), який повідомляє про основні характеристики, зміст первинного документу. Цим він допомагає читачеві відібрати необхідну для нього літературу. Реферат – документ вторинний, компілятивний, у більшості випадків не може замінити першоджерело. Монографічний реферат готують за одним джерелом, оглядовий – за декількома книгами, главами або статтями.

Здебільшого пишуть саме *оглядові реферати*. Тому перед початком роботи над рефератом треба чітко визначити його тему й основну думку. Це допоможе цілеспрямовано працювати з літературою і водночас складати план майбутнього реферату. Він створюється на підставі плану та зібраного матеріалу. Вважають оптимальним реферат обсягом 10-12 друкованих сторінок. Найчастіше його пишуть своїми словами. Цитати вводять у текст лише тоді, коли вони необхідні для повнішого розкриття теми або якщо вони викли-кають у референта заперечення.

На *титульній сторінці* реферату необхідно вказати назву установи, де він виконаний; його тему; прізвище, ім'я, по батькові автора і керівника роботи. Список використаної літератури подають наприкінці тексту.

Орієнтовна схема реферату

- *Вступна частина.*
- *Опис.* Це власне реферативна частина, в якій стисло викладаються відомості про основні теми першоджерела; зроблено докладний аналіз кількох найважливіших із них; висвітлено позицію автора і думки референта щодо неї.
- *Заклучна частина* реферату складається з висновків, узагальнень автора, зауважень референта стосовно значення статті чи книги, оцінки повноти та своєчасності аналізу зазначених проблем.

Відповідно до наведеної схеми реферату під час його написання можна використовувати такі *мовні засоби*:

- *праця, монографія, стаття* поділяється, містить, має назву;
- *розглядається, висловлюється, викладається, узагальнюється* (що?);
- *присвячена темі, проблемі, питанню*;
- *є узагальненням, переказом, оглядом, описом, аналізом*;
- *говориться* (про що?);
- *дається оцінка, виклад* (чого?);
- *висловлено погляди автора* (щодо);
- *зосереджено увагу на...; автор торкається* (порушує, повідомляє, сповіщає, зауважує...) таких проблем;
- *є дискусійні положення*;
- *обґрунтовується теза*;

- особливу увагу приділено;
- автор зупиняється (зокрема) на таких проблемах (питаннях, фактах);
- щодо (стосовно) проблем (фактів, питань) автор;
- підкреслюється велике значення;
- наводиться багатий статистичний матеріал;
- суть проблеми зводиться до (полягає);
- вказується на необхідність;
- наводить на думку;
- важливо відзначити; беручи до уваги; наведені дані свідчать;
- окремо розглядаються питання;
- далі висвітлюються проблеми;
- робота поділяється (має) на; починається з; складається з; закінчується; містить;
- доведено, що...;
- автор наводить приклад (цитату, факти, дані);
- посиляється на...; ілюструє;
- у заключній частині автор пише, робить висновок (доходить висновку, підводить до висновку);
- узагальнюючи сказане;
- в підсумку можна відзначити; автор переконливо доводить;
- суть викладеного (згаданого, зазначеного) вище зводиться до, полягає в тому;
- критично ставитися; незрозуміло; викликає сумнів;
- визнає переваги;
- відзначає недоліки;
- автор не розкриває змісту; сумнівно, що...

Останні слова і словосполучення дають змогу висловити референтові свою згоду з позицією автора або критичне ставлення до неї, дати їй оцінку.

При складанні тексту слід стежити за правильністю вживання прийменників, зокрема в усталених словосполученнях. Це стосується поширених прийменникових конструкцій з **по**. Надмірне захоплення конструкціями такого типу викликає одноманітність викладу і збіднює мову.

Рецензія (лат. *recensio* – розгляд) – це відгук, критичний аналіз та оцінка художнього або наукового твору. Спочатку рецензія відігравала службову роль – інформувала читача про новий друкований твір, звертала увагу на його переваги і недоліки, давала уявлення про його призначення та можливості використання. Поступово рецензія стала самостійним жанром творчої діяльності. Іноді рецензією називають розгорнуту анотацію, в якій розкривається зміст книги, а сам підбір матеріалу стає прихованою оцінкою.

Орієнтовна схема рецензії

1. Предмет аналізу. Автор, назва книги, статті, видання.

2. Вступ. Аргументоване пояснення рецензента, чому саме до цього видання він звертається, яка проблема в ньому розглядається і наскільки вона актуальна.

3. Основна частина. Виклад змісту (основних положень) рецензованого твору (можливе цитування), позиції автора, розгорнута аргументація оцінок.

4. Заключна частина. Висновки рецензента.

У роботі над рецензією вживають, зокрема, такі словосполучення:

- у рецензованій статті велику цінність становить...; у цій роботі автор з нових позицій розкриває...;
- практичне значення публікації полягає в тому...;
- автор переконливо аргументує свої думки...;
- у навчальному посібнику відзначається важливість...;
- автор підкреслює, що ...;
- книга розрахована на широкий загаль і буде цікавою багатьом читачам.

Тези (від гр. *thesis* – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Вони містять матеріали, положення, категорії, які автор вперше вводить у науковий обіг. Обсяг тез становить, як правило, 2–3 сторінки друкованого тексту через 1–1,5 інтервали. Можливий і інший обсяг, якщо його визначають організатори конференції або семінару, на яких автор збирається виступати з доповіддю чи повідомленням.

При підготовці тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил:

- правильно (згідно вимог) розмістити прізвище автора та його ініціали; при необхідності вказати інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання);
- чітко сформулювати назву тез доповіді, яка має відображати головну ідею, думку, положення (2–5 слів);
- в тезах має бути забезпечена така послідовність: актуальність проблеми; стан розробки проблеми (перелік вчених, які зверталися до розробки цієї проблеми); наявність проблемної ситуації та необхідність у її вивченні, вдосконаленні з огляду на сучасний стан її розробки; основні ідеї, положення; результати дослідження, їх значення для розвитку теорії та (або) практики.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко, зазвичай опускається цифровий, фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях.

Тези наукової доповіді чи повідомлення, публікуються, як правило, до початку роботи наукової конференції чи симпозіуму.

Наукова стаття – є одним із видів публікацій, в якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються окремі питання з теми

дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, що робить поданий матеріал надбанням фахівців.

Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5–0,7 др.арк.).

Рукопис статті повинен мати повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотації, список використаної літератури.

Зазвичай наукова стаття має таку структуру:

- вступ (постановка наукової проблеми, актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки і практики – 1 абзац або 10 рядків);

- основні дослідження і публікації з проблеми, за останній час, на які наголошує автор, окреслення невирішених питань, яким присвячена стаття (0,5–2 друкованої сторінки);

- формулювання мети статті (постановка завдання) – висловлюється головна ідея даної публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених. Мета статті впливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з теми (1 абзац або 5–10 рядків);

- виклад змісту власного дослідження – основна частина статті. В ній висвітлюються основні положення і результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, програма експерименту. Аналіз отриманих результатів, особистий внесок автора в реалізацію основних висновків тощо (5-6 сторінок);

- висновки, в яких сформульовано основний умовивід автора, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість та перспективи (1/3 сторінки).

При написанні наукової статті слід дотримуватись певних правил:

- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (краще до дев'яти слів);

- слід уникати стилю наукового звіту;

- недоцільно ставити риторичні запитання;

- необхідно більше користуватись розповідними реченнями;

- не перевантажувати текст цифрами при переліках тих чи інших думок, положень, вимог;

- прийнятним у тексті є використання словосполучень переліку: *спочатку, зрозуміло що, на початку, потім, дійсно, далі, нарешті, по-перше, по-друге, можливо, між іншим, у зв'язку з тим, на відміну, поряд з цим тощо.*

- цитати в статті використовуються, проте не потрібно ними зловживати;

- усі посилання на авторитети рекомендовано використовувати на початку статті, а основний обсяг присвячувати викладу власних думок автора;

– стаття має завершуватись конкретними висновками і рекомендаціями.

Відповідно до останніх вимог ВАК України у наукових статтях розміщених у фахових виданнях обов’язково додається анотація (резюме) українською, російською і англійською мовами.

Монографія – це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій.

Наукову монографію характеризує єдність змісту і вона свідчить про науковий внесок здобувача в науку і розглядається як кваліфікаційна наукова праця. За цих умов вона заміняє дисертаційну роботу. Обсяг індивідуальної монографії здобувача наукового ступеня доктора наук, яка зараховується як дисертація, має становити не менше 10 авторських аркушів у галузі технічних і природничих наук і не менше 15 авторських аркушів у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Другий тип наукової монографії – це наукова праця, яка є засобом висвітлення основного змісту дисертації і однією з основних публікацій за темою дослідження, при цьому до неї висуваються *вимоги*:

- обсяг – не менш як 10 обліково-видавничих аркушів;
- наявність рецензій двох докторів наук, за відповідною спеціальністю;
- наявність рекомендації вченої ради науково-дослідної установи або закладу вищої освіти;
- тираж не менше 300 примірників;
- наявність міжнародного стандартного номера ISBN.

Дисертація (від лат. *dissertation* – дослідження, міркування) – це спеціальна, строго визначена форма наукової роботи, яка має науково-кваліфікаційний характер, підготовлена для публічного захисту та здобуття наукового ступеня.

Між дисертацією і монографією є певні *відмінності*:

По-перше в дисертації передбачається виклад наукових результатів і висновків, отриманих особисто автором. Монографія – це виклад результатів, ідей, концепцій, які належать як здобувачеві, так і іншим авторам.

По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технічні рішення, факти, які вже відомі.

По-третє, дисертація за вимогами ВАК має визначену структуру і правила оформлення, яких необхідно дотримуватись. До монографій таких вимог не ставлять.

По-четверте, дисертація – це рукопис, який зберігається в обмеженій кількості примірників у певних бібліотечних установах. Монографія – це видання, яке пройшло відповідне редакційно-видавниче опрацювання,

виготовлене друкарським або іншим способом, видане у фаховому видавництві України.

Дисертація виконується у відповідності з вимогами державних стандартів щодо друку та оформлення, чого не встановлюється для монографії і її структури.

Традиційно склалась композиційна структура наукової монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (при необхідності) вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

Монографія призначена перш за все для вчених і має відповідати за змістом і формою жанру публікації. Особливе значення тут мають чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має бути не менший 6 друкованих аркушів. Вимоги до сутності викладу матеріалу в розділах монографії, аналогічні до вимог інших наукових публікацій з певними особливостями їх призначення.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове педагогічне дослідження студента, яке виконується з певного курсу.

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення й узагальнення здобутих студентами за час навчання знань та застосування їх до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Тематика курсових робіт повинна відповідати завданням навчальної дисципліни й тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Послідовність розробки курсових робіт визначається графіком.

Виконання курсової роботи дає *можливість*: систематизувати здобуті теоретичні знання з вивченої дисципліни, перевірити якість цих знань; виявити здатність студента до самостійного осмислення проблеми, творчого критичного її дослідження та вміння збирати, аналізувати й систематизувати літературні (архівні) джерела; перевірити здатність застосовувати здобуті знання при вирішенні практичних завдань, рівень володіння навичками сучасних методів дослідження й уміння формулювати висновки, пропозиції та рекомендації з предмета дослідження; проконтролювати вміння студента правильно організувати свою дослідницьку роботу та оформити її результати.

Дипломна робота – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання студентів у вищому навчальному закладі.

Магістерська робота – це самостійна науково-дослідна робота, що є розробкою й опрацюванням низки перспективних і актуальних проблем та відображає творчий потенціал виконавця, його вмінні використовувати при вирішенні завдань дослідження різні концепції та теорії, здатність до оригінального, осмислення аналізованого матеріалу, ступінь оволодіння фаховими вміннями.

На відміну від дипломних написання магістерських робіт, як курсових, згідно з вимогами навчального плану є обов'язковим, їх

невиконання вважається академічною заборгованістю. Магістерська робота, виконана на основі ґрунтовного теоретичного дослідження, може стати основою для подальшої роботи над кандидатською дисертацією.

Студенту надається *право вибирати тему* курсової, дипломної та магістерської роботи з визначених випускними кафедрами навчального, закладу, або запропонувати свою з обґрунтуванням актуальності її розробки.

Керівництво курсовими, дипломними та магістерськими роботами здійснюється найбільш кваліфікованими викладачами. Організація та контроль за процесом підготовки й захисту курсових, дипломних і магістерських робіт покладається на завідувачів кафедр.

Тематика курсових, дипломних і магістерських робіт щорічно коригується з урахуванням набутого на кафедрах досвіду, відгуків фахівців, які беруть участь у рецензуванні робіт, рекомендацій Державної екзаменаційної комісії (ДЕК).

Курсова, дипломна та магістерська роботи мають свою специфіку, їх особливості завжди потрібно узгоджувати з науковим керівником. Щодо структури, послідовності їх написання та оформлення, то вони не мають суттєвих відмінностей і тому будуть проаналізовані спільно.

Раціональніше організовувати роботу над курсовою, дипломною та магістерською роботою, правильно розподілити свій час, належно та своєчасно розробити вибрану тему, що допоможе під час написання наукової роботи.

Курсову, дипломну та магістерську роботи доцільно виконувати в такій послідовності: вибір теми → визначення об'єкта і предмета дослідження → визначення мети й завдань дослідження → пошук і відбір літератури з досліджуваної теми та її опрацювання → складання попереднього плану роботи → виклад теорії та методики → вивчення досвіду роботи → проведення експерименту → формулювання висновків і рекомендацій написання вступу оформлення списку використаних джерел і додатків.

Після цього здійснюється літературне і технічне оформлення роботи, її рецензування, підготовка до захисту й захист.

Виконання курсової, дипломної та магістерської роботи організовується відповідно до графіка, затвердженого кафедрою та деканатом.

Процес роботи над дослідженням поділяється на три основні етапи: підготовчий; етап роботи над змістом; завершальний етап.

Підготовчий етап передбачає вибір тем для дослідження. Вибираючи тему (курсую, дипломної чи магістерської роботи), дуже важливо чітко усвідомлювати значення досліджуваного матеріалу для майбутньої професійної діяльності. Доречним було б продовжувати, розширювати сферу дослідження, розпочатого на попередніх курсах навчання.

Етап роботи над змістом дослідження передбачає опрацювання літературних джерел з розроблюваної проблеми, вивчення й аналіз

передового педагогічного досвіду, проведення експерименту, формулювання висновків на основі узагальнення й отриманих результатів».

Завершальний етап передбачає написання студентом вступу та висновків до курсової (дипломної чи магістерської) роботи, оформлення списку літератури та додатків, редагування тексту, його доопрацювання з урахуванням зауважень наукового керівника/ підготовку роботи до захисту.

Вступ, як правило, оформляється після написання основної частини наукової роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається проблема, її практична значущість; визначається об'єкт, предмет, мета й завдання дослідження; розглядаються методи, за допомогою яких воно проводиться; розкривається структура роботи, її основний зміст.

3. Загальні вимоги до оформлення наукового тексту

Науково-писемні тексти мають свої специфічні ознаки.

У писемному мовленні надзвичайно велике значення мають виразність, чіткість літер, акуратність тексту (неохайність написаного свідчить про погану звичку й про неповагу до того, хто читатиме текст). Друкують звичайно чорним кольором середньої жирності по 57-60 знаків у рядку, враховуючи проміжки між словами.

Якщо виникає потреба скористатися іншим алфавітом (напр., латинкою), то іноземний текст набирають (вдруковують) або чорною тушшю пишуть (вписують). Поєднання частково надрукованих окремих букв і написаних не допускається.

Розташовувати текст на форматі, тобто стандартному аркуші паперу – у звичному користуванні розрізняють два формати: А4 (210 x 297) та А5 (146 x 210) – треба з урахуванням пропорції, естетики співвідношення формату й обсягу тексту. Не варто втискувати в рядок частину фрази, якщо вона може бути перенесена в наступний.

Писати потрібно, залишаючи поля, – цього вимагають і технічні умови, наприклад, підшивання ділових паперів, і традиція зберігати поле для поміток, правок, доповнень, і навіть естетика форматів. Згідно з Державним стандартом (ДСТ), поля повинні бути такими: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм. Друкують звичайно на одному боці стандартного листка білого паперу одного сорту.

Таблиці, малюнки, креслення, схеми, графіки, фотографії у писаному тексті повинні мати розмір стандартного аркуша. Таблиці треба віддрукувати й розграфити. Цифровий матеріал таблиць друкується через 1,5 інтервала, текст головки і боковини можна друкувати через 1 інтервал. Пропуски в таблицях позначаються тире (–). Цифри повинні розташовуватися в колонки одна під одною.

Небажаними у писемному тексті є виправлення і домальовування чорнилом.

Нумерація сторінок іде за порядком від титульного листа до останнього, без пропусків, повторів, літерних доповнень. Таким чином, титульний лист є першою сторінкою (нумерація не ставиться), на наступній сторінці – 2, 3 тощо. Порядковий номер друкується посередині верхнього поля сторінки.

Списки використаної літератури у наукових працях оформляються відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» з урахуванням правок (код УКНД 01.140.40).

Після згадки у тексті відповідної роботи чи після цитати з неї вказують у квадратних дужках номер, під яким ця робота наведена у списку літератури, а при необхідності також номер тому і сторінки: [12]; [13, 28]. Якщо список не нумерований, то так: (Жовтобрюх М.А., 1995). Прізвища іноземних авторів в тексті роботи звичайно вказують мовою оригіналу.

Зразок оформлення списку літератури

Скидан О.В. Аграрна політика в період ринкової трансформації : монографія. Житомир : ЖНАЕУ, 2008. 375 с.

Запитання до самоперевірки.

1. Яким є основне завдання наукового стилю?
2. У чому виявляються відмінності підстилів наукового стилю?
3. Що таке наукова публікація та які її основні види?
4. Що таке тези доповіді?
5. Розкрийте сутність поняття «наукова стаття», назвіть вимоги до її оформлення.
5. У чому полягає сутність монографії?
6. Який алгоритм написання монографії?
7. Що таке авторський, друкований та обліково-видавничий аркуш?
8. Які відмінності між дисертацією і монографією?
9. Охарактеризуйте сутність реферату і алгоритм його підготовки.
10. Які вимоги до написання рецензії?
11. Яка мета складання анотації до наукового тексту?
12. У чому полягає сутність курсової, дипломної і магістерської робіт?
13. Яка послідовність підготовки та написання наукової роботи?
14. Які методичні прийоми використовуються при підготовці публікації?

ЛЕКЦІЯ № 5.
Науковий пошук. Верифікація джерел.
Організація і методика роботи з джерелами

План

1. Науковий пошук.
2. Верифікація джерел.
3. Організація і методика роботи з джерелами.

1. Науковий пошук

Збільшення рівня використання наукового потенціалу – важливий напрям підвищення ефективності науки, що залежить від організації праці науковців.

Необхідність наукової організації творчої праці виникла у зв'язку з науково-технічним прогресом (НТП) та посиленням потреби в координації цілої низки однорідних за технічним характером процесів колективної діяльності, коли застарілі методи організації, що ґрунтуються на практичному досвіді окремого дослідження, вже не забезпечують оптимальності творчого процесу.

Наукова праця як особливий вид пізнавальної діяльності ґрунтується на таких принципах: творчий підхід, плановість, динамічність, колективність, самоорганізація. Творчий підхід передбачає вивчення й узагальнення досягнень у певній галузі знань, їх критичне осмислення та створення нових концепцій. Він спрямований на вироблення нових знань і, зокрема, на пізнання об'єктивних законів і тенденцій розвитку явищ, що дозволяє вирішувати нові науково-теоретичні та науково-практичні проблеми.

Наукова творчість – надзвичайно складний вид людської діяльності. Досвід показує, що не кожен спеціаліст, навіть висококваліфікований, має нахили до виконання наукових досліджень. Ефективність наукової діяльності залежить від моральних, вольових та інших якостей працівника й особливо від його інтелектуального рівня.

Під інтелектом наукового працівника розуміють захопленість працею, незадоволеність досягнутим, готовність до самопожертви заради встановлення наукової істини. Захопленість працею формується в дослідника на основі впевненості в справедливості та важливості справи, якій він віддає свої сили.

Незадоволеність досягнутим виявляється в постійному пошуку кращих шляхів вирішення наукових проблем. У кожній науковій праці вчений повинен намагатися зробити хоч би невеликий крок вперед порівняно з раніше виконаними ним чи його попередниками роботами. Готовність до самопожертви заради наукової істини є найвищим проявом вольового характеру вченого – рішучості, настійливості, чесності.

У наукових дослідженнях творчий підхід застосовують у процесі: вивчення передового досвіду викладання навчальних дисциплін із застосуванням нетрадиційних методів, узагальнення зарубіжного досвіду реформування освіти; оцінки теоретичної розробки проблем у науковій літературі тощо.

Науково-дослідну роботу можна орієнтовно поділити на декілька етапів, на яких виконують різні дослідні дії і складають різні матеріали. Основою організації наукової праці є план, а вихідним організаційним принципом – плановість. Особливості сучасного наукового дослідження і перш за все, його складність, трудомісткість, тривалість виконання потребують організуючої сили плану. Крім того, через пов'язаний із науковою працею ризик у цьому випадку особливо значною є небезпека невиправданих витрат часу і коштів.

Плановість у науковій роботі втілена в різноманітних формах: програмах, попередніх та робочих планах дослідження, індивідуальних планах і графіках виконання робіт. Планують, зокрема, обсяг робіт, строки їх виконання, підготовку експерименту та ін. Програма дослідження визначає його завдання, загальний зміст і народногосподарське значення, ідею, принципи виконання завдань, методику, обсяг робіт та строки виконання.

Важливим кроком є вибір **теми дослідження**. Формулювання обраної теми повинне виражати суть проблеми дослідження. Прийнято вважати, що правильно вибрати тему – це наполовину забезпечити успішне її виконання. Тема повинна бути актуальною, відрізнятися новизною, спрямовувати науковий пошук у сферу ще не вирішених проблем і питань сучасної науки.

Одним із важливих критеріїв у ході вибору теми є наявність у дослідника достатнього досвіду роботи та здібностей. Цілком логічно, що тему дослідження вибирають саме з тієї галузі, у якій у дослідника вже є праці або зібраний цінний матеріал спостережень. Вибираючи тему, треба обов'язково брати до уваги і можливість матеріальної бази, спеціальної техніки та наявність методики дослідження. Також потрібно враховувати й те, як відповідну проблему було висвітлено в наукових працях дотепер і віддавати перевагу менш вивченим темам.

Після попереднього вибору теми досліднику необхідно провести бібліографічний пошук у даній галузі, щоб отримати точне уявлення про зроблене до нього з досліджуваного питання. У процесі добору наукової літератури доцільно в першу чергу зупинитися на більш загальному джерелі інформації, у якому розглянуто вибрану проблему. У ході ретельного опрацювання такої роботи можна виявити, що в тексті, посиланнях і переліку використаної літератури названо цілу низку праць, у яких розглянуто досліджувану проблему.

Вивчення наукових публікацій необхідно проводити за **етапами**:

- загальне ознайомлення з працею в цілому за її змістом;
- читання в порядку послідовності розташування матеріалу;
- вибіркове читання будь-якої частини твору;
- виписування матеріалів, що становлять інтерес;
- критична оцінка записаного, його редагування для можливого використання у своїй роботі.

Далі необхідно скласти початковий план науково-дослідної роботи. Його іноді називають програмою дослідження. Він визначає систематичність і послідовність дій. Основна частина плану науково-дослідної роботи – це методика дослідження, тобто сукупність і взаємозв'язок способів, методів і прийомів науково-дослідної роботи.

Складання плану дослідження охоплює такі етапи:

1. Обґрунтування актуальності теми дослідження. Слід указати, з яких міркувань розпочинають дослідження даної проблеми, чим обумовлена важливість дослідження – розвитком науки, суспільними потребами чи необхідністю узагальнити досвід і т. д.

2. Окреслення суперечностей. В науці, суспільних потребах чи розрізнених фактах може бути ціла низка суперечностей, але в кожному випадку протилежні сторони кожної суперечності стосуються або практики (і тільки одного її аспекту), або теорії (і теж тільки одного аспекту).

3. Формулювання проблеми. Проблема дослідження логічно випливає зі встановленої суперечності. З останньої виокремлюють тільки те, що стосується науки і переведене в площину пізнання, сформульоване науковою мовою.

4. Визначення об'єкта і предмета дослідження.

5. Формулювання мети дослідження: чого збирається досягти у своїй роботі дослідник, який результат він має намір отримати.

6. Висунення гіпотези. Спираючись на ту чи іншу концепцію, дослідник висуває припущення, здатне, на його погляд, заповнити наявний дефіцит інформації щодо розглядуваної проблеми. Це припущення у вигляді наукової гіпотези і слід перевірити надалі дослідними діями.

Гіпотеза – це науково обґрунтоване висловлювання ймовірнісного характеру про сутність досліджуваних явищ дійсності. Якщо гіпотеза підтверджується, то її приймають, якщо не підтверджується, то відкидають. Прийнята гіпотеза може в подальшому за відповідних додаткових доказів її життєздатності й плідності перетворитися на теорію.

Найважливішу характеристику дослідження становить його результат – сукупність ідей, теоретичних і практичних висновків, отриманих відповідно до цілей і завдань роботи. Результат досліджень відображає досягнутий рівень знань.

Він повинен бути обґрунтованим і доведеним, мати значення для науки і практики, нести важливі для суспільства нові знання.

До первинного плану потрібно запропонувати і календарний план дослідної роботи. Успіх будь-якої наукової праці багато в чому залежить від того, наскільки правильно дослідник зможе спланувати виконання кожного етапу свого дослідження в певні терміни і наскільки суворо він буде їх дотримуватися.

Попередній план дослідження є завершальним елементом у процесі конкретизації теми. У ньому передбачають період виконання робіт, витрати та джерела їх фінансування, очікувані результати дослідження й ефективність, місце впровадження.

Дослідник складає робочий план після того, як він добре ознайомився з темою, її теоретичною розробкою, вивчив практичний досвід, висунув та обґрунтував робочу гіпотезу, перевірка та розвиток якої й складе основний зміст наступної роботи. У робочому плані вказують не лише те, що треба зробити, але і яким шляхом досягти поставленої мети: деталізують виконання роботи на основі розчленування її на етапи, визначають періоди їх завершення та конкретних виконавців. У процесі роботи план необхідно своєчасно уточнювати.

Індивідуальний план розробляє кожний дослідник на ту частину роботи, яка визначена для нього в робочому плані. У ньому відображають взаємозв'язок робіт, здійснюваних іншими виконавцями, визначають очікувані результати та їх реалізацію, строк виконання роботи. Цей план затверджує керівник теми чи її розділу. План дисциплінує виконавця, скеровує його на організовану, систематичну, інтенсивну працю та полегшує контроль за виконанням теми.

Графік виконання роботи складають на підставі робочого плану з урахуванням індивідуальних планів окремих виконавців. У ньому вказують строки завершення робіт за кожним етапом, сфери впровадження результатів та осіб, відповідальних за дотримання цих строків. Графік затверджує керівник наукового підрозділу, який відповідає за виконання даної теми.

Динамічність організаційних форм роботи визначена тим, що в умовах прискорення темпів розвитку науки змінюються форми розподілу та кооперації праці (розподіл кадрів, рівень колективності праці, поділ роботи на етапи, організація робочого місця та ін.). Це зумовлює необхідність оперативного забезпечення координації дій працівників у процесі дослідження. На підставі отриманих результатів у робочі плани та методику виконання робіт вносять корективи, спрямовані на успішне завершення досліджень у передбачені строки.

Колективність праці в наукових дослідженнях обумовлена зростанням спеціалізації працівників, масштабами й складністю досліджень, розвитком матеріально-технічної бази науки. У сфері розумової праці спілкування між її учасниками опосередковане усною мовою та письмом, що не завжди дозволяє досягти швидкості й точності взаєморозуміння. Тому настала потреба в об'єднанні сил багатьох науковців, хоч безпосередній процес творчості має індивідуальний характер.

Оптимальна організація колективної праці передбачає поєднання кадрів різних демографічних та психологічних типів, старших із молодими, чоловіків із жінками, «генераторів» ідей з виконавцями, ініціативних із самокритичними та ін., що й дозволяє їм досягти взаємодоповнення та взаємозбагачення. Колективна робота ефективна лише в тому випадку повного взаєморозуміння між учасниками, якщо на чолі стоїть керівник, який оперативно синхронізує та гармонізує їх працю. Найбільш поширеними організаційними формами колективної наукової праці є комплексні бригади, тимчасові творчі колективи, наукові дискусії.

Із зростанням спеціалізації працівників, збільшенням масштабів та складності досліджень зростає колективність наукової праці, поглиблюється взаємозв'язок між науковцями. Залучення науковців до вирішення тих чи інших проблем передбачає перш за все вільну дискусію в досягненні наукової істини, свободу критики, обмін та боротьбу поглядів.

*Для активізації наукових дискусій застосовують різні **методи та прийоми**:*

1. Прийом «мозкового штурму» – це метод інтенсивного генерування нових ідей шляхом співтворчості групи спеціалістів.

2. Метод синектики ґрунтується на обговоренні різномірних елементів проблеми спеціалістами різних професій.

3. Метод контрольних запитань дозволяє за допомогою навідних запитань підвести науковців до вирішення певної проблеми.

4. Прийом колективного блокнота дає можливість поєднати висування ідей кожним членом робочої групи з колективною їх оцінкою та процесом продукування рішень. У тому випадку, якщо масштаб роботи незначний і є авторитетний працівник, ознайомлений із проблемою, доцільніше розробляти проблему окремому спеціалісту.

5. Морфологічний аналіз заснований на комбінаториці – системному дослідженні всіх теоретично можливих варіантів, що впливають із закономірностей будови досліджуваного об'єкта.

Самоорганізація праці – це комплекс заходів соціологічного та психофізіологічного характеру, здійснюваних самим науковцем для забезпечення системності й порядку в роботі. Оскільки дослідження може бути пов'язане з обробкою значних масивів цифрової інформації, дослідник повинен виробити в себе такі риси характеру, як зосередженість, уважність, аналітичність мислення, що дозволяє критично оцінювати результати виконаних розрахунків.

Основні елементи самоорганізації праці – організація робочого місця і зони, режим робочого часу, систематичність, послідовність, дисципліна праці, використання засобів механізації та автоматизації допоміжних операцій, самостійність, самопідготовка, самопланування та самонормування, саморегулювання, самооблік, самообмеження, самокритика, самоконтроль.

Виконання наукового дослідження. Збір даних

Процес безпосереднього дослідження передбачає контакт дослідника з об'єктом, у результаті чого він отримує сукупність характеристик цього об'єкта.

Одержані характеристики є головним матеріалом для перевірки робочої гіпотези і вирішення проблеми. Залежно від предмета й мети дослідження ці *характеристики* можуть поставати у вигляді: різних параметрів об'єкта (просторових, часових, енергетичних, інформаційних, інтеграційних); співвідношень між частинами об'єкта або його самого з іншими об'єктами; різних залежностей його станів від різних факторів і т. д.

Усю сукупність таких відомостей називають даними про об'єкт, а точніше, первинними даними, щоб підкреслити безпосередній характер цих відомостей і необхідність їх подальшого аналізу, обробки, осмислення. У теоретичному дослідженні під збором даних мають на увазі пошук і відбір уже відомих фактів, їх систематизацію, опис під новим кутом зору. В емпіричному дослідженні під даними розуміють відображення предметів, явищ, ознак або зв'язків об'єктивної дійсності. Таким чином, це не самі об'єкти, а їх чуттєво-мовні відображення.

Процедура збору даних. Збір даних у цілому повинен відповідати наміченому на попередньому етапі алгоритму дій, це дозволяє уникнути як прогалин у знаннях, так і зайвих затрат праці. Дуже важливо при цьому точно й чітко зазначити всі дії й одержувані відомості. Для цього звичайно ведуть протокол дослідження, використовують спеціальні засоби фіксації (відео-, аудіо засоби тощо). Процес збору даних конкретизують залежно від вибраного методу і завдань дослідження.

Проведення експерименту

Експеримент – метод дослідження певного явища в керованих умовах. Його відмінність від спостереження полягає в активній взаємодії з досліджуваним об'єктом. Зазвичай експеримент проводять у рамках наукового дослідження, він служить для перевірки гіпотези, установлення причинних зв'язків між феноменами. Експеримент є наріжним каменем емпіричного підходу до знання.

Критерій Поппера визначає можливість постановки експерименту як головну відмінність наукової теорії від псевдонаукової. Експеримент – це метод дослідження, який відтворюється в описаних умовах необмежену кількість разів і дає ідентичний результат.

Існує кілька **моделей експерименту**:

- бездоганний експеримент – не відтворювана на практиці модель експерименту, застосовувана як еталон;
- випадковий експеримент (випадкове випробування, випадковий дослід) – математична модель відповідного реального експерименту, результат якого неможливо точно передбачити. Математична модель повинна задовольняти такі вимоги: вона повинна бути адекватною й адекватно описувати експеримент; має бути наявна деяка множина спостережуваних результатів у рамках розглянутої математичної моделі за строго визначених фіксованих початкових даних, описуваних у межах математичної моделі; повинна існувати принципова можливість здійснити експеримент з випадковим результатом необмежену кількість разів за незмінних вхідних даних.

Заключний етап – обробка даних.

Зібравши сукупність даних, дослідник розпочинає їх обробку, отримуючи відомості більш високого рівня, які називають результатами. Якщо в обробці даних виявлено які-небудь помилки, прогалини, невідповідності, то їх можна ліквідувати, провівши повторні заміри.

Форми подання результатів:

1. Масив даних в електронному форматі: на його основі можна провести аналіз у зручній формі, за наявності необхідних ресурсів.
2. Лінійні таблиці і графіки з даними: за кожним питанням наводять дані у вигляді процентного розподілу результатів, але без взаємозв'язку з іншими параметрами.
3. Крос-таблиці, де показують кореляційні зв'язки між декількома змінними. Вони дозволяють простежити взаємозалежність цілої низки параметрів: наприклад, залежність змінної N від статі, віку, освіти, матеріального становища або концентрації від об'єму, тиску, температури і т. д.
4. Стислий аналітичний звіт, у якому таблиці й графіки супроводжуються аналітичними нотатками і короткими висновками.
5. Повний аналітичний звіт, що містить детальний аналіз результатів дослідження, починаючи з опису методики дослідження і закінчуючи висновками та рекомендаціями.

Усі вищевказані матеріали (за винятком масиву даних) крім електронного формату також подають у паперовому варіанті. За необхідності надають первинні матеріали, використовувані в ході дослідження: синтезовані речовини, діаграми, спектри, картки, фотографії, рисунки, аудіо- та відеозаписи з транскрипту тощо.

Інтерпретація результатів

Наступна за якісною обробкою даних вирішальна фаза наукового дослідження – інтерпретація результатів. Часто цю фазу називають теоретичною обробкою, підкреслюючи її відмінність від емпіричної статистичної обробки.

Теоретична обробка виконує дві головні функції:

- перетворення статистично підготовлених даних («вторинних даних», результатів) на емпіричні знання;
- отримання теоретичних знань на основі емпіричних. Таким чином, на цьому етапі особливо чітко виявляється єдність і взаємозв'язок емпіричних і теоретичних знань.

Пояснення результатів

Обробка даних приводить лише до констатації деяких фактів, що стосуються досліджуваного об'єкта. Опис дає констатуюче уявлення про об'єкт у цілому. Тому слід знайти пояснення виявленим фактам і розкрити сутність об'єкта. Саме в з'ясуванні сутності об'єкта полягає сенс пояснення, хоч багато вчених вважають, що пояснення – це зведення незвичного до звичного, незнайомого до знайомого.

Узагальнення результатів

Узагальнення – це виявлення для групи об'єктів (явищ) найбільш істотних рис, що визначають їх найважливіші якісні характеристики. Специфічні для окремих об'єктів властивості (одиничні й особливі) відкидають. З логічного погляду це індуктивний процес: від окремого до загального. Отримані в дослідженнях результати стосуються зазвичай конкретних ситуацій, окремих явищ і реакцій. Після пояснення цих окремих фактів потрібно здійснити їх проектування на більші множини. Мовою статистики це означає перенести результати з вибірки на всю популяцію і зрештою – на генеральну сукупність.

Формулювання висновків і включення результатів у систему знань Завершує наукове дослідження формулювання висновків. Вони повинні відображати суть проблеми і бути короткими, лаконічними. Необхідно узгодити висновки із зазначеними на початку дослідження цілями й завданнями: у висновках треба вказати, чи виконано завдання, чи досягнуто мету дослідження, в остаточному підсумку – чи вирішено проблему.

Отже, науково-дослідна робота – це складний компонент навчальної роботи, який включає мотиваційну сферу, а також сукупність методів і форм наукового пізнання, необхідних для повноцінного дослідного процесу.

Сутність методики дослідження

Методи значною мірою спрямовують досягнення наукової реальності, визначають можливі шляхи виконання певних наукових завдань. Але їх вибір не може бути безпідставним, бо методи завжди є похідні від предмета й мети дослідження, детерміновані його змістом та умовами проведення, залежні від того, що вивчають.

Недостатньо просто назвати номенклатуру методів, застосовуваних у дослідженні. Важливою вимогою до вибору методів є передбачення можливості якісного і кількісного аналізу експериментальних даних,

способів їх взаємозв'язку. Також доцільно кожний результат одержувати не одним, а кількома методами, які доповнюють та корегують один одного. Таким чином, підвищується надійність дослідження, унеможливорюється поява небажаних помилок, вплив випадкових неврахованих факторів.

Для забезпечення ефективності дослідження потрібно обґрунтувати вибір методів дослідження, розкрити способи їх взаємозв'язку як певної системи, визначити послідовність застосування процедур, тобто методику, наукового пошуку.

Термін «методика» означає сукупність засобів, умов, пов'язаних у систему логікою процесу досягнення потрібного результату. Методика включає стратегію отримання нового наукового знання, її окремі кроки і в цілому визначає програму дослідження, його конкретні завдання.

Розробка методики орієнтована на вивчення наукових явищ через накопичення фактів, їх висвітлення і пояснення. Звернемо увагу на відмінності понять «факт» і «науковий факт». Перше з них є елементом емпіричного знання, фіксацією явищ, спостережуваних у науковій реальності.

Науковий факт – це вже теоретичне поняття, одиниця вірогідного знання про наукові явища, неодноразово перевірена та доведена за допомогою засобів наукового дослідження. Поява фактів, які виходять за межі існуючих знань, зумовлює необхідність перегляду існуючих теорій або створення нових. Цю суперечність можна вирішити шляхом побудови гіпотези та її підтвердження, що й становить суть розвитку теоретичного знання.

У методиці описують весь процес проведення експерименту: послідовність вимірів і спостережень, докладність опису кожної операції. Отже, методика повинна ґрунтуватися на таких наукових положеннях, які визначають напрям дослідження та шляхи його реалізації, відповідають об'єкту наукового пошуку, що дає можливість вирізнити ті його сторони і якості, вивчення яких є метою дослідження.

У визначенні методики необхідно запобігати впливу на результати дослідження самого експериментатора. Його особистісні якості, неусвідомлені прагнення побачити ті зміни в об'єкті, яких він очікує, можуть призвести до викривлення наукової ситуації та неправильного трактування дослідних даних.

Наприклад, відомі випадки, коли в процесі вивчення порівняльної ефективності методів кращі результати було отримано із застосуванням тих з них, які були більше до вподоби окремим виконавцям експериментального дослідження.

Запитання до самоперевірки.

1. У чому полягає специфіка наукового пошуку?
2. Як відбувається верифікація джерел?
3. Як організувати роботу з джерелами?
4. У чому полягає сутність методики дослідження?
5. Що є науковим фактом?

ЛЕКЦІЯ № 6.

Процедура проведення перевірки наукової роботи на відсутність неправомірних запозичень

План

1. Загальний стан впровадження політики академічної доброчесності у закладах вищої освіти України.
2. Основні положення Методичної інструкції щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень.
3. Технічні рекомендації до оформлення тез доповідей і наукових статей.

1. Загальний стан впровадження політики академічної доброчесності у закладах вищої освіти України

За результатами національного опитування «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів» (2015) було виявлено, що на питання «Чому студенти вдаються до списування або купівлі різних робіт, які повинні робити самостійно?» 45% респондентів відповіли як «тому, що купити чи списати потрібну роботу дуже просто і доступно», а 31,4% – «тому, що студенти не бачать зв'язку між цими завданнями та їхньою майбутньою професією». Разом з тим, на питання «На вашу думку, що у першу чергу потрібно, щоби після вишу знайти хорошу роботу?», 44,8% відповіли «мати добру освіту, високий рівень знань» і 36% – «мати знайомства, зв'язки». Це підтверджує думку, що проблема порушення фундаментальних цінностей академічної доброчесності в українській вищій школі існує і це потрібно відповідально визнати, як на інституційному, так і загальнодержавному рівні. Разом з тим, системних заходів з протидії плагіату та списуванню у вітчизняних вищих навчальних закладах наразі не здійснюється, або такі носять некомплексний, фрагментарний характер.

Корисний та вельми показовий кейс для дослідження системи забезпечення академічної доброчесності у вищій освіті на нормативно-законодавчому рівні демонструє Індонезія. Так, у серпні 2010 року зі вступом в дію нового Закону про регулювання освіти, а саме статті #17, в Індонезії було започатковано новий механізм запобігання і контролю плагіату у вищих навчальних закладах. Дана норма Закону застосовується до студентів, університетських викладачів і дослідників, освітян загалом. Згідно з новим порядком, керівні особи з-поміж адміністрації університету зобов'язані слідкувати за загальною імплементацією кодексу поведінки в частині запобігання і боротьби з академічним плагіатом. Зокрема з метою розбудови цілісної антиплагіатної культури від керівників університетських закладів вимагається офіційно затвердити стиль цитування, який буде практикуватись академічною спільнотою всередині інституції, і суворо стежити за його дотриманням.

Кожна особа, яка займається дослідженнями, за результатами підготовки наукової публікації повинна підготувати й подати декларацію про те, що її робота не містить плагіату, і що автор готовий прийняти відповідне покарання у разі його виявлення. Навіть більше, всі наукові

праці викладачів, дослідників та співробітників, які використовуються для призначення або просування по службі, мають супроводжуватися декларацією про відсутність плагіату, а також зовнішньою рецензією на кожну роботу, яка подається як мінімум двома особами, що мають рівноцінну чи вищу академічну кваліфікацію, ніж кандидат на посаду.

Водночас, індонезійські університети зобов'язані завантажувати всі отримані наукові публікації, разом з деклараціями авторів про доброчесність, до загальнонаціонального порталу-репозитарію наукових праць *Garuda* чи інших наукових баз даних, які мають офіційне право на таке зберігання. Цей портал, який було створено в 2009 році, фактично являє собою відкритий онлайн-каталог, який консолідує метадані інституційних репозитаріїв багатьох вищих навчальних закладів країни, а також надає доступ до серверів і широкосмугового Інтернету для тих університетів, які не можуть дозволити собі створити й підтримувати власний інституційний репозитарій.

Виходячи з положень MNER, до студентів, викладачів, дослідників та освітян, яких викрито в плагіаті, застосовуються відповідні санкції. У випадку зі студентами вони включають: догану; письмове попередження; призупинення окремих прав студентів; скасування вже отриманої оцінки за один чи декілька курсів; виключення з закладу; анулювання диплому, якщо студент вже закінчив навчання.

Санкції до викладачів, дослідників та освітян, викритих в плагіаті, передбачають: догану; письмове попередження; призупинення окремих прав викладачів, дослідників та освітян; пониження в академічній посаді чи функціональному рангу; позбавлення права бути висунутим на професора чи старшого дослідника; звільнення з закладу; анулювання сертифікату (ймовірно, мова йде про вчений ступінь – примітка ред.), отриманого від університету. Якщо академічний працівник є професором чи старшим дослідником, застосовується норма щодо його звільнення з займаної посади.

У випадку, коли університет не вводить в дію законодавчо передбачені санкції, міністр освіти країни може накласти санкції й на самих керівників університетів, як і зрештою й відносно осіб, викритих в плагіаті. В такому разі санкції для керівників вищих навчальних закладів включають: догану; письмове попередження; урядову заяву, що відповідна керівна особа більше не правомірна чинити будь-які дії в академічній сфері.

Академічне шахрайство у ході складання іспитів є також вкрай негативним феноменом в сучасній освітній практиці, адже зменшує загальну інституційну репутацію університету та справляє негативний вплив на індивідуальну репутацію тих студентів, які наслідують доброчесні практики. При цьому списування за посередництва шпаргалок, через заглядання у роботу сусіда під час іспиту, колективну співпрацю між студентами заради отримання спільної для всіх вигоди, вчинення дій, направлених на попереднє та незаконне ознайомлення зі змістом екзаменаційних білетів, вважаються особливо кричущими випадками порушення академічної етики. Автори цілої низки наукових праць також акцентують увагу на тому, що саме студенти, які навчаються за

економічними чи бізнесовими напрямками, більшою мірою схильні до вчинення академічних проступків, пов'язаних зі списуванням чи іншими формами шахрайства.

2. Основні положення Методичної інструкції щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень

1. Загальні положення

1.1. Методична інструкція щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень (далі – Інструкція) визначає процедуру проведення перевірки системами StrikePlagiarism та Unicheck (далі – Системи) робіт, визначених у п. 5 Положення про академічну доброчесність та етику академічних взаємовідносин (далі – Положення). Наведені системи рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в закладах вищої освіти на базі укладених з розробниками систем Меморандумів. Навчальні роботи (курсові роботи (проекти), реферати тощо) можуть бути перевірені за допомогою програм, які знаходяться у відкритому доступі.

1.3. Адміністратор створює облікові записи операторів Системи (призначених осіб, що здійснюють перевірку робіт) та розподіляє права на перевірку робіт на підставі службових записок.

1.4. Завданням Систем є визначення ступеня подібності академічного тексту до текстів документів, що містяться у внутрішніх базах даних Систем, університетів-партнерів та в Інтернеті. Системи надають інформацію, що дозволяє провести незалежну оцінку по відношенню до коректності запозичень, знайдених в проаналізованому тексті документа. Роботи, для яких виявлено високий або низький відсоток подібності, не можуть бути кваліфіковані як такі, що містять або не містять МОН України Методична інструкція щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень. Остаточне рішення щодо наявності у роботі ідей та наукових результатів, які отримані іншими авторами, та відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання приймається відповідальними за перевірку особами, визначеними у п. 5.1 Положення залежно від виду роботи. При прийнятті рішення щодо припустимої кількості текстових запозичень, за умови належного їх цитування, враховується специфіка роботи (галузь знань, спеціальність) та вид роботи (стаття, дисертація, кваліфікаційна робота тощо).

2. Порядок перевірки

2.1. Остаточний варіант роботи, наданої на перевірку щодо наявності текстових запозичень, має бути погоджений та підписаний автором та відповідальними за перевірку особами, визначеними у п. 5.1 Положення залежно від виду роботи. Студенти дистанційної форми навчання можуть подати роботу на перевірку через систему дистанційного навчання та/або корпоративну пошту до подання роботи у друкованому вигляді із особистим підписом.

2.2. Перед початком перевірки роботи на наявність текстових запозичень оператор Системи здійснює контроль ідентичності друкованої та електронної версій документу шляхом порівняння 10-ти будь-яких

сторінок обох версій або усього документу у випадку, якщо його обсяг становить менше 10 сторінок.

2.3. У разі невідповідності друкованої та електронної версій робота повертається на доопрацювання.

2.4. У разі відповідності друкованої та електронної версій роботи оператор Системи проводить перевірку електронної версії документу на наявність текстових запозичень. За результатами перевірки роботи оператор Системи отримує Звіт подібності, що містить інформацію, яка вказує на наявність текстових запозичень з інших джерел.

2.4.1. Інтерпретація показників Звіту подібності системи **StrikePlagiarism**:

- коефіцієнт подібності № 1 – показник (у відсотках), що визначає рівень текстових запозичень, знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті), розраховується на підставі коротких словосполучень (мінімум 5 слів);

- коефіцієнт подібності № 2 – показник (у відсотках), що визначає рівень текстових запозичень, знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті), який розраховується на підставі словосполучень, довжина яких становить 25 слів;

- коефіцієнт цитувань – показник (у відсотках), що вказує на рівень процитованих текстових фрагментів у роботі;

- сигнал «Тривога!» – вказує на наявність у тексті знаків одного алфавіту, замінених схожими знаками іншого алфавіту. Велика кількість таких замін може вказувати на спробу фальсифікувати результат перевірки з метою збільшення показників оригінальності роботи;

- сигнал «Білі знаки» – вказує на наявність у тексті прихованих символів (використання невидимих знаків між словами). Такі дії вказують на спробу МОН України Методична інструкція щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень фальсифікувати результат перевірки з метою збільшення показників оригінальності роботи;

- кількість точних співпадінь слів (фрагментів) та їх відсоткове відношення, знайдених за URL.

2.4.2. Інтерпретація показників Звіту подібності системи **Unicheck**:

- оригінальність – показник (у відсотках), що визначає рівень оригінального тексту за винятком запозичень, знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті);

- показник схожості – показник (у відсотках), що визначає рівень запозичень (кількість подібних слів становить більше 8 слів у фразі), знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті);

- джерела – кількість використаних джерел;

- кількість точних співпадінь слів (фрагментів) та їх відсоткове відношення, знайдених за URL.

2.5. У разі наявності сигналу «Тривога!» та «Білі знаки» (для системи **StrikePlagiarism**) робота обов'язково потребує додаткової перевірки наукового керівника або іншої відповідальної особи. При значенні коефіцієнта подібності № 1 вище 30% та/або коефіцієнта подібності № 2 вище 5% (для системи **StrikePlagiarism**) та/або показника схожості вище

35% (для системи Unicheck) особа, відповідальна за перевірку роботи, визначає доцільність її більш детального аналізу, у тому числі із залученням експертів.

2.6. Визначення допустимої норми текстових запозичень для наукових робіт, зазначених у п. 5 Положення, здійснюється із врахуванням загальносвітової практики без прив'язки до зазначених у п. 2.5 показників. Звіти з виконання науково-дослідних робіт, що фінансуються за рахунок державного та/або місцевих бюджетів (далі – НДР), можуть бути компіляцією робіт (тез, статей, монографій, проміжних звітів з виконання НДР тощо), які були публіковані за тематикою НДР в період її виконання, та не мати унікального тексту. Факт використання для підготовки звіту саме тих робіт, які опубліковані в період виконання НДР, встановлюється за результатами аналізу Звіту подібності відповідальними особами, які призначаються у встановленому п. 5 Положення порядку. Для таких звітів з виконання НДР зазначені в п. 2.5 показники не застосовуються.

2.7. Вчені ради інститутів (факультетів), за необхідності, своїм рішенням можуть встановлювати рекомендовані коефіцієнти подібності №№ 1, 2 (для системи StrikePlagiarism) та/або показника схожості (для системи Unicheck) для різних типів робіт відповідно до Положення.

2.8. Після здійснення перевірки роботи оператор Системи, за необхідності детальної перевірки, передає згенерований системою електронний Звіт подібності МОН України Методична інструкція щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень, визначеній Положенням відповідальній за перевірку особі (залежно від типу роботи) на розгляд.

2.9. Усі запозичені фрагменти в роботі мають бути розглянуті на предмет коректності оформлення цитувань та посилань на першоджерела.

2.10. Висновок щодо наявності або відсутності ознак плагіату чи навмисних спотворень тексту зазначається вибором відповідного пункту Протоколу перевірки, що може бути завантажений у Системі. Шаблон Протоколу перевірки українською та англійською мовами наведено у Додатках 2-3. Протокол перевірки візується відповідальною за перевірку особою, визначеною Положенням (залежно від типу роботи), передається разом з роботою екзаменаційній комісії, головному редактору, секретарю спеціалізованої вченої ради до видавництва та зберігається в документах структурного підрозділу у встановленому порядку. Для навчальних робіт (курсіві роботи (проекти), реферати тощо) зберігання Протоколу перевірки в документах структурного підрозділу не є обов'язковим. Позитивний висновок щодо відсутності ознак плагіату для навчальних робіт може зазначатися керівником безпосередньо на титульному аркуші роботи.

2.11. У разі відхилення або направлення роботи на доопрацювання новий варіант роботи проходить повторну перевірку у визначені терміни згідно зазначеної вище процедури.

3. Прикінцеві положення

3.1 Інструкція вводиться в дію з наступного дня після його затвердження наказом ректора.

3.2 Зміни та доповнення до Інструкції можуть вноситися наказом ректора або наказом ректора за рішенням Вченої ради університету або відповідного дорадчого органу. У такому ж порядку Інструкція скасовується.

3.3 Відповідальність за актуалізацію Інструкції та контроль за виконанням його вимог несуть посадові особи університету відповідно до їх функціональних обов'язків.

3. Технічні рекомендації до оформлення тез доповідей і наукових статей

Проведена перевірка за допомогою відповідних програм дозволяє виявити хиби в науковій роботі та усунути їх. Варто дотримуватися наступних рекомендацій:

- 1) чітко розрізняти знаки тире (–) і дефіс (-);
- 2) між числами вживати лише тире (8–9);
- 3) не вживати в тексті подвійних чи потрійних пропусків між словами;
- 4) в україномовному тексті слід вживатися тільки парні лапки « та », а в іншомовному тексті – непарні: ' t ';
- 5) ініціали авторів у тексті мають подаватися перед прізвищем, а в бібліографічному описі – після прізвища;
- 6) ініціали мають відділятися від прізвища нерозривним пропуском (одночасне натискання клавіш ctrl+shift+пробіл);
- 7) відступ першого рядка (абзацу) має встановлюватися на початку роботи з текстом [за допомогою функції «Абзац»]. Використання клавіші Tab для встановлення відступу першого рядка неприпустиме;
- 8) вирівнювання «по центру» заголовків та окремих слів має робитися без абзацного відступу рядка;
- 9) усі списки в тексті (нумеровані і марковані) мають формуватися з відступом першого рядка;
- 10) для маркування списків не вживати дефіс (-) або «кружечки» (•);
- 11) елементи у ключових словах і в keywords мають відділятися один від одного крапкою з комою (;), а не комою (,);
- 12) між абзацами не вживати додаткових інтервалів (у функції «Абзац» у «Відступи та інтервали» слід обрати «0» біля «Інтервал перед» та «Інтервал після»);
- 13) список бібліографічних посилань слід формувати не в алфавітному порядку, а в порядку згадування джерел у тексті;
- 14) список бібліографічних посилань має формуватися лише з тих позицій, на які є посилання у тексті; загалом він має складатися не менше ніж із 10 найменувань;
- 15) у списку бібліографічних посилань не мають вказуватися навчальні посібники і підручники (за винятком методичних статей оглядового чи компаративного характеру);
- 16) в описі джерел зі списку бібліографічних посилань дотримуватися виключно норм бібліографічного стандарту ДСТУ

8302:2015, зразки застосування якого обласні бібліотеки викладають на власних сайтах;

18) опис джерел у References має відповідати нормам бібліографічного стандарту APA (American Psychological Association), візуалізовані приклади застосування якого можна знайти у презентації;

19) в анотації для опису основних положень статті використовувати шаблонні фрази «Проаналізовано ...», «Досліджено ...», «Схарактеризовано ...», «Виокремлено ...», «Обґрунтовано ...», «Доведено ...» тощо;

20) структура авторського резюме (Abstract або Summary) має містити: Introduction, Purpose, Methods, Results, Originality, Conclusion;

21) не використовувати Abstract/ Summary, зроблений перекладачем Google Translate.

Запитання до самоперевірки.

1. Які найчастіші причини порушення академічної доброчесності?

2. Який відсоток плагіату допустимий у науковій роботі?

3. Чим відрізняється плагіат від запозичення?

4. Які види порушень академічної доброчесності виявляють програми StrikePlagiarism та Unicheck?

5. У чому полягає відмінність перевірки на наявність запозичень за допомогою програм StrikePlagiarism та Unicheck?

6. Яка відповідальність за порушення академічної доброчесності у Вашому закладі вищої освіти?

7. Яких технічних рекомендацій слід дотримуватися при оформленні наукової роботи?

ЛЕКЦІЯ № 7. Культура усної наукової комунікації

План

1. Особливості усного наукового мовлення.
2. Культура наукової доповіді, наукового виступу, лекції
3. Наукові заходи як вияв мовної культури дослідника.
4. Мовний етикет у науковому спілкуванні.

1. Особливості усного наукового мовлення

Усне мовлення розраховане на слухове сприйняття і конкретного адресата. **Ознаками** усного наукового мовлення є незворотність, поступальний і лінійний характер розгортання в часі, непідготовленість, невимушеність, експресивність, яскраво виражена модальність. Для нього характерні емоційна інтонація, відповідні міміка й жести, а також певний темп і ритм мовлення.

Усне наукове мовлення може бути як **підготовленим наперед** (повідь, лекція), так і **непідготовленим** (розмова, бесіда). Підготовлене усне мовлення характеризується більш чіткою структурною організацією, натомість непідготовленому властива спонтанність: висловлювання формується зазвичай певними порціями, поєднаними як паузами, для обдумування подальшого ходу висловлювання. Неможливість повернутися до вже промовленого слова і фрази примушує мовця мислити і говорити одночасно, тому усному мовленню можуть бути властиві ознаки фрагментарності.

Усна форма наукового мовлення покликана забезпечити чітке сприйняття словесної форми. Приємне враження на слухачів справляє інтонація, мелодика мовлення дослідника, його змістовність, образність, виразність і зрозумілість. Важливу роль при цьому відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність (здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата мовлення).

Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, натомість нечітка й «розпливчата» – свідчить про невпевненість. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне мовлення може заважати краще сприймати зміст тексту. Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні (збільшення інтенсивності голосу, різноманітна структура фраз, емоційні тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль.

Індивідуальний інтонаційний стиль – це інтонаційна манера, в основі якої вибір варіантів інтонаційних одиниць (інтоном). Важливе значення для дослідника мають, зокрема, інтонами важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волюнтариві інтонами, що надають мовленню спонукального характеру.

В усному мовленні важливим є дотримання орфоепічних та акцентуаційних норм української літературної мови.

Орфоепія – невід’ємна складова культури мовлення, основною вимогою якої є дотримання літературних норм вимови звуків і звукосполучень у мовленнєвому потоці.

Акцентуаційні норми – норми, які визначають правильний словесний наголос. Дотримання норм наголошування, як і вимови, є одним з найістотніших показників культури усного мовлення.

Незважаючи на те, що акцентуаційні норми вироблені й кодифіковані, у повсякденній мовній практиці трапляється чимало порушень цих норм. Наприклад, частими бувають такі випадки, коли педагоги вимовляють, а учні за ними повторюють слова з неправильним наголосом, наприклад (наводимо акцентуаційну норму): вимова, загадка, значущий, корисний, котрий, помовчати, порядковий, сільськогосподарський, урочистий, черговий.

В українській мові наголос вільний, різномісний, він може падати на будь-який склад слова. Вільний наголос не означає, що слова можна наголошувати довільно. У наголошуванні українських слів є своя системність, яка виявляється в тому, що певні групи слів об’єднуються одним правилом щодо наголошування, кожній частині мови притаманні певні **особливості щодо наголошування**. Наприклад:

- числівники другого десятка мають наголос на складі на: одинадцять, чотирнадцять;
- прислівники, утворені від прикметників, переважно перетягають наголос на один склад: високий – високо, легкий – легко;
- іменники на позначення території, утворені за допомогою суфікса щин(а), зберігають наголос власної назви: Київ – Київщина, Суми – Сумщина, Тернопіль – Тернопільщина;
- у двоскладових віддієслівних іменниках на -ння, -ття, які втратили відтінок дії, наголос падає на останній склад: знання, життя, буття; у трискладових і багатоскладових віддієслівних іменниках, що зберігають зв’язок з дієсловом, від якого вони утворені, наголошується той самий склад, що й у дієслові: завдання, запитання, читання;
- для складних іменників характерне наголошування, як правило, сполучного голосного: рукопис, літопис, життєпис, але лісостеп, пішохід;
- у словах на -метр наголошується останній склад: кілометр, міліметр, але барометр, термометр, спідометр.

У словниковому складі української мови чимало слів, які вживаються з **подвійним (дублетним) наголосом**. До них належать:

- віддієслівні префіксальні та префіксально-суфіксальні іменники із префіксами за-, до-, пере-, роз-, при-, під-, у-: зачин і зачин, договір – договір, докір і докір, переспів і переспів, усмішка і усмішка;
- іменники чоловічого роду із суфіксами -ник-, -ач-, -ар-, -ер-: довідник і довідник, доповідач і доповідач, володар і володар;
- прикметники із суфіксами -ов(ий), -н(ий), -ан(ий), -ян(ий), -ськ(ий): листковий і листковий, беззахисний і беззахисний, бажаний і бажаний, весняний і весняний;

- деякі прислівники: байдуже і байдуже, завжди і завжди.

Більшість слів в українській мові вживається з **єдиним наголосом**: сантиметр, цемент, квартал, завдання, читання, запитання, описання, перепустка, випадок, каталог, асиметрія, бюлетень, вимога, вимова, грошей, дітьми, ненавидіти, феномен, центнер та ін.

Норми наголошення у сучасній українській літературній мові є стійкими, загальнообов'язковими. Проте в деяких випадках мовцям складно визначити, на який склад у слові падає наголос. Це зумовлене впливом близькоспоріднених мов, насамперед російської та польської.

2. Культура наукової доповіді, наукового виступу, лекції

Ефективною апробацією результатів наукового дослідження на наукових конференціях та семінарах є наукова доповідь і науковий виступ.

Наукова доповідь – це жанр наукового стилю, який припускає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему на засіданні наукового товариства.

Наукову доповідь (текст може бути викладений до 20 сторінок) пропонують для пленарних засідань. Науковий виступ (4–7 сторінок) готується на секційні засідання наукового заходу. Участь у таких заходах слугує гарною перевіркою професійної мовно-комунікативної, стилістичної компетентностей дослідників.

Виділяють кілька **різновидів наукової доповіді**:

- тематична доповідь (подає розгорнутий виклад певної наукової проблеми);
- інформаційна доповідь (пропонує інформацію про стан справ у відповідній галузі наукової діяльності);
- звітна доповідь (узагальнює результати роботи науково-дослідних колективів).

Успіх наукової доповіді залежить від лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів: стрункої логіко-композиційної побудови мовлення, доказовості, аргументованості, уміння взаємодії з аудиторією, використовувати різні прийоми активізації уваги, високої мовної культури доповідача, мовних (метафори, тропи, фігури, фразеологізми, приказки) і позамовних (поза, манери, жести, міміка) засобів виразності, техніки мовлення.

Класична **схема підготовки наукової доповіді** охоплює такі етапи:

- інтенція (винайдення);
- диспозиція (розташування);
- елокуція (словесне оформлення думки);
- меморія (запам'ятовування);
- акція (публічне виголошення виступу);
- релаксація (ослаблення напруження).

На етапі інтенції формують задум і визначають мотивацію виступу (чого автор очікує від цього заходу), тему, мету, ідею, обсяг інформації, виробляють концепцію. Оратору важливо опрацювати значну кількість матеріалу з різних джерел (монографій, наукових журналів, інтернет-джерел), перш ніж використати його в доповіді. Тема наукової доповіді,

виступу має бути зрозумілою, водночас неперевантаженою і відображати зміст промови, зацікавлювати й активізувати увагу слухачів. Треба враховувати також характер аудиторії (вік, стать, кількість слухачів, рід занять, коло наукових зацікавлень), мету і місце проведення наукового заходу.

На етапі диспозиції складають план виступу, в якому чітко визначають порядок і розташування частин виступу. Вступ має пробуджувати інтерес слухачів, основна частина є логічним продовженням питань вступу, презентує авторське бачення проблеми, у висновках узагальнюють основні думки та ідеї виступу. Недоліками логіко-композиційної структури доповіді є нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними, порушення логічної послідовності у викладі, декларативність і бездоказовість тексту.

На етапі елокуції здійснюють стилістичне оформлення наукової доповіді (виступу), перевіряють матеріали на відповідність логіці викладу, точності інформації, чинним мовним (мовленнєвим) нормам. Залежно від індивідуальних особливостей доповідача, досвіду і рівня ораторської майстерності він пише текст або лише план до нього. Досвід показує: краще виступати, орієнтуючись на текст. Це справляє враження вільного володіння матеріалом і додає впевненості. До того ж написаний текст можна заздалегідь перевірити, виправити, покращити.

Виступ має вирізнятися точністю, простотою, доречністю і зв'язністю. Зв'язність тісно переплітається із психологічними процесами розуміння. На перший план виступає чітка структура тексту і «ланцюгові» прийоми: формулювання завдання (зупинимося на таких аспектах...); резюме (Отже, я розповів про три аспекти...); переходи від одної частини до іншої (ще більш важливим..., Тепер розглянемо це в іншій площині, Отже, доходимо висновку).

Текст опановують **риторично**, тобто виділяють місця, де необхідні психологічні або логічні паузи. Уміння користуватися паузами – один із складників мистецтва мовлення. Насамперед важливо навчитися робити паузи після риторичного запитання, завершення теми, щоб перевести подих.

Наступний етап підготовки – це меморія. Читання вголос допоможе перевірити написаний матеріал, провести хронометраж, внести необхідні уточнення і виправлення. Варто позначити ключові слова, цифри записати буквами, перебудувати за потреби складні синтаксичні конструкції на прості речення, увести дієслова з'ясуємо, простежимо, розглянемо, охарактеризувати, уточнимо, пояснимо, відзначимо, порівняємо, зіставимо; розмежуємо, продемонструємо, що виконують функції контакту. При цьому варто враховувати рівень підготовки аудиторії, обізнаності слухачів із предметом виступу.

Акція (публічне виголошення) доповіді відзначається контактом з аудиторією. Виступ доцільно почати із встановлення зорового контакту з присутніми, перші фрази промовити, звертаючись до залу, а не читаючи текст. Виступаючи, потрібно говорити впевнено і зрозуміло, відчуваючи аудиторію. Для досягнення ефекту індивідуального спілкування

(безпосереднього спілкування з присутніми) фахівці з риторики радять уникати мовленнєвих штамів, властивих офіційно-діловому стилю, водночас працювати над мовними зворотами, які увиразнюють інформацію.

Якщо з'являється відчуття *втрати уваги слухачів*, варто змінити темп мовлення, навести яскравий приклад. Однак не бажано привертати увагу незвичайною манерою говорити, особливими жестами, мімікою чи екстравагантним одягом. Зловживати увагою також недоцільно. Виступ має тривати чітко визначений час (за 10 хвилин можна прочитати матеріал, розміщений на чотирьох сторінках машинописного тексту через два інтервали) або на одну – дві хвилини менше за регламентований.

Після виголошення наукової доповіді (етап релаксації) корисно **проаналізувати** змістовий і композиційний аспекти тексту крізь призму спілкування з аудиторією, сприйняття адресатом, характер концентрації уваги; з'ясувати причини ослаблення уваги слухачів, ефективність прийомів контакту з аудиторією.

Мовленнєва практика свідчить: важливо не лише вміти готувати виступи, а й слухати наукові доповіді. При аудіюванні доповіді необхідно визначити в ній головне за зміною інтонації, темпу, голосу, паузами, які завжди передують висновкам, риторичними і проблемними питаннями; усвідомити зміст почутого, роблячи інформацію максимально лаконічною, але без втрати головного і цінного в ній; відкидати другорядне, надлишкове та ін.

Лекцію розглядають як багатовимірну дидактичну категорію, що визначається через поняття «дидактична модель», «метод навчання», «технологія освіти», що обмежена часом і простором. На розмаїття характеристик лекції як одного з основних способів передавання соціокультурного досвіду впливають традиції університетської освіти з її академічним красномовством та культурою інтелектуальної праці.

Лекції поділяють за *змістом* (з природничих, технічних, гуманітарних наук), *різнovidами усного мовлення* (лекція-монолог, лекція-діалог), *слухачькою аудиторією* (для школярів, студентів, учителів, науковців), *присутністю / неприсутністю адресата* (слухача) (традиційна лекція, радіо-, телелекція) тощо.

Водночас захопленість технологічним забезпеченням семінарських і практичних занять, зосередженість насамперед на самостійній роботі студентів дещо змістили увагу від лекцій як важливої форми організації навчального процесу у вищій школі. До того ж міністерська вимога зменшити навчальне навантаження призвела до скорочення годин на лекційні години з фундаментальних дисциплін. Це порушило традиції університетської освіти з акцентом передусім на глибоких фундаментальних і фонових знаннях як основи для подальшого наступного навчання і перепідготовки впродовж життя.

Лекція – це педагогічна система з внутрішніми системними зв'язками між дидактичними інформаційно спресованими блоками, пронизаними особистісним смислом, мета якої – забезпечити навчальну взаємодію викладача і студентів як суб'єктів педагогічного діалогу. Ознаками лекції є цілісність, структурованість, взаємопов'язаність між питаннями, що

розглядаються, завершеність, результативність, відкритість, динамічність, зв'язок із майбутньою професійною діяльністю.

Особливо складними, як показує досвід, є лекції для першокурсників: вони практично не володіють навичками аналізу інформації, не вміють її узагальнювати, систематизувати. Причина – в різних (і на сьогодні поки що нескоординованих) цілях загальноосвітньої школи й університету: школа знайомить учнів з фактами, університет – стимулює і розвиває мислення, вчить професійне знання отримувати, осмислювати і створювати на цій підставі нове знання, тобто формує, власне, не систему знань, а мислення і навички самостійної дослідницької роботи.

Типовими **недоліками логіко-композиційної структури лекції** є

- нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними;
- порушення логічної послідовності у викладі;
- декларативність і бездоказовість положень;
- намагання подати якомога більше матеріалу за короткий проміжок часу;
- теоретичні міркування, не підсилені відповідними ілюстраціями;
- відхід від основної теми; наявність зайвих деталей, що ускладнюють розкриття теми;
- відсутність чітких проміжних висновків тощо.

Тексту лекції властиві об'єктивність, логічність і послідовність у викладі думок, точність формулювань, використання наукових синтаксичних стандартів, наявність термінологічної й абстрактної лексики, розмаїття стійких словосполучень, певна експресивна забарвленість, використання логічних засобів впливу і переконання, ілюстративність, як вербальна, так і графічна. Текстовий матеріал спрямований на формування асоціативного мислення і підвищення рівня рефлексії. Важливо, щоб дія лекційного матеріалу спонукала студента до подальшого занурення в текст.

Однак будь-який писемний текст не дає можливості повноцінно відтворити лекцію. Кожна лекція неповторна. Відчути враження можна насамперед тим, хто був присутній в аудиторії. Йдеться про соціокультурний досвід, професіоналізм, знання психології студентів і технології педагогічного процесу і, безумовно, стаж викладацької роботи.

Важливою є і **культура слухання лекції**. Важливою умовою успішного сприймання є потреба, зацікавленість, внутрішня мотивація.

Слухачам, як показує практика, необхідний час на декодування змісту усного мовлення (час на переведення її в план уявлень і понять). Фраза, що складається з 5–9 смислових одиниць і вимовляється на одному подиху, утримується оперативною пам'яттю лише впродовж кількох секунд. Фраза, що складається з більшої кількості смислових одиниць, не може бути схоплена свідомістю слухачів одразу. До моменту завершення такої фрази звуковий образ її початку може зникнути з оперативної пам'яті слухачів, а це викличе труднощі у смислового декодуванні фрази і в точному розумінні її смислу. Таким чином, мовлення лектора, смисл якого не сприймається свідомістю слухачів, руйнує увагу аудиторії.

Усвідомлення лекційного тексту – це осягнення розумом, осмислення структури і змісту тексту через аналіз вербальної форми тексту. Значною

мірою усвідомлення сприйнятого залежить від досвіду, фонових знань особистості, оперативної пам'яті, творчого мислення, ступеня концентрації уваги на інформації, яку необхідно сприйняти.

3. Наукові заходи як вияв мовної культури дослідника

Наукові заходи, зокрема конференції, є ефективним засобом активізації науково-дослідної діяльності студентів, аспірантів і викладачів, популяризації і пропагування наукової роботи.

Ефективності наукового виступу на конференції сприяє його електронна презентація, спосіб подання наукової інформації за допомогою мультимедіа-можливостей – зображення, звуку, відео, які відповідають за зорове, слухове, кінестетичне сприйняття інформації. Основною одиницею електронної презентації в середовищі PowerPoint є слайд, створений з урахуванням ергономічних вимог візуального сприйняття інформації. Текстові матеріали становлять електронний текст, писемне текстове утворення, що розміщене на електронному носії та може бути подане в комп'ютерній мережі. Адресат має змогу не лише прочитати електронний текст, а й прослухати звукові файли чи переглянути відеофайли, приєднані до такого тексту.

Головним *комунікативним завданням* адресата при сприйнятті електронного тексту є перехід від пасивного до активного засвоєння поданої в тексті інформації. Використання електронних презентацій дозволяє значно підвищити інформативність й ефективність повідомлення, адже одночасно задіяні зоровий і слуховий канали сприйняття. Результати досліджень показують, що ефективність слухового сприйняття інформації становить 15 %, зорового – 25 %, а їх одночасне залучення підвищує ефективність сприйняття до 65 %. До того ж наявність тексту наукової доповіді у вигляді електронної презентації уможливорює організування самостійної роботи з подібним ресурсом.

Найважливішими **принципами розроблення електронних презентацій** дослідники вважають:

- оптимальний обсяг (значна кількість слайдів викликає втому і відволікає від суті певного дослідження; слайди мають виконувати функцію доповнення, уточнення інформації, не повинно бути некоментованих слайдів);
- урахування вікових особливостей і рівня підготовки глядачів (потрібно забезпечити розуміння смислу кожного слова, речення, поняття, схеми, графіка);
- науковість і достовірність (яскраві картини, інформація не мають суперечити реальним фактам);
- урахування особливостей сприйняття інформації з екрана (коли глядач читає текст з екрана комп'ютера, мозок працює в уповільненому режимі; якщо ж інформація подана у графічному вигляді – мозок працює швидше). Бажано текстову інформацію звести до мінімуму, скористатися схемами, діаграмами, рисунками, фотографіями. До того ж поняття й абстрактні положення

сприймаються легше, якщо супроводжуються конкретними фактами, цитатами, відеофрагментами;

- естетичність (кольорове поєднання, витриманість стилю в оформленні слайдів, не бажано, щоб тон відволікав увагу від розташованого на ньому тексту; слід враховувати і розміри залу, де відбудеться науковий захід). Теплі кольори (червоний, помаранчевий, жовтий) стимулюють; холодні (синій, фіолетовий, голубий, зелений) – заспокоюють; нейтральними є світло-рожевий, сіро-голубий, жовто-зелений, коричневий; поєднання двох кольорів істотно впливає на зоровий комфорт. Краще сприймається поєднання білого шрифту на темно-синьому фоні, чорного на білому, жовтого на синьому. Білий колір вважають найсильнішим засобом виразності.

Кольорова схема має бути однаковою на всіх слайдах, це створює відчуття зв'язності, наступності, стильності, комфортності. Фон є елементом другого плану і повинен виділяти, відтіняти інформацію на слайді, але не заступати її. Обираючи шрифт для вербальної інформації, слід враховувати, що прописні букви сприймаються важче, ніж рядкові.

Проведена на відповідному рівні конференція не лише підтверджує належний рівень виконаної наукової роботи, а й представляє учасника наукового діалогу, полілогу, дискусії як мовну толерантну особистість. Особливостями наукового діалогу є наявність мовця й активного слухача, зверненість на адресата, підготовленість учасників, серед характерних мовних ознак – ситуативність, еліптичність, перевага розповідних і питальних речень, речень-заперечень. Характерною ознакою дискусії є наявність єдиної теми, її завдання – досягнення учасниками згоди стосовно означеної проблеми.

Для участі в науковій дискусії важливо виробляти **вміння ставити запитання**, зіставляти і порівнювати факти, давати оцінку подіям, робити висновки; приєднуватися до висловленого погляду; припиняти розмову чи змінювати її напрям; висловлювати згоду чи незгоду; встановлювати контакт із співрозмовником, підтримувати його увагу тощо.

Важливо дотримуватися постулатів англійського філософа-лінгвіста Пола Грайса, що ґрунтуються на таких *принципах*:

- принцип кількості («Не говорити більше чи менше, ніж потрібно для виконання поточних цілей діалогу»);
- принцип якості («Не говорити того, що вважаєш хибним або для чого не маєш достатніх підстав»);
- принцип відношення («Не відхиляйся від теми»);
- принцип способу («Висловлюйся ясно», «Уникай незрозумілих виразів, уникай неоднозначності, будь лаконічним, будь організованим»).

Як складний вербальний аргументаційний процес, **дискусія** є різновидом наукової суперечки, тобто словесного змагання між двома або кількома особами щодо певного наукового питання, за якого кожна із сторін доводить свою думку.

Залежно від мети суперечки розрізняють:

- суперечку для пошуку істини (приносить задоволення учасникам, розширює знання про предмет суперечки, зміцнює віру у власні інтелектуальні сили);
- суперечку для переконання (з метою переконати опонента в чомусь, схилити на свій бік, зробити однодумцем);
- суперечку для перемоги (для самоствердження учасника суперечки);
- суперечку заради суперечки (для задоволення примхи, пихи одного з учасників).

Мистецтво суперечки вимагає певного досвіду і майстерності. Успіх суперечки та її продуктивність значною мірою залежить від рівня культури, ерудиції, життєвого досвіду, а також знання правил публічної суперечки (чітко визначати предмет і свою позицію в суперечці; не відходити від головних положень суперечки, з повагою ставитися до інших учасників суперечки, зберігати витримку і самовладання).

Під час суперечки використовують різні синтаксичні конструкції для передавання сумніву у достовірності формулювань співрозмовників (*Ваше положення про ... здається мені децю сумнівним; Шановний пане, ці аргументи не зовсім переконливі, підтвердьте, будь ласка, фактичним матеріалом*); спростування аргументів іншого учасника (*Ці факти, як показують проведені нами спостереження, не підтверджені*).

Ефективним засобом як *переконання*, так і *формування нових поглядів* вважають також **полеміку** (від гр. *polemikos* – войовничий) – тип дискусії, метою якої є утвердження певних цінностей з використанням коректних прийомів. При спільних рисах дискусія і полеміка мають відмінні риси. Метою дискусії є з'ясувати й зіставити різні погляди та досягти певного ступеня згоди між учасниками або спільного рішення стосовно теми дискусії, мета полеміки – захистити й утвердити власну думку через спростування думки супротивника. Учасниками дискусії є опоненти, полеміки – її суперники, конкуренти.

Основне в науковій дискусії – **фахове обговорення проблеми**. Виступи учасників часто кваліфікують як виступи-запитання і виступи-відгуки.

Виступ-запитання є розгорнутим міркуванням полемічного характеру, що містить відповідь на одне або кілька запитань. Під час формулювання питань використовують такі синтаксичні конструкції: *як давно ви займаєтесь цим питанням (цією проблемою)...; що ви маєте на увазі, коли говорите...; чим ви можете обґрунтувати вашу позицію щодо...; мене цікавить питання використання, застосування... в ...; якою методикою (якими методами, матеріалами) ви користуєтесь для (під час)...*

У виступі-відгуку представлена авторська позиція стосовно проблеми, що розглядається учасниками дискусії. Він може мати такі синтаксичні формули: *цікаво було почути...; без сумніву, доповідач переконливо виклав суть проблеми; хочу зауважити, що...; практика підтверджує, що... тощо.*

Під час наукової дискусії важливо дотримуватися і принципу «комунікативної співпраці», що виявляється в коректності висловленої критики й етичному оформленні негативної оцінки, яку за науковим етикетом слід пом'якшувати.

Отже, наукові заходи уможливляють апробацію отриманих результатів і водночас стимулюють потребу в подальшому фаховому саморозвитку. Під час наукових діалогів, дискусій виробляються самостійність, оригінальність висловлювання, вміння обґрунтовувати чи спростовувати хибні думки, опановується мистецтво аргументованої полеміки. У такий спосіб дослідник набуває професійного досвіду, відбувається його суспільне визнання в середовищі фахівців.

4. Мовний етикет у науковому спілкуванні

Мовний етикет – невіддільний складник різних ситуацій спілкування, зокрема й тих, що виникають у науковому середовищі.

Загальноновизнано, що мовний етикет – це система словесних форм увічливості, узвичаєних у суспільстві, стійкі мовні формули (штампи, фразеологічні одиниці), що мають змістову й етикетну цінність. Науковий мовний етикет допомагає встановлювати й підтримувати міжособистісні контакти, опосередковано передає інформацію про соціальний статус мовця, характер (офіційний чи неофіційний) спілкування, наявність чи відсутність вікової різниці, зрештою, свідчить про виховання учасника комунікації. Іншими словами, у науковій сфері він є одним із способів самопредставлення дослідника, важливим складником створення сприятливого клімату наукового спілкування.

У структурі наукового мовного етикету виокремлюють загальноприйняті формули звертання, привітання, подяки, прощання, побажання:

- *Добрий день!*
- *До побачення!*
- *Вітаємо Вас!*
- *До наступної зустрічі!*
- *Моє шанування!*
- *Вітаю!*
- *Дякуємо за увагу!* тощо.

Уживання спеціальних **формул мовного етикету** зумовлене ситуацією та жанровою формою спілкування. Порівняно із загальнонародною мовою в науковому дискурсі вживання етикетних формул залежить від жанру наукової комунікації, структури усного чи писемного наукового тексту, загальної та мовної культури особистості. На вибір етикетної формули також впливає вік, характер взаємин науковців, місце й навіть час їх спілкування. Типові ситуації вимагають застосування типових формул мовного етикету. Так, захищаючи наукову роботу, проводячи наукову конференцію, круглий стіл, читаючи лекцію, науковці незмінно використовують відповідні етикетні формули. Усталеними мовними висловами нейтральної тональності *Доброго ранку!*; *Добрий день!* традиційно вітають студентів чи колег. **Високий регістр** (на конференції, симпозіумі) передбачає привітання:

- *Радий(і) вас вітати в нашому університеті (місті, країні)*
- *Дозвольте привітати учасників конференції!*

Наукове спілкування неможливе без **діалогу**, отже, і без **звертань**. Їхня тональність залежить від рівня офіційності події. Обговорюючи в особистій бесіді наукову проблему, добре знайомі колеги можуть звертатися один до одного на ім'я, ім'я та по батькові або *Друже! Колего!* Між малознайомими людьми доречні звертання на ім'я та по батькові, які можуть поєднуватися зі словами, що називають посаду, учене звання: *Іване Сергійовичу, шановний колего*. Узвичаєними в науковій сфері стали й формули *пане доповідачу, пане професоре*, а в усній мові сьогодні спостерігаємо активне вживання висловів *пані професорко, пані голово*. Щоб уникнути невиправданої фамільярності у звертаннях до колег, старших за віком чи статусом, не використовують вислови на зразок *пане Георгію, пані Катерино*, а доречними в такому випадку будуть звертання *Георгію Михайловичу, пане співголово*. Так само актуальні не тільки в розмовній неофіційній мові, а й у науковому спілкуванні слова *добродій, добродійка*. Якщо етикетні форми *шановний добродію; шановна добродійко* використовують, приміром, звертаючись до малознайомих учасників наукового зібрання, то етикетний вираз шановні добродії сприймають як узвичаєну форму, синонімічну до поширених звертань *шановне зібрання; шановна аудиторіє*. Звертання, що містять прізвища (*пане Прокопчук*), надають спілкуванню відчуженої, сухої тональності, а звертання *Сергійовичу, Максимівно* мають розмовний характер.

Масові наукові заходи (конференція, публічний захист роботи) вимагають **звертання** як до широкого загалу (*шановні колеги; шановні присутні*), так і до його конкретного сегмента (*шановна комісіє; вельмишановні члени комісії; вельмишановна радо; глибоко/високоповажний голово (комісії, ученої ради); глибоко/високоповажні члени спеціалізованої вченої ради*). Зауважимо, що емоційні за своїм змістом прикметники *шановний, вельмишановний, високоповажний* тощо, поєднуючись зі словами-регулятивами, надають офіційності, урочистості конкретному науковому заходу: *Вельмишановні гості нашого форуму! Високоповажний пане голово!*

У сучасній науковій комунікації, на жаль, трапляється вживання звертань у називному відмінку, що суперечить нормі літературної мови. Правильна форма – *колего, пане професоре або пане професор, Миколо Степановичу, Наталіє Станіславівно*.

Як граматично незалежний компонент у реченні звертання можна вживати в будь-якій позиції. Проте найчастіше в науковому стилі з нього починають інформаційний лист, запрошення, усний виступ. Звертання, вжите в середині речення додатково наголошує на повазі до адресата: *Вітаємо Вас, високоповажний Сергію Васильовичу, на відкритті нашої конференції!*

У науковій сфері звертання часто поширюють інші вислови-стереотипи, спрямовані на активізацію уваги учасників обговорення наукових питань:

- *Шановні колеги! Дозвольте звернути Вашу увагу/хочу звернути Вашу увагу на...*
- *Вельмишановна комісіє! Вашій увазі пропонуємо...*
- *Шановна аудиторіє! Зверніть увагу на...*

– *Шановні студенти! Дозвольте повідомити Вам про...*

Обов'язковим елементом публічного наукового спілкування є **висловлення подяки** за слушне запитання, конструктивну критику після обговорення та захисту наукової роботи, закінчення лекції і т. ін. Її формальне вираження може бути різним, проте значеннєвим центром будуть слова подяка/дяка, подякувати, удячний, удячність:

- *Автор висловлює подяку (кому) за допомогу...*
- *Автори висловлюють удячність (кому і за що).*
- *Дякую за цікаві запитання.*
- *Дякуємо за слушні зауваження та побажання.*

У науковому середовищі прийнято висловлювати подяку від третьої особи однини чи множини (адже над науковою роботою працюють студент/аспірант і його науковий керівник, авторами статей можуть бути кілька осіб) і зрідка – від першої особи однини. У нейтральній тональності вираження вдячності матиме таку форму:

– *Автори висловлюють подяку (кому) за критичні зауваження та слушні поради...*

- *Автор вдячний (кому) за цікаву пропозицію...*
- *Висловлюю подяку А. П. Петренкові (за що).*

Високої, вишуканої тональності спілкуванню надають подяки на зразок:

- *Уважаємо за приємний обов'язок подякувати (кому й за що).*
- *Автор щиро (глибоко) вдячний докторові економічних наук, професорові А. П. Петренку (за що),*

оскільки створюють додатковий емоційний контекст.

Уміння ввічливо висловити **прохання** – це не тільки ознака гарного виховання, а й показник зацікавленості науковця в подальшій співпраці. Оскільки наукова робота передбачає колегіальність, спільне прийняття рішень, обговорення проблем, то недоречним, навіть зі словами будь ласка, дуже прошу, є вираження імперативності дієсловами наказового способу: *організуйте, будь ласка, обговорення...* Більш поширені вислови:

- *Чи не могли б Ви доопрацювати розділ...*
- *Маю до Вас прохання виконати роботу до...*

Висловлюючи **відповідь-згоду**, використовують вислови звичайно, намагатимуся/намагатимемося це зробити, а у **відповіді-незгоді**:

- *пробачте (вибачте, даруйте), не маю можливості цього зробити...*
- *мені прикро, але це не в моїй компетенції!*

Традиційно етикетними формулами прощання завершують будь-який захід. Проте в науковій сфері вміння правильно попрощатися – це запорука не просто перспективної й плідної співпраці в майбутньому:

- *Сподіваємося на подальшу співпрацю.*
- *Маємо надію на подальшу співпрацю.*

Увічлива тональність повинна бути невіддільною ознакою наукового спілкування, і її не обмежують уживанням тільки традиційних формул етикету. Висловлюючи незгоду щодо поглядів співрозмовника чи побажання вдосконалити окремі частини дослідження, схвалюючи позицію

автора чи заперечуючи її, мовець може використати фрази, які в певній ситуації набувають етикетного характеру:

- Автор слушно зауважує...
- Як справедливо вважає дослідник...
- Без сумніву/безперечно, автор має рацію...
- Погоджуємося з твердженням дослідника...
- Заслугою автора є...
- Вагомим науковим здобутком (кого) є...
- Краще було б...
- Ми дотримуємося іншого погляду...
- Дозволимо собі висловити сумнів...

Так, пишучи й озвучуючи текст **відгуку, рецензії**, використовують вислови, що містять оцінку наукових досягнень автора:

– наукова (дипломна, дисертаційна) робота є першою спробою ґрунтовно дослідити...

- автор ґрунтовно проаналізував і систематизував матеріал...
- вдале використання методів дослідження забезпечило...
- проте, на наш погляд, робота виграла б, якби автор...
- очевидно, дослідникові потрібно було глибше проаналізувати...

підсумок (якщо роботу схвалюють):

– незважаючи на висловлені зауваження...

– загалом робота заслуговує на позитивну (високу) оцінку...

– проте висловлені зауваження не знижують наукової вартості дослідження...

- у дослідженні зроблено ґрунтовні теоретичні висновки...
- очевидне практичне значення роботи...

У науковому спілкуванні (особливо це стосується дискусії, полеміки, дебатів) **науковий етикет** передбачає вислухати співрозмовника до кінця, проте актуальність обговорюваного питання може викликати загострення емоцій учасників наукових зібрань. Іноді вони активно демонструють свою солідарність/незгоду, оцінюють висловлюване під час виступу колег, перебиваючи співрозмовника вигуками, репліками-зауваженнями чи репліками-підтримками. Етика наукової дискусії вимагає вислухати одностороннього/опонента повністю, а своє ставлення (підтримку чи спростування) почати **етикетними формулами**:

- Висловлена (щодо) думка є слушною...
- Ваша позиція є обґрунтованою...
- Поділяючи ваші погляди, дозволю собі/хочу додати...
- Дозвольте висловити свою незгоду з ідеєю...
- Я не зовсім погоджуюся з тим...
- Навряд чи можна погодитися з думкою, що...
- Без сумніву, ви маєте рацію, але...

У науковому спілкуванні використовують **емоційно нейтральні формули вибачення**:

- Даруйте; прийміть мої вибачення...
- Я не можу не вибачитися перед вами...

- *Пробачте, це сталося ненавмисне.*
- *Мені прикро, що так трапилося.*
- *Вибачте/пробачте/даруйте на слові.*

Запрошення та нагадування мають свої усталені форми. Так, запрошуючи колег до участі в науковому заході, уживають етикетні вислови:

- *Ласкаво просимо на зустріч.*
- *Запрошуємо вас взяти участь в обговоренні.*
- *Дозвольте запросити вас до конференц-залу.*
- *Будемо раді бачити вас і наступного разу.*
- *Чекаємо на ваш виступ і на наступній конференції тощо.*

У відповідь на запрошення використовують формульні вислови:

- *Вдячний/а за запрошення...*
- *Обов'язково братиму участь у...*
- *Зворушений вашою увагою, намагатимуся бути на засіданні...*
- *Мені дуже шкода, але я не зможу взяти участь в обговоренні....*
- *На превеликий жаль, ми не зможемо бути на конференції тощо.*

Нагадуючи колегам про ту чи іншу справу, певний захід, уживають вислови:

- *Дозвольте/змушений вам нагадати, що...*
- *Користуючись нагодою, хочу нагадати вам про...*
- *Маю надію, що ви пам'ятаєте про...*

Навіть якщо співрозмовники зловживають терпінням, а нагадувати доводиться неодноразово, не треба забувати про коректність.

Залежно від ситуації в науковому спілкуванні використовують і непрямі способи вираження комунікативних намірів її учасників. До таких способів зараховують натяки, комунікативно вагоме мовчання, ухиляння від прямої відповіді, зміну теми розмови, евфемізацію та невербальні засоби спілкування. Вони розширюють межі мовного етикету, тому їх дослідження є перспективним напрямом сучасної комунікативної лінгвістики.

Отже, мовні етикетні висловлювання сприяють ефективності наукової комунікації, налагодженню наукових та ділових контактів, дають змогу тактовно оцінити наукову роботу, висловити зауваження щодо можливих недоліків, рекомендації щодо уникнення їх у подальшій роботі. Мовний етикет тісно пов'язаний з культурою мови: чим вищий її рівень, тим активніше учасник комунікації послуговується етикетними формулами, перетворюючи наукове спілкування на творчий діалог.

Запитання до самоперевірки.

1. Розкрийте особливості усної наукової комунікації.
2. У чому полягає культура наукової доповіді, наукового виступу, лекції?
3. Схарактеризуйте мовну культуру дослідника.
4. У чому полягає мовний етикет у науковому спілкуванні?
5. Які існують формули мовного етикету під час звертання, прохання, відмови, вибачення, нагадування?

Лекція №8.

Заходи з попередження порушень академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності закладу вищої освіти. Шляхи боротьби з проявами корупції в академічному середовищі: український та світовий досвід

План

1. Університетська система забезпечення принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин.
2. Відповідальність за дотримання академічної доброчесності та її порушення.
3. Заходи з попередження порушень академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності закладу вищої освіти.

1. Університетська система забезпечення принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин

Університетська система забезпечення принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин має такі логічно пов'язані між собою складові:

1) нормативну базу, яка на системному рівні описує механізми впровадження принципів академічної доброчесності в науковий та освітній процеси, заходи з забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності, процедури попередження та боротьби з порушеннями принципів академічної доброчесності.

До основних елементів нормативної бази, у тому числі, відносяться:

- базові нормативні документи;
- Кодекс корпоративної культури;
- Кодекс академічної доброчесності;
- Положення про академічну доброчесність та етику академічних взаємовідносин;
- Положення про Комісії з академічної доброчесності і університетську Комісію з етики та управління конфліктами;
- Положення про групу сприяння академічній доброчесності;
- інші нормативні документи щодо здійснення відповідних видів освітньо-наукової діяльності у закладі вищої освіти, в яких відображаються питання академічної доброчесності;

2) структурні підрозділи та уповноважені комісії, які забезпечують популяризацію принципів академічної доброчесності, їх впровадження в освітньо-наукову діяльність закладу вищої освіти, а також виконують наглядову та контролюючу функцію. Серед них:

- група сприяння академічній доброчесності;
- постійно діюча університетська Комісія з етики та управлінням конфліктами, постійний та тимчасовий (за необхідності) склад якої призначається наказами ректора;
- одноразово сформовані комісії з академічної доброчесності, які, за необхідності, створюються наказами ректора, розпорядженнями проректорів університету, директора інституту (декана факультету), голови організаційного комітету конференції, головного редактора наукового журналу, голови
- спеціалізованої вченої ради.

3) інформаційна база, за допомогою якої здійснюється популяризація принципів академічної доброчесності та підвищення рівня обізнаності всіх учасників освітньо-наукової діяльності в університеті у питаннях академічної доброчесності та основними складовими якої є:

- сайт (рубрика сайту) «Академічна доброчесність»;
- інформаційні та методичні матеріали, присвячені інформаційній грамотності та попередженню плагіату, які створені спільно з представниками компаній-розробників програм перевірки робіт на унікальність;
- інформаційні матеріали щодо корпоративної культури на робочому місці та переваг чесного навчання, які створені спільно з представниками роботодавців;
- матеріали, присвячені популяризації принципів академічної доброчесності серед осіб, що здобувають вищу освіту (банери, інфографіка, роздаткові матеріали тощо);

4) інструменти впровадження принципів академічної доброчесності у освітню і наукову діяльність університету, які несуть просвітницьку функцію та за допомогою яких стає можливим попередження випадків порушення принципів академічної доброчесності, зокрема:

- інформаційно-консультативне супроводження співробітників закладу вищої освіти (педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників та інших категорій співробітників) та здобувачів вищої освіти через створення відповідних ресурсів на сайті бібліотеки, друк буклетів та постерів, розробка та поширення відео-роликів та інша діяльність з промоції принципів академічної доброчесності;
- масові відкриті онлайн-курси за тематикою академічної доброчесності та основ інформаційної грамотності;
- реалізація програми підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників, наприклад, за тематикою «Етика та академічна доброчесність в освіті і науці», «Інформаційна грамотність, робота з бібліографічними менеджерами та введення у наукометрію»;
- лекції основних стейкхолдерів вищої освіти (відомих випускників, роботодавців, експертів тощо) з тематики переваг чесного навчання та реалізації наукових досліджень, цикли тренінгів для всіх учасників освітнього і наукового процесів в рамках всеукраїнських та міжнародних проектів з академічної доброчесності, грантових програм тощо;

5) інструменти контролю додержання академічної доброчесності у освітній і науковій діяльності закладу вищої освіти, які, зокрема, передбачають:

- здійснення анкетування учасників наукового та освітнього процесів на предмет порушень академічної доброчесності;
- обов'язкову перевірку наукових, навчально-методичних, кваліфікаційних та навчальних робіт на наявність ознак академічного плагіату відповідно до створеної нормативної бази.

2. Відповідальність за дотримання академічної доброчесності та її порушення

Відповідальність за дотримання академічної доброчесності під час здійснення освітньо-наукової діяльності покладається на здобувачів вищої освіти та співробітників університету.

Виявлення фактів порушення академічної доброчесності здобувачами вищої освіти під час здійснення освітньо-наукової діяльності здійснюється передусім викладачами (в межах дисциплін, які вони викладають) та керівниками кваліфікаційних робіт; факти порушення академічної доброчесності співробітниками університету виявляються передусім посадовими особами закладу вищої освіти, зокрема керівництвом структурних підрозділів, спеціалізованих вчених рад, оргкомітетів конференцій, редакцій наукових журналів тощо.

Рішення щодо академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності може прийматись вказаними вище особами та/або університетською Комісією з етики та управлінням конфліктами.

Викладач може призначати такі **види академічної відповідальності для здобувачів вищої освіти**, які порушили академічну доброчесність:

- зниження результатів оцінювання контрольної роботи, іспиту, заліку тощо;
- повторне проходження оцінювання контрольних робіт, іспитів, заліків тощо;
- призначення додаткових контрольних заходів (додаткові індивідуальні завдання, додаткові контрольні роботи, тести тощо).

Керівник кваліфікаційної роботи може призначати такі **види академічної відповідальності для здобувачів вищої освіти**, які порушили академічну доброчесність:

- зниження результатів оцінювання кваліфікаційної роботи;
- повторне виконання окремого розділу (розділів) кваліфікаційної роботи.

Відповідальність за порушення принципів академічної доброчесності, як правило, зазначається у відповідних нормативних документах закладу вищої освіти, рішеннях факультету (кафедри, групи забезпечення освітньої програми), документах, що регламентують контроль результатів навчання з відповідною дисципліною або виконання кваліфікаційної роботи.

Завідувачі кафедр, директори інститутів (декани факультетів) можуть призначати такі **види академічної відповідальності для здобувачів вищої освіти**, які порушили академічну доброчесність:

- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- повторне виконання кваліфікаційної роботи;
- проведення додаткової перевірки інших робіт, автором яких є порушник.

Завідувачі кафедр, директори інститутів (декани факультетів), керівники структурних підрозділів та проректори університету можуть призначати такі **види академічної відповідальності співробітникам університету**, які порушили академічну доброчесність:

- проведення додаткової перевірки на наявність ознак академічного плагіату всіх робіт, автором яких є порушник;

- відкликання з розгляду (друку) робіт, автором яких є порушник і підготовка яких була здійснена з порушенням академічної доброчесності. Комісії з академічної доброчесності можуть призначати такі види академічної відповідальності:
- для здобувачів вищої освіти
- виключення з рейтингу претендентів на отримання академічної стипендії або нарахування штрафних балів у такому рейтингу, позбавлення академічної стипендії;
- для співробітників університету – позбавлення права брати участь у конкурсах на отримання фінансування для проведення наукових досліджень та реалізації освітніх проектів, стипендій, грантів тощо.

Університетська Комісія з етики та управлінням конфліктами (крім призначення зазначених вище видів академічної відповідальності) може:

- призначати такі **види академічної відповідальності** для здобувачів вищої освіти:

- повідомлення суб'єкта, який здійснює фінансування навчання (проведення наукового дослідження), установи, що видала грант на навчання (дослідження), потенційних роботодавців, батьків здобувача вищої освіти про вчинене порушення;
- позбавлення права брати участь у конкурсах на отримання стипендій, грантів тощо;
- обмеження участі порушника в наукових дослідженнях, виключення з окремих наукових проектів;

- рекомендувати до розгляду ректором, Вченою радою університету або іншими органами та посадовими особами (відповідно до розподілу повноважень) призначення для порушника таких **видів академічної відповідальності для здобувачів вищої освіти**:

- позбавлення наданих університетом пільг з оплати навчання;
- відрахування із закладу освіти;
- для співробітників університету:
- виключення із Вченої ради, дорадчих і робочих органів університету або обмеження права на участь у роботі таких органів на певний термін;
- письмове попередження;
- позбавлення почесних звань, нагород, стипендій тощо, присуджених університетом;
- відмова в рекомендації щодо присвоєння вченого звання, наукового ступеня тощо;
- звільнення.

- рекомендувати до розгляду Вченою радою університету (з подальшим клопотанням перед Міністерством освіти і науки України, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, іншими відомствами на національному та міжнародному рівнях) питання щодо призначення для співробітників університету таких **видів академічної відповідальності**:

- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади;

- відмова у присудженні наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання.

За кожне порушення академічної доброчесності здобувачі вищої освіти і співробітники університету можуть бути притягнуті як до одного, так і до кількох видів академічної відповідальності залежно від рішення вказаних вище комісій. Комісії можуть також розглядати питання щодо вчинення дій, які містять ознаки порушення академічної доброчесності, з наданням рекомендацій щодо притягнення до інших видів відповідальності, передбачених чинним законодавством України.

Застосування конкретного виду академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності здійснюється з урахуванням:

- визнання порушником провини у порушенні академічної доброчесності, усвідомлення ним неприпустимості подальших порушень;
- факту співпраці з комісією або відмова від співпраці під час розгляду справи про порушення;
- факту першого порушення або систематичності вчинення порушень, їх сукупності;
- ступеню впливу порушення на репутацію університету, інституту (факультету), кафедри, наукової школи тощо;
- ступеню впливу порушення на якість та подальші результати навчання (для здобувачів вищої освіти) та здійснення освітньої і наукової діяльності (для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників);
- інших обставин вчинення порушення.

У разі, якщо викладач, керівник кваліфікаційної роботи, завідувач кафедри, директор інституту (декан факультету), керівник структурного підрозділу університету, проректор університету не уповноважений приймати рішення про призначення окремих видів академічної відповідальності, він подає на ім'я ректора клопотання про створення комісії з академічної доброчесності для розгляду порушення або про розгляд порушення університетською Комісією з етики та управління конфліктами (відповідно до повноважень комісій щодо призначення видів академічної відповідальності, які зазначені вище). У клопотанні вказується обґрунтована інформація по суті порушення та пропозиція щодо виду академічної відповідальності для порушника.

Не допускається подання клопотання без обґрунтованої інформації по суті порушення, з неправдивою (наклепницькою) інформацією про факт порушення, яка базується на неперевірених фактах (носить характер припущення), анонімного клопотання.

Клопотання може бути також подано від імені здобувача вищої освіти у разі, якщо він став свідком порушення академічної доброчесності або готовий надати обґрунтовану інформацію щодо скоєння порушення академічної доброчесності з боку іншого здобувача вищої освіти чи співробітника університету.

Процедура розгляду факту порушення академічної доброчесності Комісією з академічної доброчесності або університетською Комісією з етики та управління конфліктами складається з таких етапів:

- інформування особи про підозру у скоєнні порушення академічної доброчесності;
- проведення службового розслідування;
- підготовка протоколу про результати службового розслідування з висновками та визначенням виду академічної відповідальності.

Розгляд факту порушення академічної доброчесності проводиться конфіденційно з інформуванням про хід розгляду справи лише членів комісій, посадових осіб та особи, що підозрюється у скоєнні порушення академічної доброчесності. При цьому особа, що підозрюється у скоєнні порушення академічної доброчесності, має право:

- ознайомитись із матеріалами, що розглядаються комісією, протоколом про результати службового розслідування та іншою інформацією, яка відноситься до розгляду факту порушення;
- за власною ініціативою чи запитом комісії надавати письмові пояснення по суті справи, відмовитись від пояснень у разі запиту на їх надання від комісії;
- бути присутньою на засіданні комісії на етапі розгляду питання про притягнення її до академічної відповідальності.

Комісія з академічної доброчесності або університетська Комісія з етики та управління конфліктами розглядає порушення і виносить своє рішення на підставі обґрунтованої інформації по суті порушення і результатів службового розслідування.

У разі незгоди з рішенням особи, яка призначає конкретний вид академічної відповідальності, або відповідної комісії щодо притягнення до академічної відповідальності особа, що звинувачена у порушенні, має право на апеляцію. **Апеляція** подається особисто порушником на ім'я ректора у десятиденний термін після оголошення рішення комісії.

У разі надходження апеляції, ініціатором якої є здобувач вищої освіти, що навчається в університеті, або співробітник університету, розгляд апеляції здійснюється апеляційною комісією, створеною за наказом (дорученням) ректора. У разі надходження апеляції за заявами сторонніх осіб (а також на виконання доручень Міністерства освіти і науки України, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, відповідних державних установ) розгляд апеляції здійснюється за наказом ректора університетською Комісією з етики та управлінням конфліктами.

Апеляція розглядається відповідною комісією у тижневий термін з наступного дня після виходу наказу (доручення) ректора про розгляд апеляції, якщо інший термін не зазначено в наказі (дорученні). Висновки комісії оформлюються відповідним протоколом та подаються на розгляд ректору (або уповноваженій ним особі), який приймає остаточне рішення щодо результатів розгляду порушення (призначення виду академічної відповідальності, рекомендація щодо розгляду питання про призначення виду академічної відповідальності Вченою радою, тощо).

3. Заходи з попередження порушень академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності закладу вищої освіти

Попередження порушень принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин в академічному середовищі закладу вищої освіти здійснюють організаційно-методичні та наукові підрозділи закладу вищої освіти проведенням комплексу **профілактичних заходів**, основні з яких полягають в:

- інформуванні здобувачів вищої освіти та співробітників закладу вищої освіти про необхідність дотримання загальнодержавних і внутрішньо університетських нормативних документів, які регламентують питання академічної доброчесності, правил академічної етики;
- підписанні здобувачами вищої освіти та співробітниками закладу вищої освіти Декларації про дотримання академічної доброчесності;
- організації заходів з популяризації основ інформаційної культури;
- формуванні завдань для навчальних та кваліфікаційних робіт з використанням педагогічних інновацій, що сприяють розвитку творчого підходу здобувачів вищої освіти до їх виконання;
- розповсюдженні методичних матеріалів з уніфікованим визначенням вимог щодо належного оформлення посилань на використані у письмових роботах;
- щорічному проведенні заходів з питань впровадження академічної доброчесності в освітньо-наукову діяльність закладу вищої освіти для здобувачів вищої освіти та співробітників університету;
- проведенні семінарів з представниками компаній-розробників програм перевірки робіт на наявність ознак академічного плагіату для здобувачів вищої освіти, наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників (окремо для кожної групи);
- створенні інформаційних та методичних матеріалів, присвячених інформаційній грамотності та попередженню плагіату;
- розробці спільно з представниками роботодавців інформаційних матеріалів щодо корпоративної культури на робочому місці та переваг чесного навчання;
- створенні та розміщенні в університеті матеріалів, присвячених популяризації принципів академічної доброчесності;
- розміщенні в інституційному репозитарії кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти (в обов'язковому порядку після їх захисту), наукових та методичних робіт співробітників закладу вищої освіти для забезпечення прозорості, чесності, відповідальності та інших принципів академічної доброчесності.

Запитання до самоперевірки.

1. Як діє університетська система забезпечення принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин?

2. Яка відповідальність передбачається за дотримання академічної доброчесності та її порушення?

3. Які існують заходи з попередження порушень академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності закладу вищої освіти?

ЛЕКЦІЯ № 9.

Академічна культура як складова академічної доброчесності

План

1. Академічна культура та доброчесність як соціальний капітал сучасного університету
2. Університет як осередок підготовки і виховання ціннісних орієнтирів честі і толерантності.
3. Академічна мобільність.

1. Академічна культура та доброчесність як соціальний капітал сучасного університету

Система освіти є одним з найбільш важливих чинників зміни свідомості людини. З огляду на це, від світоглядного змісту та якості освіти залежить те, яким чином будуть формуватися суспільні відносини, на яких цінностях, принципах, ідеях. Університети відіграють вирішальну роль у передачі й розповсюдженні культурного та соціального капіталу. Саме тут зростає нове покоління національних еліт, яке через декілька років почне приймати основні рішення. Саме від нього залежатиме те, які відносини будуть складатися в економіці, політиці, бізнесі та соціальній сфері.

Вища школа – це своєрідна модель суспільства. На час навчання у вузі припадає період становлення і формування цінностей, установок і моделі поведінки, котрі визначатимуть місце молоді людини у дорослому житті.

Тому утвердження принципів академічної культури та доброчесності в навчальних закладах слугує передумовою розбудови сильної громадянської культури в суспільстві в цілому. Культивування у молоді поваги до свободи та гідності людини, її індивідуальності, до інтелектуальної власності та авторських прав є важливою гуманітарною складовою здійснення успішних реформ в українському суспільстві.

В умовах сучасного стану університетської освіти України принципи академічної культури та доброчесності або сприймаються як щось абстрактне, модне, про що часто згадують на словах, але не використовують на ділі, або, у кращому випадку, як підстава заборонити студентам і викладачам безконтрольно та безвідповідально використовувати чужі думки, видаючи їх за свої, і визначити порядок покарання за плагіат і списування. У цьому розумінні академічна доброчесність зводиться до правил роботи з інформацією. На наш погляд, таке розуміння проблеми занадто вузьке, оскільки суть її розв'язання полягає, насамперед, у світоглядно-ціннісній площині.

Виховання фундаментальних цінностей і вкоріненні їх у поведінці молоді людини закладає базу соціально відповідальної поведінки студентів і після закінчення вузу, а засвоєння та дотримання інститутів академічної культури та доброчесності (кодексу честі) позитивно впливає і визначає установки, цінності студента і поза межами навчального закладу.

Академічна доброчесність вимагає, щоб і студент, і викладач, і дослідник почували себе вільними від руйнівного впливу корупції та академічного консерватизму. Слід підтримувати прагнення бути чесними

та відкритими у висловлюванні своїх думок, бо в атмосфері, де вчений почуває себе вільним у висловленні своєї думки, можна досягти реального інтелектуального і матеріального прогресу. Проте, академічна доброчесність передбачає не тільки академічну свободу, але й відповідальність за кожне висловлене судження, оцінку, будь-який здійснений людиною вчинок.

Подолання академічної недоброчесності перш за все потребує апеляції до гідності людини, до її самоповаги та поваги до інших. Досвід переконує: що вищий рівень взаємоповаги, чесності та довіри одне до одного у суспільстві, то вищий рівень його соціально-економічного поступу. І навпаки, нівеляція гідності людини завжди породжує порушення цінностей і поведінки, призводить до ослаблення та деморалізації колективу, суспільства.

Людині чесній і законослухняній академічна доброчесність ніяким чином зашкодити не може, і, до речі, саме такі люди це нововведення сприймають спокійно.

У всьому цивілізованому академічному світі давно вже прийшли до висновку: загальний розвиток важливіший за вузькопрофільний академічний, оскільки дозволяє сформувати у стінах вузу не просто фахівця, а соціально активного і відповідального громадянина, лідера, який здатен допомогти змінити світ та інших людей на краще і саме у цьому виявити свою потрібність як для суспільства, так і для своєї альма-матер. Це основна мета академічної культури та доброчесності. Від неухильного та послідовного дотримання академічної культури та доброчесності у навчальному закладі залежить те, чи стане він для своїх випускників рідним, чи відчуватимуть вони після завершення навчання відповідальність за його долю під час свого подальшого життя та професійного зростання.

Три *практичні напрями*, зміни в яких можуть забезпечити підвищення якості освітньої діяльності в університетах України:

1) культивування академічної культури і доброчесності, шляхом впровадження в дію інституту Кодексу честі, яким мають бути обумовлені правила поведінки і роботи студентів, викладачів та інших працівників університету;

2) збільшення кількості вибіркових дисциплін у навчальних планах. Вільний вибір студента робить його не тільки вмотивованим до навчання, підвищує відповідальність за власний вибір, але й виявляє ступінь важливості запропонованої викладачем дисципліни і формує рейтингову оцінку діяльності викладача. А це потужний стимул для самовдосконалення останнього;

3) використання творчого потенціалу студентів і залучення їх до підготовки навчальних матеріалів, що використовуються в аудиторії. Молоді люди, що зростають у світі сучасних технологій, так звані *digital natives*, можуть знаходити і обробляти інформацію іноді швидше й краще, ніж представники старшого покоління. Визнання цього факту, довіра до творчих здібностей молоді людини, активна співпраця зі студентом, ставлення до нього як до партнера у процесі пошуку знань можуть забезпечити успішну академічну діяльність.

На сьогодні термін «академічна доброчесність» відомий кожному освітянину. Проте ще 5 років тому дотримання принципів доброчесності було закріплено в освітній політиці невеликої кількості університетів, які розробили власні Кодекси честі або їхні аналоги. У 2016 році десять українських закладів вищої освіти доєдналися до Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP). Ці заклади розпочали свій шлях до впровадження принципів і правил академічної доброчесності в освітньому середовищі. Й лише з 2017 року, коли було прийнято нову редакцію Закону України «Про освіту», академічна доброчесність стала обов'язковою складовою системи забезпечення якості в університеті.

Тепер кожен університет уже ухвалив нормативні документи, що врегульовують механізми забезпечення академічної доброчесності та протидії академічному плагіату. Разом з тим, кожен університет утворив різноманітні органи, які мають відповідати за реалізацію політики доброчесності в університеті та приймати рішення щодо притягнення порушників до академічної відповідальності.

Про Кодекс честі

Основним документом, який визначає політику академічної доброчесності в Університеті, є Кодекс честі. Насправді, не важливо, як називається цей документ, а важлива процедура його ухвалення та ті цінності, які в ньому закладені. Кодекс має бути узгодженням інтересів усієї академічної спільноти. Саме вона встановлює для себе чіткі вимоги задля створення сприятливого середовища з метою отримання знань, продукування нових ідей та наукової творчості на засадах чесності, поваги, довіри, справедливості та відповідальності.

Кодекс не має бути черговим положенням, який дублює норми закону або містить декларативні висловлювання. З одного боку, в ньому мають бути закладені конкретні правила, а з іншого – чіткі механізми щодо їх забезпечення. До вироблення таких правил і механізмів обов'язково мають бути залучені студенти. Якщо цього не сталося, і документ вже було прийнято як і решту положень, потрібно провести громадське обговорення Кодексу та за потреби ввести до нього зміни, якщо студентство висловлює певні пропозиції для його покращення. Це має дуже важливе значення, адже студенти будуть краще вмотивовані дотримуватись тих правил, які самі ж запропонували. В іншому разі, вони будуть вважати цей Кодекс додатковим тягарем, який на них навісили.

Все ж, залучення студентів до розробки та обговорення Кодексу недостатньо. Необхідно, щоб кожен студент його підписав, погодившись дотримуватись вказаних у ньому принципів і правил доброчесної поведінки. Складність полягає в тому, що не всі студенти вмотивовані його дотримуватись, особливо ті, хто прийшов отримувати «корочку», а не знання. Якщо до обговорення Кодексу залучаються найбільш активні та вмотивовані студенти, то їх варто залучити й до його популяризації серед студентства. Вони мають бути головним осередком, який буде пояснювати важливість упровадження Кодексу. Чому? Бо так сталося, що студенти краще довіряють студентам, ніж викладачам.

Зрозуміло, що ті, кого не цікавить якісна освіта, не особливо будуть дослухатися до їх аргументів. Саме тому норма в Кодексі, якою передбачена можливість відрахування студента за непідписання Кодексу, є вимушеною. А дійсно, чи хоче заклад вищої освіти навчати таких студентів? Можливо, не варто триматися за магічне слово «контингент» та відразу відсіяти тих, хто навіть не погоджується поводитись доброчесно.

Робота з першокурсниками

Особливої уваги потребують першокурсники, які ще не знають про Кодекс честі та можуть не розуміти головних засад академічної доброчесності. З ними варто зустрічатися в перші місяці навчання та розповідати, чому так важливо дотримуватися доброчесної поведінки. В Ізмаїльському державному гуманітарному університеті традиційним є «Тиждень академічної доброчесності». Під час цього тижня проводяться різноманітні заходи, але найважливішими серед них є зустрічі з першокурсниками всіх факультетів. Важливо знати про два нюанси: по-перше, спікерами на цих зустрічах мають бути не лише викладачі, а й студенти старших курсів; по-друге, доцільно проводити цей захід у форматі бесіди або розв'язання кейсів, але не перетворювати його у звичайну лекцію. Так само не бажано перетворювати процедуру підписання Кодексу на формальність. Кращою практикою є урочисте підписання Кодексу честі, наприклад, під час посвяти в студенти.

Проводячи заходи зі студентами, потрібно дати їм зрозуміти, що Кодекс честі, передусім, захищає їхні права від недоброчесної поведінки з боку інших студентів, викладачів та адміністрації. Але також треба пояснити, що сам по собі він нікого не захистить, тому в разі виявлення порушення необхідно скаржитись до спеціально створеної комісії з питань академічної доброчесності. Тут варто зазначити, що існування такої комісії ще не гарантує справедливого розгляду справи відносно студента, особливо коли у складі цієї комісії знаходиться лише 2-3 здобувача вищої освіти. Відсоток студентів у ній має бути пропорційний відсотку науково-педагогічних працівників. Крім того, детально мають бути прописані процедури розгляду справи від залучення матеріалів та опитування свідків до винесення комісією рішення по справі.

На жаль, треба констатувати, що як у суспільстві, так і в академічному середовищі звичайними явищами є толерування нечесної поведінки та табування так званого «стукацтва». Студенти зазвичай відповідають, що не будуть скаржитися викладачеві на тих, хто списує, адже побоюються, що потім в групі їх можуть ганьбити. Тим більше вони побоюються писати скаргу на викладача. Цікаво, чи комісії, створені в університетах, розглядали багато справ, у яких студент подавав заяву про порушення доброчесності іншим студентом? А тим більше викладачем! Проте відсутність заяв не дорівнює відсутності порушень, про що так полюбляють звітувати університети.

Суди честі

Для порівняння наведу приклад функціонування Суду честі в Університеті Північної Кароліни (The University of North Carolina at Chapel Hill). Цей суд розглядає справи про порушення етичних норм студентами.

Уявіть, що до складу цього суду входять лише студенти. Кандидати, які бажають стати суддями, проходять обов'язкове тренування та ретельний відбір. Цікаво, що Кодекс честі, який був розроблений ще в 1974 році, включає близько 100 сторінок, з яких лише 5-6 сторінок – це викладення етичних принципів і правил та видів відповідальності. Решта – конкретні процедури розгляду справ. Щороку Суд честі розглядає близько 150-200 справ, які стосуються не лише порушень академічної доброчесності, а й інших етичних норм. Розгляд справи може тривати до 60 днів. Крім суддів, у засіданні Суду честі беруть участь також студенти, які виступають у ролі захисників та прокурорів.

Уникнення плагіату

Ще однією проблемою, яка потребує особливої уваги, є академічний плагіат як одне з найпоширеніших порушень академічної доброчесності з боку студентів. Багато університетів пішли простим шляхом, розпочавши перевірку студентських робіт на плагіат (частіше – лише на унікальність, вважаючи, що це одне й те саме). Проте розпочинати потрібно не з перевірки, а з навчання. Хоча навичкам запобігання плагіату мають навчати ще в школі, однак багато студентів узагалі не розуміють, що є плагіатом.

Розвиток навичок академічного письма

Для оптимального формування навичок академічного письма доцільно поєднувати різні методи. На першому курсі варто запровадити дисципліну з основ академічного письма, як загальнообов'язкову для всіх спеціальностей. Вона має сприяти формуванню базових знань і навичок з правил написання академічних текстів. Під час підготовки різних навчальних та наукових текстів студенту може бути потрібне додаткове консультування, проте не завжди він може звернутися до викладача. Таку консультативну допомогу студентам може надавати спеціальний центр. У західних університетах, особливо в США, утворення Центрів письма (The Writing Center) є дуже популярною практикою. Вони проводять індивідуальну консультативну допомогу в режимі офлайн та онлайн, групові консультації, а також часто включають у свою діяльність розвиток комунікативних навичок для іноземних студентів.

Центри письма

В Україні лише є поодинокі випадки заснування таких Центрів. В Ізмаїльському державному гуманітарному університеті Центр академічного письма було створено в 2017 році в рамках реалізації міні-проєкту від SAIUP. Пізніше він увійшов до складу навчально-методичного відділу. Переважно, Центр проводить консультації в академічних групах (наприклад, щодо якісного написання курсових робіт), та забезпечує проведення заходів під час «Тижня академічної доброчесності». У 2019 році у рамках цього тижня Центром академічного письма було проведено зустрічі з першокурсниками, дводенний тренінг для магістрантів, майстер-клас для студентської ради, семінар для аспірантів та молодих науковців, а також виховні заходи у школах міста. Крім цього, в ньому концентрується організаційна робота щодо перевірки студентських робіт на плагіат.

Інформаційні кампанії

Університету слід не забувати про інформаційну підтримку академічної доброчесності. Веб-сторінка на сайті, інформація в соціальних мережах, різноманітна друкована продукція від буклетів до банерів – все це має нагадувати студентам про те, що університет дійсно піклується про формування високої академічної культури, а не лише виконує норми законодавства про освіту. Важливо, щоб і самі студенти ставали агентами змін та займалися популяризацією академічної доброчесності, зокрема в школах.

«Швидкість» впровадження змін

Повернемось до питання про те, чи можна за короткий строк подолати академічну недоброчесність. Навіть використовуючи цілий комплекс заходів, це зробити неможливо. Чи зникли порушення академічної доброчесності в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті? Звісно ні! Про це свідчить і те, що щороку в університеті до захисту магістерських робіт не допускаються студенти, в яких виявлено плагіат, і відраховуються як такі, що не атестовані екзаменаційною комісією (до речі, покарання теж є дієвим способом формування доброчесної поведінки, адже якщо студент знатиме, що за порушення обов'язково буде відповідальність, то навряд чи він захоче ризикувати). То чи не даремно витрачати зусилля на всі ці заходи? І знову ні!

Вже за два роки після запровадження цих заходів соціологічне дослідження, яке проводилося в рамках реалізації Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні, показало, що у студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету покращився рівень розуміння проявів академічної недоброчесності і санкцій за них, зменшилося застосування різних недоброчесних практик у навчанні. Але ще є над чим працювати, і це лише початок тривалого процесу.

Перешкоди на шляху до доброчесності

Варто розуміти, що на відміну від західних університетів, ми стоїмо перед серйозними проблемами, які заважають розвитку академічної доброчесності у вищій освіті. Про деякі з них я вже казав вище. Це нівелювання цінності вищої освіти та низька мотивація до якісного навчання в багатьох студентів, а також толерування недоброчесної поведінки. До цього слід додати патерналістське ставлення до студентів і відсутність рівноправних відносин між учасниками освітнього процесу, низьку якість і нецікавість викладання, певну слабкість і залежність від адміністрації органів студентського самоврядування, а також негативні приклади вчинення академічного плагіату топ-чиновниками країни. В таких реаліях, в яких опинилися багато університетів, дійсно важко формувати культуру доброчесності.

Зрозуміло, що й у західних університетів не так все гладко з питаннями академічної доброчесності. Наприклад, серед серйозних проблем на сьогодні є купівля їхніми студентами робіт, авторами яких є студенти з інших країн, як правило не самих багатих. Вони дійсно якісно пишуть роботи, щоб підзаробити, тому в цих роботах не знайдеш плагіату. Проте висока академічна культура здатна подолати й ці проблеми, тому що

вона пройшла тривалий шлях формування та поступово вдосконалювала методи боротьби з проявами академічного шахрайства. Ми лише знаходимося на початку цього шляху та, ймовірно, не відразу зможемо побудувати якісну систему протидії академічній недоброчесності. Але хто нічого не робить, той не помиляється!

Конфлікт інтересів. Реальна та потенційна суперечність міжособистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй повноважень. У випадку з потенційною суперечністю мова йде про випадки, коли відповідач завчасне не попередив осіб, залежних від результатів прийнятого рішення, про наявність такої суперечності.

Непотизм та перевищення повноважень. Використання родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері.

Як підсумок, зазначимо, що замовчування або покривання дій, які можуть бути витлумачені як академічна недоброчесність, само по собі вже є проявом академічної недоброчесності.

Етичні принципи у вищій освіті

Найчастіше етичні кодекси університетів складаються із двох частин: норм поведінки членів академічної спільноти та регламенту реакції цієї спільноти на випадки порушення згаданих норм. Кожна інституція використовує певний набір універсальних норм, нерідко розширюючи його позиціями, що походять з її власного досвіду.

Етична поведінка в науці здатна сприяти покращенню наукових результатів, оскільки дотримання етичних принципів призводить до професійної чистоти, коректності у використанні різноманітних методів, сприяє більш відкритій та творчій співпраці між дослідниками.

Однією з найбільш серйозних проблем сучасного наукового дослідження є побудова здорових взаємовідносин в науковому колективі, який реалізує спільний проект. Зрозуміло, що теоретичні та експериментальні дослідження можуть виконуватися і одним вченим, але найчастіше проводяться науковими групами. Побудова поведінкових моделей, які дозволяють на засадах коректності вирішити спірні питання як у середині наукових груп, так і за їх межами, дотримуючись принципів академічної доброчесності, стає першочерговим завданням.

У забезпеченні дотримання принципів академічної чесності часто визначальною є роль **лідера наукової групи**. Існує ряд сценаріїв поведінки лідера, які впливають на чистоту наукового експерименту. Серед ризиків були виділені – відсутність функціональних навичок, неефективні моделі поведінки, неусвідомлення відповідальності за можливу шкоду, яка може бути заподіяна за умови недотримання етичних норм. Найбільш небезпечним у поведінці лідера наукової групи є пряме недотримання норм етики, прозорості та достовірності результатів. Дуже важливим є з'ясування факторів, що спонукають до такої поведінки та розробка оптимальних механізмів її запобігання. У той же час, саме керівник наукової

групи є тією людиною, яка здатна протидіяти будь-яким формам девіантної поведінки та забезпечити дотримання наукового етосу.

Ще одним важливим аспектом є **запобігання конфлікту інтересів** при проведенні дослідження. Його наявність може повністю зруйнувати цілісність досліджень та загрожувати довірі до отриманих наукових результатів. Конфлікт інтересів може виникати на різних стадіях та рівнях проведення наукового експерименту. Договірні відносини, контракти, навіть усні угоди на проектних етапах виконання майбутніх науково-дослідних робіт можуть бути ефективним засобом запобігання виникненню конфліктних ситуацій у майбутньому.

У науковому експерименті часто дуже важко віднайти межу між справді підтасуванням даних та чимось новим, що може навіть продовжувати і вдосконалювати попередні розробки. Зрозуміло, що ідеальний варіант є самосвідомість кожного експериментатора, дотримання ним принципів академічної чесності. Насправді, добре продуманий плагіат є доволі важким для виявлення. До вивчення проблем нечесності у науковому експерименті мають залучатися лише вузькоспеціалізовані фахівці та рецензенти, які справді володіють проблематикою досліджень, орієнтуються у отриманих результатах у світі.

Кодекс честі як інструмент дотримання академічної доброчесності науковця і освітянина Кодекс честі університету є формою інституціоналізації його системи цінностей, окреслення етичної моделі поведінки й діяльності кожного члена академічної громади, фіксації механізмів боротьби зі списуванням, плагіатом та іншими видами академічної недоброчесності. Це є нормативний документ, виконання положень якого є обов'язковим і корисним як для студентів, аспірантів, так і для викладачів, адміністраторів та інших працівників університету. За своїм змістом, Кодекс честі – це єдина система етичних правил для всієї академічної громади.

Не може бути двох моралей – окремо для викладача і окремо для студентів, бо це принижує студента і робить його пасивним. Навпаки, знання всіх правил гри створює умови, коли студент вчиться бути самостійним й ініціативним, бо розуміє, що саме етичні норми, а не адміністрація, визначають його можливості, обов'язки й права.

Мета Кодексу честі – чітко прописати й довести до відома усіх, хто в ньому працює і навчається інформацію:

- 1) про цінності, які сповідує академічна громада університету, й які визначають її ідентичність;
- 2) про прояви академічної недоброчесності та критерії їх визначення;
- 3) про покарання, передбачене за порушення Кодексу честі університету.

Проект Кодексу має пройти кілька етапів обговорення (на кожному етапі обговорення до остаточного затвердження Кодексу Конференцією трудового колективу можуть вноситись пропозиції і зауваження, які імплементуються до кінцевої редакції тексту):

- зустріч і обговорення проекту Кодексу честі з профспілковим активом університету;

- зустріч і обговорення проекту Кодексу честі зі студентським активом та подальше поширення інформації в студентському середовищі вже під егідою студентського сенату та студентського профкому, у соціальних мережах;
- обговорення та рекомендація від науково-методичної ради університету;
- обговорення проекту Кодексу честі на Вченій раді університету, яка виносить ухвалу про рекомендацію Конференції трудового колективу розглянути та затвердити Кодекс честі університету з метою інституалізації академічної доброчесності, визначення її поняттєвого поля та механізмів забезпечення;
- обговорення та затвердження Кодексу честі університету Конференцією трудового колективу університету;
- висування та обговорення кандидатур до складу Комісії з питань етики та дотримання Кодексу честі; обрання Комісії з питань етики та дотримання Кодексу честі (інституційні параметри цього органу прописуються або в Кодексі честі, або в окремому положенні, яке приймається Вченою радою університету).

Публічне прийняття Кодексу честі університету є прикладом позитивної зміни суспільної свідомості та важливим кроком системного впровадження високих стандартів навчальної та дослідницької діяльності.

Проте, слід пам'ятати, що у навчальних закладах демократичних країн Заходу при запровадженні інституційних (Кодекс честі) механізмів боротьби зі списуванням, плагіатом та іншими видами академічної недоброчесності основний акцент робиться не на покаранні чи дисциплінарних заходах, а на мотиваційній, інформаційно-просвітницькій, роз'яснювальній роботі з приводу важливості академічної доброчесності. Слід не тільки виховати нетерпимість до плагіату, списування та інших видів академічної недоброчесності, але й навчити чесно поводитися у громаді та відповідально працювати з інформацією.

Правові аспекти академічної доброчесності та боротьби із плагіатом Плагіат має місце незалежно від того, чи опубліковано чужий твір, а поняття «оприлюднення» є більш широким і таким, що поглинає собою опублікування, тобто наведене законодавче визначення плагіату не є досконалим. Плагіат можливий щодо охоронюваних об'єктів авторського права – творів у галузі науки, літератури, мистецтва, незалежно від того, чи оприлюднені ці твори, завершені вони чи ні і незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети.

Існує певний **зарубіжний досвід** кримінального переслідування за плагіат. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 270 КК Іспанії плагіат як злочин наявний у тому разі, коли особа діє з корисливим мотивом і на шкоду іншим особам. Якщо на підставі ст. 173 КК Болгарії, ст. 191 КК Литви і ст. 149 КК Узбекистану будь-яке привласнення авторства може тягнути кримінальну відповідальність, то згідно зі ст. 165 КК Азербайджану – якщо воно заподіяло шкоду (відповідно, значну шкоду і велику шкоду автору чи іншому правовласнику).

Щодо України, то висновок про охоплення випадків плагіату статтею 176 нашого КК є результатом тлумачення кримінального закону. Річ у тім, що використаний у диспозиції ч. 1 вказаної статті і позбавлений визначеності зворот «інше порушення авторського права або суміжних прав» означає вчинення будь-яких інших (крім безпосередньо перерахованих у вказаній кримінально-правовій нормі) дій, що порушують встановлений порядок реалізації прав на об'єкти авторського права чи суміжних прав. Водночас треба мати на увазі, що ст. 176 КК охороняє саме і тільки майнові права потерпілих, а тому злочином, передбаченим вказаною статтею, не визнається вчинення діянь, які порушують лише особисті немайнові права суб'єктів авторського права (ці права закріплені в ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права») – значному, великому чи особливо великому (див. примітку до ст. 176 КК).

Привласнення авторства як одне з адміністративно караних порушень прав інтелектуальної власності може тягнути за собою накладення штрафу (ст. 51-2 КУпАП) – якщо вчинене не містить ознак злочину, передбаченого ст. 176 КК. На відміну від цього злочину, адміністративний проступок, описаний у ст. 51-2 КУпАП, може полягати в порушенні виключно особистих немайнових прав суб'єкта авторського права і суміжних прав; по-друге, розділом V Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачено різні способи цивільно-правового захисту авторського права і суміжних прав, які можуть застосовуватись і у випадках плагіату.

Цивільно-правовий інструментарій, який можна використати у випадках привласнення авторства, є вельми ефективним і гнучким: автор, постраждалий від плагіату, вправі задіяти такі способи захисту, як визнання авторського права і відновлення авторського права. За результатами розгляду відповідної цивільної справи суд може ухвалити рішення про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторського права, і збитків, завданих таким порушенням, про стягнення з порушника авторського права доходу, отриманого внаслідок порушення авторського права, про заборону опублікування творів тощо.

Основні контури моделі сприяння академічній доброчесності та протидії плагіату на локальному, університетському рівні можуть бути окреслені, виходячи вже з наявної практики. Ключовими елементами створеної системи є: спеціальна сторінка, присвячена цій проблематиці, на офіційному веб-сайті навчального закладу, комплекс керівництв та рекомендацій по боротьбі з плагіатом – Пам'ятка для студентів із запобігання плагіату, Керівництво по уникненню плагіату для студентів, Керівництво для викладачів по протидії студентському плагіату, Схема дій персоналу університету по боротьбі зі студентським плагіатом.

Академічна мобільність

Дванадцятого серпня 2015 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність».

Ключовими аспектами нового положення є надання права на участь у програмах академічної мобільності усім учасникам освітнього процесу;

чітке визначення видів та форм академічної мобільності; закріплення принципу перезарахування отриманих кредитів на основі Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС), зокрема шляхом порівняння змісту навчальних програм, а не назв курсів; збереження місця навчання та стипендії для студентів та місця роботи для працівників ВНЗ, котрі беруть участь у програмах академічної мобільності.

Порядок здійснення академічної мобільності усіма учасниками освітнього процесу є важливим кроком у процесі імплементації Закону України «Про вищу освіту» та створення дієвого інструментарію для інтернаціоналізації українських вищих навчальних закладів.

Відповідно до Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність:

1. Цілі, завдання та загальні правила забезпечення і реалізації права на академічну мобільність повинні відповідати основним принципам Спільної декларації міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти», вчиненої у м. Болоньї 19 червня 1999 р. (Болонська декларація).

2. Вітчизняні учасники освітнього процесу і вищі навчальні заклади (наукові установи) та іноземні учасники освітнього процесу і навчальні заклади (наукові установи), що беруть участь у програмах академічної мобільності, є учасниками академічної мобільності.

3. Право на академічну мобільність може бути реалізоване на підставі міжнародних договорів про співробітництво в галузі освіти та науки, міжнародних програм та проектів, договорів про співробітництво між вітчизняними вищими навчальними закладами (науковими установами) або їх основними структурними підрозділами, між вітчизняними та іноземними вищими навчальними закладами (науковими установами) та їх основними структурними підрозділами, а також може бути реалізоване вітчизняним учасником освітнього процесу з власної ініціативи, підтриманої адміністрацією вітчизняного вищого навчального закладу (наукової установи), в якому він постійно навчається або працює, на основі індивідуальних запрошень та інших механізмів.

4. **За місцем реалізації права на академічну мобільність** вона поділяється на:

- *внутрішню академічну мобільність* – академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах-партнерах в межах України;
- *міжнародну академічну мобільність* – академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах-партнерах поза межами України, а також іноземними учасниками освітнього процесу у вітчизняних вищих навчальних закладах (наукових установах).

Основними видами академічної мобільності є:

- *ступенева мобільність* – навчання у вищому навчальному закладі, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття ступеня вищої освіти, що підтверджується

документом (документами) про вищу освіту або про здобуття ступеня вищої освіти від двох або більше вищих навчальних закладів;

- *кредитна мобільність* – навчання у вищому навчальному закладі, відмінному від постійного місця навчання учасника освітнього процесу, з метою здобуття кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи та/або відповідних компетентностей, результатів навчання (без здобуття кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи), що будуть визнані у вищому навчальному закладі постійного місця навчання вітчизняного чи іноземного учасника освітнього процесу. При цьому загальний період навчання для таких учасників за програмами кредитної мобільності залишається незмінним.

5. Навчання вітчизняних та іноземних учасників освітнього процесу за узгодженими між вищими навчальними закладами (науковими установами)- партнерами освітніми програмами, що включають програми академічної мобільності, може передбачати отримання випускниками документа про вищу освіту вищого навчального закладу (наукової установи)-партнера, а також спільних або подвійних документів про вищу освіту вищих навчальних закладів (наукових установ) - партнерів.

6. **Формами академічної мобільності** для учасників освітнього процесу, що здобувають освітні ступені молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії у вітчизняних вищих навчальних закладах, є:

- *навчання за програмами академічної мобільності;*
- *мовне стажування;*
- *наукове стажування.*

7. **Формами академічної мобільності** для осіб, що здобувають наукову ступінь доктора наук, науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є:

- *участь у спільних проектах;*
- *викладання;*
- *наукове дослідження;*
- *наукове стажування;*
- *підвищення кваліфікації.*

8. **Учасники** освітнього процесу, які є здобувачами вищої освіти в межах програм внутрішньої мобільності, зараховуються до вищих навчальних закладів (наукових установ) - партнерів в Україні як такі, що тимчасово допущені до освітнього процесу і мають права та обов'язки здобувачів вищої освіти вітчизняного вищого навчального закладу (наукової установи).

9. За домовленістю **між учасниками** академічної мобільності:

- здійснюється відбір учасників освітнього процесу для участі в програмах академічної мобільності;
- регламентуються перелік вимог та документів, необхідних для підтвердження участі в програмі академічної мобільності, процедура і строк їх подання;

- визначаються етапи, фінансові умови, види та форми академічної мобільності, тривалість і зміст навчання та стажування у вищих навчальних закладах (наукових установах) - партнерах;
- визначаються умови визнання результатів навчання, стажування або проведення наукових досліджень та звітування науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників.

10. За здобувачами вищої освіти на період навчання в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) - партнері на території України чи поза її межами зберігаються відповідно до укладеного договору про академічну мобільність місце навчання та виплата стипендії згідно із законодавством протягом навчання, стажування чи провадження наукової діяльності в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) - партнері на території України чи поза її межами, якщо стипендія не передбачена умовами академічної мобільності.

11. Особи, що уклали договори про навчання за програмою академічної мобільності, не відраховуються із складу здобувачів вищої освіти на період реалізації права на академічну мобільність та обліковуються в Єдиній державній електронній базі з питань освіти.

12. Здобувач вищої освіти, крім вивчення у вищому навчальному закладі - партнері обов'язкових навчальних дисциплін, має право самостійного вибору додаткових навчальних дисциплін за погодженням з вищим навчальним закладом, що направив його на навчання.

13. Іноземні здобувачі вищої освіти, що реалізують право на академічну мобільність в рамках договорів про співробітництво між вітчизняними та іноземними вищими навчальними закладами (науковими установами) - партнерами, можуть бути зараховані на навчання до вітчизняних вищих навчальних закладів:

- за рахунок коштів міжнародних програм та організацій;
- за рахунок власних надходжень вищих навчальних закладів;
- за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб;
- на умовах безоплатного навчання у разі взаємного обміну здобувачами вищої освіти, в тому числі за спільними освітніми програмами, які передбачають отримання спільного або подвійного документа (документів) про вищу освіту на умовах безоплатного навчання у разі міжнародного обміну здобувачами вищої освіти, якщо кількість таких іноземних здобувачів вищої освіти не перевищує кількість вітчизняних здобувачів вищої освіти, які навчаються в іноземному вищому навчальному закладі - партнері в межах програм академічної мобільності відповідно до укладених між вищими навчальними закладами договорів про міжнародну академічну мобільність.

14. Науково-педагогічні, наукові, педагогічні працівники вищих навчальних закладів (наукових установ) усіх форм власності можуть реалізувати право на академічну мобільність для провадження професійної діяльності відповідно до укладеного договору про участь у програмі академічної мобільності. При цьому за зазначеними працівниками зберігається основне місце роботи у вітчизняному вищому навчальному

закладі (науковій установі) до одного року. Оплата праці відповідно до законодавства за основним місцем роботи зберігається на строк до шести місяців, якщо вона не передбачена програмою академічної мобільності.

15. Іноземні наукові, педагогічні працівники вищих навчальних закладів (наукових установ), які залучені до провадження освітньої та наукової діяльності, під час перебування у вітчизняному вищому навчальному закладі (науковій установі) - партнері мають усі права та обов'язки його працівників.

Умови приїзду провідних іноземних науковців та діячів освіти на запрошення вітчизняних вищих навчальних закладів (наукових установ) та їх перебування в Україні можуть визначатися додатковими договорами, укладеними між вітчизняним вищим навчальним закладом (науковою установою) та запрошеною особою.

16. Визнання результатів навчання здійснюється на основі Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи.

Порівняння обсягу навчального навантаження під час здобуття вищої освіти в межах програми академічної мобільності повинне ґрунтуватися на зіставленні результатів навчання, яких було досягнуто здобувачем вищої освіти у вищому навчальному закладі - партнері, та результатів навчання, запланованих освітньою програмою вищого навчального закладу, в якому здобувач навчається на постійній основі.

Якщо здобувач вищої освіти під час перебування у вищому навчальному закладі (науковій установі) - партнері, на базі якого реалізується право на академічну мобільність, не виконав програму навчання, то після повернення до вищого навчального закладу (наукової установи), в якому він навчається на постійній основі, йому може бути запропоновано індивідуальний графік ліквідації академічної заборгованості або повторний курс навчання за рахунок коштів фізичних чи юридичних осіб.

Концептуальні засади академічної мобільності в Європейському науково-освітньому просторі

У сучасному суспільстві освіта і знання стають транскордонним та транснаціональним явищем. Формування єдиного світового освітнього простору відбувається через зближення підходів різних країн до організації освіти, а також через визнання документів про освіту інших країн. Загальноєвропейський простір вищої освіти (EHEA) й загальноєвропейський дослідницький простір (ERA) утворюють сучасне європейське суспільство знань. Спільний європейський освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою формування самого спільного освітнього простору.

Стосовно країни розрізняють зовнішню академічну мобільність і внутрішню. За способом організації розрізняють організовану (здійснюється в рамках економічного, політичного або міжуніверситетського академічного партнерства) та індивідуальну (з власної ініціативи студента). В залежності від мети розрізняють горизонтальну (на певний строк під час навчання) та вертикальну

мобільність (з метою отримання наступного академічного чи наукового ступеня).

Академічна мобільність збільшує шанси людини на професійну самореалізацію, а також підвищує якість трудових ресурсів національної економіки. Вона стає відповіддю національних систем освіти на виклики глобального освітнього простору, жорстку конкуренцію на ринку освітніх послуг. Європейська Комісія зазначає, що навчання за кордоном повинне стати стандартним елементом університетської освіти.

За даними ЮНЕСКО, всього у 2010 році 3,6 млн студентів здобували вищу освіту за межами своєї держави. Для порівняння, у 2000 році у світі налічувалося близько 2 млн студентів, що навчаються за кордоном, а їхня прогнозована кількість у 2020 році сягне 5,8 млн. В абсолютних цифрах за кількістю студентів, які навчаються за кордоном, попереду азіатські країни – Китай, Індія та Південна Корея.

Освітню мобільність у Європейському Союзі забезпечує низка спеціальних програм з багатомільйонними бюджетами. За 20 років програмою Erasmus скористалися понад 1,7 млн громадян ЄС. Для академічних обмінів між державами Євросоюзу та іншими країнами в рамках цього проекту працює програма Erasmus-Mundus («Еразм-Світ»). Проте, незважаючи на фахову підтримку з боку ЄС, нею скористалися лише поодинокі ВНЗ України, які мають реальні партнерські зв'язки з ВНЗ країн Євросоюзу.

У провідних країнах світу міжнародний компонент національної освітньої політики в останні 20 років став предметом уваги фахівців в галузі міграційної політики, працевлаштування, торгівлі, які включилися в процес регламентації, організації та фінансування академічної мобільності разом з регіональними неурядовими агенціями та міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄБРР, Світовий Банк тощо).

В контексті стратегічних завдань державної освітньої політики України зовнішню студентську мобільність слід розглядати як істотну статтю поповнення бюджету (за 2012/13 навчальний рік закордонні студенти заплатили за навчання в Україні більше 4 мільярдів 300 мільйонів гривень), а професійну мобільність професорсько-викладацького та адміністративного складу ВНЗ варто розглядати як механізм підвищення рівня національної освітньої системи за рахунок вивчення іноземного досвіду, а також як спосіб подолання відставання вітчизняної університетської науки, яке виникає через брак фінансування й відсутність сучасного обладнання.

Концептуальними щодо академічної мобільності є положення Болонської декларації про те, що студенти Європи мають потребу і право на навчання для здобуття ступенів, що визнаються в Європі, а не тільки в країнах (регіоні), де їх здобуто, а також те, що головною відповідальністю навчальних закладів та установ європейської вищої школи є гарантування надання однаково високого рівня кваліфікації своїм студентам.

Адаптація національної системи освіти до загальноєвропейських критеріїв дозволить державі забезпечити принципову можливість розвитку академічної мобільності української вищої освіти. Інструменти й способи

забезпечення сумісності та порівнюваності національних складових в рамках європейської системи вищої освіти розроблено в наступних базових документах Болонського процесу:

- Всеосяжна рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (The Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – QF-EHEA), заснована на Дублінських дескрипторах;
- Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning – EQF-LLL), ініційована Європарламентом та Єврокомісією;
- Кроки з розробки національних рамок кваліфікацій, ухвалені на Лондонській конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (2007);
- Рекомендації країнам з проведення процесу верифікації – критерії і процедури для підтвердження сумісності рамок освіти. Завершення процесу самоідентифікації має бути зафіксовано у Diploma Supplement через вказівки про зв'язок національної рамки кваліфікацій і QF-EHEA;
- Критерії і процедури узгодження національних рівнів кваліфікації з Європейською рамкою кваліфікації (Додаток до листа Європарламенту і Ради Європи від 06.04.2008 року № 14499);
- Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG);
- Керівництво користувача ECTS (European credit transfer and accumulation System users guide) у новій редакції 2009 року;
- Європейський реєстр агенцій із забезпечення якості (European Quality Assurance Register for Higher Education);
- Зальцбурський принцип розробки докторських програм для європейського суспільства знань;
- Хартія європейських університетів для освіти впродовж життя.

Наріжною проблемою Європейського простору вищої освіти експерти Болонського процесу називають розробку і впровадження національних рамок кваліфікації на основі результатів навчання. Рамка кваліфікації є важливим інструментом, який забезпечує порівнюваність і прозорість в ЄПВО і полегшує рух студентів всередині систем вищої освіти й між ними.

Міжнародним освітнім співтовариством визначені й зафіксовані численні аспекти, що впливають на зростання міжнародної студентської мобільності, при цьому розвиток механізмів гарантування якості освіти та захисту іноземних студентів знаходиться в компетенції приймаючих країн.

Стан академічної мобільності в Україні

У той час, як у світі академічна мобільність має системний, організований на рівні державної політики характер, в Україні вона залишається спонтанним та індивідуальним явищем. В Україні у 2012/2013 навчальному році контингент студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності становить 2 млн 170 тис. осіб, у тому числі понад 60,1 тис. іноземців із 146 країн світу, біля 4 тис. з яких – студенти з країн ЄС. Серед

країн-імпортерів українських освітніх послуг на першому місці Китай – більш як 9 тис. студентів, на другому місці РФ – понад 6 тис., на третьому Туркменістан – понад 5 тис. студентів. За останні три роки кількість іноземних студентів зростає на 7-8 тисяч щорічно, чому сприяє дозвіл іноземним студентам з квітня 2010 року обирати мову навчання – англійську, українську або російську (хоча в більшості ВНЗ викладання здійснюється лише державною мовою).

Разом з тим, офіційні джерела інформації про освітні можливості для іноземних студентів обмежуються щорічним каталогом міжнародної освіти, що видається Департаментом міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства освіти. Існує багато інтернет-сайтів, які рекламують вищу освіту в Україні для іноземних студентів. Однак більшість іноземних студентів скаржаться на брак і обмеженість доступу до достовірної інформації, включаючи дані про вартість проживання в Україні та права іноземних громадян. Вони отримують мінімум інформації про власний правовий статус від адміністрації університетів, в яких навчаються.

За таких умов більшість іноземців користуються послугами посередницьких агенцій, які отримують плату за кожного іноземного студента і фактично не контролюються з боку ВНЗ та держави. Українські університети встановлюють тільки формальні умови вступу для студентів та заохочують агентів залучати якнайбільше студентів, незалежно від якості їхніх знань та мотивації. Отримання іноземними студентами дозволу на проживання на весь час навчання лише суттєво ускладнило контроль за нелегальними мігрантами, оскільки позбавило ВНЗ механізмів контролю, уможливило те, що особи, які, отримали реєстрацію, не стають до навчання.

Не існує офіційної статистики щодо чисельності українців, які здобувають освіту за кордоном та інформації, скільки з них повертається в Україну і скільки залишається за кордоном. Щорічно їде вчитися за кордон близько 200 осіб. В рамках прямих угод між українськими та закордонними ВНЗ, щорічно близько 4 тис. осіб відряджається за кордон. За бюджетною програмою навчання і стажування у закордонних ВНЗ минулого року рекомендовано на навчання або стажування за кордоном 353 особи. Фактично лише тисячні частки одного відсотка від загальної кількості українських студентів користуються цим шляхом академічної мобільності. Проте ця статистика не відображає реального стану зовнішньої мобільності студентів. Понад 65 тис. українців здобувають освіту за кордоном. За даними Інституту Статистики ЮНЕСКО, у 2010 році за кордоном навчалося близько 35 тис. українських студентів. Близько 6,4 тис. студентів українських студентів отримують вищу освіту в Німеччині, 3,2 тис. у Польщі. За офіційною статистикою кількість українських студентів у Польщі минулого навчального року зросла до 6,3 тис., що вдвічі більше, ніж у 2009-2010 роках. В десятку країн, де найчастіше навчаються українці, також входять США, Франція, Чехія, Італія, Угорщина, Австрія, Великобританія.

В останні роки спостерігається тенденція до підвищення рівня внутрішньої мобільності студентів за рахунок спрощення механізму

переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS. Бакалавр будь-якого університету може продовжувати навчання на другому циклі іншого університету. Переважна більшість успішних бакалаврів, які навчалися в приватному ВНЗ, намагається вступити до магістратури більш престижного державного вузу. Проте поки не запрацювала Національна рамка та дескриптори кваліфікацій, під час переведення студентів виникають значні академічні заборгованості. На часі налагодження системного партнерства національних ВНЗ, де мобільність стане частиною відносин, з урахуванням таких факторів, як місце розташування ВНЗ (у різних конкурентних середовищах чи в одному); фінансова скоординованість навчання в різних навчальних закладах; паритетність, особливо в обміні студентів, які навчаються на умовах державного замовлення.

Підвищенню внутрішньої мобільності кадрів сприяє обмін викладачами між різними вищими навчальними закладами, який відбувається переважно за рахунок суміщення посад викладачами різних ВНЗ. Відміна права ректорів на заборону суміщення посад сприяє цьому процесу. Проте цей процес має спонтанний, некерований характер й зумовлюється переважно мізерними окладами українських викладачів.

Міжнародна академічна мобільність розвивається в Україні дуже повільно. Поїздки за кордон українське студентство здійснює коштом батьків, спонсорів, закордонних благодійних фондів тощо. Закордонне навчання й стажування за рахунок ВНЗ або держави становить менше 10 % від офіційно оголошеної кількості «мобільних українських студентів». Більшість академічних обмінів студентів відбувається шляхом укладення двосторонніх договорів між університетами України та Європи. Міносвіти зафіксувало цей стан речей в «Примірному положенні про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України», затвердження якого стало бюрократичною формальністю, що ніяк не сприяє академічній мобільності.

Ситуація з міжнародною академічною мобільністю кадрів іще гірша: стажування викладачів українських вищих навчальних закладів у провідних європейських університетах ніяк не координується й не фінансується українськими ВНЗ або державою. Не розробляються спільні із провідними європейськими університетами програми підготовки фахівців, спільні наукові програми мають поодинокий характер. Укладання міжуніверситетських двосторонніх договорів про обмін кадрами відбувається епізодично й часто має однобічний характер, оскільки іноземні університети можуть профінансувати перебування своїх фахівців за кордоном, а вітчизняні намагаються здійснювати це «за рахунок приймаючої сторони».

Фінансування академічної мобільності МОН України пропонує здійснювати за рахунок коштів вищих навчальних закладів, фондів підтримки й розвитку вищої освіти, грантів, коштів приймаючої сторони або особистих коштів учасників академічної мобільності. В умовах, коли держава фінансує лише зарплату викладачам, стипендію студентам і частину коштів на комунальні витрати, українські ВНЗ не в змозі організовувати академічну мобільність на належному рівні.

Національна рамка та дескриптори кваліфікацій була затверджена Постановою кабміну від 23 листопада 2011 р. № 1341. Проте «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESC), розроблені Європейською асоціацією з гарантування якості вищої освіти, принципово відрізняються від українських стандартів вищої освіти, оскільки вітчизняні стандарти уніфікують зміст освіти, а європейські – забезпечують якість процесу освіти і виступають основою реформування системи управління у вищій школі. Для гармонізації європейських та вітчизняних освітніх та освітньо-професійних стандартів потрібно зіставити національні й міжнародні класифікатори професій, їх функціональні параметри, критерії оцінки освітньо-кваліфікаційного рівня, виробити однакові підходи до нормативної і варіативної складової змісту підготовки у кожному напрямку й спеціальності, досягти співмірності навчальних планів за обсягами й характером практичної підготовки.

Висока якість освіти досягається за умови глибокої індивідуалізації навчання, коли ядром навчального плану студента є обов'язкові дисципліни, а далі він сам формує його варіативну частину, яка відображає спеціалізацію підготовки відповідно до структурно-логічної схеми. Оскільки європейські стандарти передбачають суттєве збільшення обсягів самостійної роботи студентів, вона повинна отримати належне організаційно-методичне забезпечення.

Розвиток академічної мобільності уможливить прискорення інтеграції країни до Європейського освітнього простору, вдосконалення освітніх технологій, вихід якості української освіти на світовий рівень, інноваційний розвиток університетської науки та інтеграцію її з виробництвом, надходження значних коштів до державного бюджету, які можна інвестувати в розвиток вітчизняної системи освіти, покращить якість трудових ресурсів країни та можливості працевлаштування українців тощо.

Рекомендації щодо розвитку академічної мобільності як засобу інтеграції України у світовий науково-освітній простір

Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної академічної мобільності, її нормативно-правової бази, організаційно-економічного механізму, визначення джерел фінансування та готовності до партнерства суб'єктів процесу академічних обмінів.

З урахуванням європейського досвіду академічної мобільності, постає спектр завдань, котрі повинні бути вирішені на державному рівні і стати основою вироблення стратегії розвитку академічної мобільності у вищій освіті як однієї з форм її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір:

Законодавчо-нормативне забезпечення академічної мобільності включає в себе відповідне оновлення державного законодавства щодо вищої освіти; візової підтримки академічної мобільності; захисту прав і безпеки іноземних студентів; розробку внутрішньо університетського нормативно-правового забезпечення академічної мобільності з урахуванням специфіки освітніх закладів; створення механізмів реалізації

різних форм академічної мобільності узгоджених із законодавчими положеннями ЄС та нормами міжнародного права.

Інфраструктурне і матеріально-технічне забезпечення академічної мобільності передбачає створення відповідних структурних підрозділів в штатному розписі ВНЗ, які повинні організовувати й шукати джерела фінансування міжнародного навчання, стажування й обмінів, надавати інформаційну та консультативну підтримку щодо програм і грантів з академічної мобільності, допомогу в оформленні необхідних документів, візовий супровід, медичне страхування тощо; розвиток інфраструктури ВНЗ, перш за все, гуртожитків, сучасно оснащеного аудиторного фонду тощо.

Кадрове забезпечення академічної мобільності. Великою проблемою є майже повна втрата ефективних структур і методики підготовки викладачів та кураторів для роботи з іноземцями, особливо на підготовчих факультетах. Існує гостра необхідність повернення таких напрямків підготовки фахівців, зокрема, в філологічні вузи.

Інформаційне забезпечення і супровід академічної мобільності передбачає створення й щотижневе оновлення багаторівневої інформаційної мережі, яка повинна акумулювати та розповсюджувати актуальну інформацію щодо академічної мобільності для всіх учасників навчального процесу через інтернет-сторінку на сайті ВНЗ, проведення інформаційних семінарів за певними грантовими й обмінними програмами; створення дієвих механізмів рекламування переваг навчання в Україні для іноземних студентів тощо.

Фінансове забезпечення академічної мобільності передбачає збільшення державної фінансової підтримки участі талановитої та соціально незахищеної студентської молоді в закордонних освітніх програмах; розвиток програм державного та приватного кредитування і субсидування академічної мобільності; пошук грантів; вирішення фінансових аспектів академічних обмінів в рамках партнерства ВНЗ різних країн.

Адаптаційні програми для учасників академічних обмінів передбачають створення відповідних інфраструктур (в першу чергу дієвого кураторства) для підтримки в адаптації іноземних студентів: правової обізнаності, медичного забезпечення, організації побуту й дозвілля, курсів з мовної та загальнокультурної адаптації тощо.

Запитання до самоперевірки.

1. Що передбачає академічна культура та доброчесність?
2. Які ціннісні орієнтири має формувати заклад вищої освіти?
3. У чому сутність академічної мобільності?
4. Розкрийте сутність етичних принципів вищої освіти.
5. Які функції виконує лідер наукової групи?
6. Як запобігти конфлікту інтересів?
7. Яка мета запровадження кодексу честі?
8. Які існують види та форми академічної мобільності?
9. Як відбувається адаптація національної системи освіти до загальноєвропейських критеріїв?

Перелік тем до самостійного опрацювання

1. Місце академічної доброчесності в процесі модернізації вищої школи.
2. Причини деформації студентської академічної культури.
3. Шляхи долання академічної нечесності на різних рівнях.
4. Зв'язок академічної етики з професійною етикою.
5. Конфлікти в площині «студент – група»: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
6. Конфлікти в площині «студент – викладач»: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
7. Конфлікти в площині «студентська група – викладач»: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
8. Конфлікти в площині «студентська група – куратор»: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
9. Конфлікти в площині «студентська група – староста групи»: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
10. Дистанція у взаєминах «студент – викладач», її роль у навчанні.
11. Конфлікти всередині студентської групи: причини, шляхи нейтралізації, запобігання виникненню конфліктних ситуацій.
12. Плагіат як соціальне явище: причини виникнення, форми існування, наслідки.
13. Плагіат в освіті: походження, причини та шляхи подолання.
14. Плагіат у масовій культурі.
15. Плагіат у мистецтві.
16. Шляхи боротьби з академічною нечесністю: зарубіжний досвід.
17. Позитивне самопозиціонування як шлях до успіху в професійній діяльності.
18. Мистецтво складання ефективного резюме.
19. Основні помилки в оформленні візитних карток.
20. Правила знайомства і вручення візитних карток у науковому товаристві.
21. Значення візитки в становленні наукової кар'єри.
22. Списування: український і американський досвід.
23. Термінологічна лексика та слова іншомовного походження в усній та писемній науковій комунікації.
24. Риторичний інструментарій доповідача.
25. Порівняльна характеристика підручника та посібника як жанрів наукової літератури.
26. Порівняльний аналіз статті та тез як жанрів наукового стилю.
27. Порівняльна характеристика анотації, рецензії та відгуку як вторинних документів.
28. Проблеми наукового рецензування та шляхи їх вирішення.
29. Місце рецензії в історії наукової періодики.
30. Інструкція з написання наукової статті.
31. Структура і функції студентського самоврядування: досвід США.

32. Структура і функції студентського самоврядування: досвід України.
33. Погляди Вільгельма Гумбольдта про дослідницький університет.
34. Погляди Джона Генрі Ньюмена про ліберальний (інтелектуальний) університет.
35. Досвід упровадження академічного письма у США й Великій Британії.
36. Етичний кодекс членів Фулбрайтівського товариства України (2008).
37. Мистецтво добору ключових слів до наукової статті.
38. Порівняльна характеристика анотації, рецензії та відгуку як вторинних документів.
39. Проблеми наукового рецензування та шляхи їх вирішення.
40. Термінологічна лексика та слова іншомовного походження в усній та писемній науковій комунікації.

Перелік завдань для підготовки до заліку

1. Розкрити зміст поняття «академічна доброчесність».
2. Описати особливості реалізації вимог академічної доброчесності в Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ.
3. Визначити роль і місце академічної доброчесності в науково-дослідній діяльності й у системі вищої освіти.
4. Висвітлити нормативно-правову базу з дотримання академічної доброчесності.
5. Розкрити сутність діджиталізації наукової й освітньої сфер як один із чинників занепаду академічної доброчесності.
6. Визначити сутність поняття «інтелектуальна власність».
7. Визначити сутність поняття «авторське право».
8. Висвітлити зміст поняття «фабрикація даних». Висвітлити зміст поняття «фальсифікація даних».
9. Описати шляхи виявлення фабрикації та фальсифікації даних.
10. Визначити сутність поняття «хабарництво»: форми вияву, способи боротьби з явищем та запобігання йому.
11. Описати ознаки академічного саботажу, визначити форми вияву та шляхи його запобігання.
12. Визначити сутність поняття «плагіат». Охарактеризувати способи виявлення плагіату.
13. Розкрити сутність поняття «самоплагіат» у науковій діяльності.
14. Описати шляхи запобігання плагіату в наукових дослідженнях.
15. Окреслити відмінність академічного плагіату й помилок цитування.
16. Вказати основні жанри писемного наукового мовлення, їх специфіку та характеристику.
17. Охарактеризувати основні жанри писемного наукового мовлення: стаття і тези, монографія, курсова робота, дипломна/магістерська робота, дисертація.

18. Охарактеризувати основні жанри писемного наукового мовлення: підручник, посібник, методичні вказівки, реферат, анотація, автореферат дисертації, рецензія та відгук.

19. Вказати правила оформлення покликань на наукові тексти, визначити види їх порушень. Описати правила укладання бібліографії.

20. Охарактеризувати вимоги до перефразування тексту джерела в наукових працях.

21. Вказати сутність системи покарань і санкцій, які вживаються в Україні щодо випадків академічного плагіату.

22. Розкрити сутність механізмів встановлення факту плагіату в навчально-методичній діяльності професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти.

23. Визначити мету та завдання інформаційного пошуку; описати типи та види пошуку.

24. Визначити причини списування. Охарактеризувати способи запобігання списуванню.

25. Розкрити сутність необ'єктивного оцінювання в системі вищої освіти. Описати способи запобігання необ'єктивному оцінюванню.

26. Визначити відповідальність за порушення академічної доброчесності професорсько-викладацьким складом ЗВО і здобувачами вищої освіти.

27. Описати заходи щодо попередження порушень академічної доброчесності.

28. Описати процедуру проведення опитувань учасників освітнього процесу як інструмент боротьби з академічною нечесністю.

29. Розкрити сутність публічного виступу. Вказати види публічних виступів.

30. Висвітлити етапи підготовки до академічного публічного виступу.

31. Розкрити зміст вербальних та невербальних складників усної наукової комунікації.

32. Розкрити сутність вербальних та невербальних проявів незгоди та толерантності. Пояснити сутність мистецтва слухати.

33. Охарактеризувати етикет усної наукової інтеракції.

34. Описати способи виявлення плагіату. Окреслити значення антиплагіатних програм та їх застосування.

35. Вказати санкції за порушення академічної доброчесності.

Термінологічний словник

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Академічна культура – система цінностей, норм, правил, зразків поведінки, принципів спілкування, які регулюють діяльність учасники освітнього процесу та визначають принципи взаємовідносин між ними та із зовнішнім середовищем в освіті й науці.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства під іменем особи, яка не брала участі в їх створенні.

Агрегування чи доповнення даних – суміщення раніше опублікованих і нових даних без їх поділу з відповідними посиланнями на попередню публікацію.

Відповідальність – принцип академічної доброчесності, що передбачає сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань, протистояння будь-яким формам дискримінації, ганебним учинкам, негативному впливу інших осіб, здатність брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Довіра – принцип академічної доброчесності, що полягає в існуванні в університетському середовищі атмосфери взаємної довіри, що заохочує вільний обмін ідеями та інформацією, сприяє співпраці й творчості, вільному продукуванню нових ідей, створенню середовища неприпустимості привласнення результатів діяльності інших чи підірвання репутації учасника освітнього процесу.

Дуплікація публікацій – публікація однієї і тієї самої наукової роботи (цілком або з несуттєвими змінами) в декількох виданнях, а також повторна публікація (цілком або з несуттєвими змінами) раніше оприлюднених статей, монографій, інших наукових робіт як нових наукових робіт.

Законність – принцип академічної доброчесності, що полягає у дотримання у своїй діяльності учасниками освітнього процесу норм чинних нормативно-правових актів України, в тому числі нормативно-правових актів, чинних в Університеті, а також стимулювання до цього інших.

Інтелектуальна власність – це результати інтелектуальної, творчої діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших сферах, права на які охороняються законом.

Кодекс академічної доброчесності академічної установи/закладу освіти (положення про академічну доброчесність, етичний кодекс, кодекс академічної етики, кодекс академічної поведінки, кодекс честі тощо) – це внутрішній документ, що визначає загальну філософію функціонування установи/закладу, віддзеркалює та захищає сформовані в ньому позитивні

культурні традиції, підтримує цінності доброчесності колективу, прописує бажану і небажану поведінку членів спільноти, етичні орієнтири, принципи, що допомагають саморегулюванню академічного середовища, визначає санкції за їх порушення.

Наукова етика – сукупність установлених та визнаних академічною спільнотою норм і правил поведінки працівників, зайнятих у сфері наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; якість вищої освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством та відповідним стандартам вищої освіти.

Необ'єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти науково-педагогічними працівниками.

Неправомірна вигода – надання, отримання чи пропозиція щодо надання (отримання) учасником освітнього процесу коштів, майна, переваг, пільг чи послуг матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної вигоди в освітньому процесі.

Несанкціонована співпраця – навмисна чи усвідомлена допомога або спроба допомоги іншій особі в здійсненні акту академічної нечесності, а також виконання на замовлення та/або продаж академічних текстів.

Неспроможність ідентифікувати порушення академічної доброчесності та протистояти цим порушенням – це фіксування та встановлення відповідних порушень зовнішніми суб'єктами забезпечення якості згідно з визначеними процедурами у випадках, коли заклад освіти або установа відмовилися у розгляді відповідної інформації про порушення академічної доброчесності або розгляд відбувся і факт порушення не був встановлений, або факт порушення було встановлено, але передбачені Законом та (або) внутрішніми правилами закладу освіти (установи) види покарань не застосовувалися.

Об'єкти авторського права – це виражені у будь-якій об'єктивній формі й втілені будь-яким способом літературні, художні та інші твори, які є результатами творчої діяльності автора та охороняються законом незалежно від факту їхнього оприлюднення чи державної реєстрації, ступеня завершеності, призначення, цінності, жанру, обсягу чи мети.

Обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу.

Партнерство – принцип академічної доброчесності, що полягає у зорієнтованості на співпрацю та партнерську взаємодію з метою підвищення якості навчальних та дослідницьких результатів, протистояння будь-яким формам дискримінації, ганебним учинкам, негативному впливу інших осіб.

Повага – принцип академічної доброчесності, що полягає у виявленні поваги як до себе, так і до інших, незалежно від віку, статі та статусу, а також розуміння нових, різносторонніх, іноді протилежних думок та ідей, уникнення зловживань посадовим становищем виборними чи призначеними представниками університетської громади.

Право інтелектуальної власності – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, використання, охорони та захисту результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

Правонаступники – особи, які отримали права інтелектуальної власності на підставі передавального акту або розподільчого балансу, цивільного договору тощо.

Прозорість та інформаційна відкритість – принцип академічної доброчесності, що полягає у наданні будь-якої інформації, що стосується освітньої, науково-дослідницької, господарської та фінансової діяльності Університету, учасникам освітнього процесу, крім тієї, доступ до якої обмежено законодавством.

Самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Спадкоємці – особи, котрі успадкували майнові права інтелектуальної власності за законом чи заповітом.

Списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання.

Справедливість – принцип академічної доброчесності, що ґрунтується на неупередженому ставленні учасників освітнього процесу один до одного, об'єктивному, прозорому та незалежному оцінюванні результатів навчальної та дослідницької діяльності.

Суб'єктивне право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом.

Схожість тексту – відсоткове співвідношення обсягу тексту, який дослівно або частково співпадає з інформацією, оприлюдненою в інших джерелах, із загальним обсягом роботи. Високий (понад 5 %) рівень схожості академічного тексту з іншим джерелом може свідчити про наявність плагіату або інших форм порушення академічної доброчесності.

Творець (автор чи винахідник) – це фізична особа (людина), яка в результаті своєї інтелектуальної, творчої діяльності створила інтелектуальний продукт і внаслідок цього має на нього суб'єктивні права інтелектуальної власності.

Унікальність тексту – відсоткове співвідношення обсягу тексту, який не співпадає з інформацією, оприлюдненою в інших джерелах, із загальним обсягом роботи.

Фабрикація – це наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах вигаданих чи неперевірених даних, зокрема статистичних даних, результатів експериментів, розрахунків чи емпіричних досліджень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів тощо; посилання на вигадані джерела інформації або навмисне посилання не на справжнє джерело; приписування іншим особам текстів, думок чи ідей, яких вони не висловлювали чи не публікували.

Фальсифікація – це необґрунтоване корегування результатів власних наукових досліджень чи виконання навчальних завдань (таке, що не базується на повторних чи додаткових дослідженнях, вимірюваннях або

розрахунках, виправленні виявлених помилок тощо); наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах свідомо змінених літературних даних та даних, отриманих із інших джерел; зокрема, статистичних даних, результатів експериментів, розрахунків чи емпіричних досліджень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів тощо без належного обґрунтування причин і зазначення методики їх корегування; наведення неповної або викривленої інформації про апробацію результатів досліджень та розробок.

Чесність – принцип академічної доброчесності, що полягає у недопущенні будь-яких форм обману, брехні, шахрайства, крадіжки або інших форм нечесної поведінки в навчальній і науковій діяльності.

Якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань

Список рекомендованої літератури

Основна:

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. – Київ; Таксон, 2016. – 234 с.
2. Кришталь А.О. Академічна доброчесність: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» / А. О. Кришталь. – Черкаси : ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. – 155 с.
3. Кришталь А. О. Академічна доброчесність: Методичні вказівки і завдання для підготовки до практичних занять для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» / А.О. Кришталь. – Черкаси : ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. – 34 с.
4. Кодекс академічної доброчесності Національного університету цивільного захисту України. – Харків : НУЦЗУ, 2018. – 13 с.
5. Макінтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / пер. с англ. В.В. Целищева. – М. : Академический проект, 2000. – 384 с.
6. Освітньо-професійна програма «Екстремальна та кризова психологія» підготовки здобувача на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». – Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. – 54 с.
7. Основи наукового мовлення: навч.-метод. посіб. / уклад.: О.А. Бобер, С.А. Бронікова, Т.Д. Єгорова та ін.; за ред. І.М. Плотницької, Р.І. Ленди. – Київ : НАДУ, 2012. – 48 с.
8. Право інтелектуальної власності: акад. курс: підруч. для студ. вищих навч. закладів. – Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.
9. Рекомендації щодо забезпечення принципів академічної доброчесності. Підкомісія 303 «Академічна доброчесність» Науково-методичної комісії з організаційно-методичного забезпечення вищої освіти. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2016. – 24 с.
10. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма / Н. Шліхта, І. Шліхта [Методичні рекомендації та програма курсу] – Київ, 2016. – 61 с.
11. Універсальний навчальний посібник з академічної доброчесності для вчителів / укл. О.С. Ройбу; за заг. ред. О.О. Гужви. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – 32 с.
12. Ходаківський Є.І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навч. посіб. – Київ: «Центр учбової літератури», 2014. – 276 с.
13. Ястремська О.О. Інтелектуальна власність: навч. посіб. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2013. – 124 с.
14. Bretag Tracey. Handbook of Academic Integrity / Tracey, Bretag // Springer Singapore, 2016. – 1097 p.

Допоміжна:

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А.Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. – 169 с
2. Берегова Г.Д. Ділова українська мова. Курс лекцій: навч.-метод. посіб. – Херсон : Айлант, 2004. – 240 с.
3. Бойко Р.В. Без компіляцій і плагіату! / Р.В. Бойко : [Бюлетень ВАК України]. – Київ, 2008. № 12. – С. 11–13.
4. Бондаренко С.В. Авторське право та суміжні права. – Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2008. – 288 с.
5. Даниляк Р. Виховання загальнолюдських чеснот як складова морального виховання молодших школярів засобами дитячої періодики. Педагогічна освіта: теорія і практика // зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2018. – Вип. 24.– Ч. 1. – С. 81.
6. Декларація про дотримання академічної доброчесності учасником процесу реалізації державної політики у сфері якості освіти. – Режим доступу: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Deklar_pro_dobr.pdf
7. Зелінський А. Моя мандрівка у Країну морпіхів [Текст] / Андрій Зелінський. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. – 200 с.
8. Іваниця Г.А. Модель добродійності молодших школярів у контексті структурно-компонентного аналізу // Освітологічний дискурс. – К., 2015. № 3. – С. 140–152.
9. Ковальова А.О. Проблеми академічного плагіату та авторського права у цифровому просторі України / А.О. Ковальова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – Київ, 2013. Ч. 2. – С. 61–71.
10. Løkse M., Solbergoumans M. Strengthening teacher qualifications to prevent student plagiarism – presentation of an online course and discussion of a strategy. In: Plagiarism across Europe and Beyond 2015. Conference Proceedings, June 10-12, 2015. – Brno, Czech Republic. – P. 31.
11. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
12. Мешковський К.Е. Доброчесність як нормоутворюючий принцип державного управління: уроки Плантона і Аристотеля. Інвестиції: практика та досвід. – К., 2017. – № 23. – С. 109-112.
13. Плагіат у студентських роботах: методи виявлення та запобігання: метод. посіб. – Дніпропетровськ : ДНУ імені Олеся Гончара, 2013. – 44 с.
14. Практичний словник синонімів української мови / укл. С. Караванський. 2-ге вид., доп. й опр. – К. : «Українська книга», 2000. – С. 90.
15. Продан Т. Проблема гідності в морально-естетичних поглядах Цицерона. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Вип. 754755. Філософія. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. – С. 154-157.
16. Семеног О.М. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 220 с.

17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – Київ: «Наукова думка», 1971. – Т. 2. – С. 326.
18. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. – Харків : Майдан, 2010. – 1400 с.
19. Суховірський О.В. Використання засобів мережі інтернет в процесі пошуку інформації для студентських наукових досліджень з педагогіки / О.В. Суховірський // Проблеми підготовки сучасного вчителя: зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – Умань, 2011. № 3. – С. 131–135.
20. Тихонкова І.О. Список літератури наукової статті – важливий індикатор якості статті (як не мати зайвого клопоту з його оформленням) / І.О. Тихонкова // Наука України у світовому інформаційному просторі: [зб. наук. пр.]. – К. : НАН України, 2015. Вип. 11. – С. 100–106.
21. Wangaard D., Stephens J. Creating a Culture of Academic Integrity: A Toolkit for Secondary Schools. Search Institute Press; Mac Win Paedition, 2011. – 176 p.
22. Черненко Н.А. Концепт доброчесність як універсальна домінанта культури: до питання вербалізації. Мовні і концептуальні картини світу // збірник наукових праць. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. – Вип. 47. – Ч. 2. – С. 510–517.
23. Швецова-Водка Г.М. Вступ до бібліографознавства: навч. посіб. для студентів напряму 6.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія». – Рівне, 2011. – 231 с.

Інформаційні ресурси:

1. Бахрушин В.О. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід, 2018 [Електронний ресурс] / В.О. Бахрушин. – Режим доступу: [http:// education-ua.org/ru/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-ivsitovij-dosvid](http://education-ua.org/ru/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-ivsitovij-dosvid)
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права». Стаття 50 «Порушення авторського права і суміжних прав» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379212/page3>
3. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Стаття 1 «Основні терміни та їх визначення» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
4. Закон України «Про Освіту». Стаття 42 «Академічна доброчесність» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-42.htm
5. Кодекс академічної доброчесності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07>
6. Методична інструкція щодо перевірки академічних текстів на наявність текстових запозичень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://normative.sumdu.edu.ua/?task=getfile&tmpl=component&id=a629d359-964f-e911-b41d-001a4be6d04a&kind=1>

7. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf)

8. Про Етичний кодекс ученого України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-090415-2-0.pdf.

9. Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP) – Американські Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.saiup.org.ua/>

10. Розширений глосарій термінів та понять «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту», Ст. 42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://mon.gov.ua/ storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf)

11. Рекомендації до пошуку наукової інформації за допомогою інтернетресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://docs.google.com/ document/d/1sUBDVqvUxuAf](https://docs.google.com/document/d/1sUBDVqvUxuAf)

12. Сазик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? [Електронний ресурс] / В.Сазик– Режим доступу : [http:// educationua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchojosviti](http://educationua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchojosviti)

13. Yale Center for Teaching and Learning. Understanding and Avoiding Plagiarism. – URL: <https://ctl.yale.edu/writing/using-sources/understanding-and-avoiding-plagiarism>

Навчальне видання

Кришталь А. О.

Академічна доброчесність:
курс лекцій

Підписано до друку 22.09.2022
Обл.-вид. арк. 7,88. Ум. друк. арк. 7,75.
Замовлення № 15.
ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, 18034